

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky a psychologie

Diplomová práce

Prosociální chování dětí staršího školního věku a jeho příčiny

Vypracovala: Nina Hlaváčková
Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Jiří Kressa

České Budějovice 2014

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 23. dubna 2014

.....

Nina Hlaváčková

Ráda bych na tomto místě poděkovala Mgr. et Mgr. Jiřímu Kressovi za cenné podněty a vstřícnost při vedení mé diplomové práce. Děkuji také mojí rodině, která mi byla nejen při studiu a psaní práce nablízku. Srdečné poděkování patří také paní učitelce Věře Navrátilové za její ochotu a pomoc a především mému příteli Pepčovi Havlíkovi, který neváhal odložit svoji diplomovou práci, aby mi pomohl s vyhodnocením praktické části.

ABSTRAKT

Výzkumné studie realizované v oblasti prosociálního chování podávají svědectví o existenci situačních a dispozičních motivů tohoto druhu jednání. Cíl této práce představuje jednak zmapování samotného výskytu tří z těchto motivů, jedná se o možnost získat uznání, očekávání reciprocitu a společenskou odpovědnost, a jednak odhalování možných závislostí těchto motivů na věku či míře prosociality žáků druhého stupně ZŠ.

Výzkumný projekt má těžiště v kvantitativním přístupu. V jeho rámci je tedy zjišťována pravdivost hypotéz, zda mají jednotlivé motivy s postupujícím věkem klesající či rostoucí tendence a jaká je vlastně četnost jejich výskytu. V kombinaci s nominační technikou prosociálního chování ve třídě je rovněž odhalována možná závislost míry prosociality na jednotlivých faktorech.

Teoretický rámec, který předchází výzkumné části, pojednává o vývoji prosociálního chování a soudobém společenském pohledu na něj. Tento historický exkurz je doplněn o definice užitých pojmů, reflexi role sociálního a biologického faktoru či formulace vlivu školního a rodinného prostředí při utváření prosociální orientace dítěte.

KLÍČOVÁ SLOVA

prosociální chování, altruismus, socializace, vliv sociálního a biologického faktoru, výchovné styly, empatie, morální vývoj

ABSTRACT

Research studies conducted in field of prosocial behaviour testify to the existence of situational and dispositional motifs of this kind of acting. Aim of this thesis is firstly to map occurrence of three of these motifs, specifically: opportunity to gain recognition, reciprocity expectation and social responsibility. Secondly it is uncovering possible dependence of these motifs on age or level of prosociality of pupils in a second grade of grammar school.

The research part of this project has a center of gravity in a quantitative approach. In this framework is being found truthfulness of hypotheses, whether each motive has with age decreasing or increasing tendency and what is actually the frequency of their occurrence. In combination with the nomination method of prosocial behaviour in classroom is also being uncovered possible dependency of level of prosociality on individual factors.

The theoretical framework that precedes the research section of this thesis, discusses the evolution of prosocial behaviour and contemporary social perspective on this behaviour. This historical excursion is supplemented by the definition of terms used, the reflection of the role of social and biological factors and formulation of influence of school and family environment in shaping child's prosocial orientation.

KEYWORDS

prosocial behavior, altruism, socialization, the influence of social and biological factors, educational styles, empathy, moral development

POUŽITÉ ZKRATKY

ČSÚ – Český statistický úřad

CZŠ – církevní základní škola

o. p. s. – občanské poradenské středisko

o. s. – občanské sdružení

PCH – prosociální chování

SORAD – sociometrická ratingová metoda

SO – směrodatná odchylka

SP – skóre prosociality

OBSAH

ÚVOD.....	10
A. TEORETICKÁ ČÁST	12
1. Historie úvah o prosociálním chování a role náboženství	13
2. Tematika prosociálního chování v kontextu psychologie osobnosti a sociální a vývojové psychologie	24
2.1 Vybrané psychologické přístupy k osobnosti.....	24
2.1.2 Strukturní pojetí osobnosti	25
2.1.3 Pojetí osobnosti jako autorství činů a smyslu života	26
3. Vůle jako významný determinant lidské osobnosti	28
4. Výchova jako významný činitel v procesu socializace a pěstování sebedůvěry	35
4.3.1. Role sociálního faktoru	35
4.3.2 Vymezení pojmu socializace.....	36
4.3.3 Rodina jako hlavní socializační činitel	39
4.3.3.1 Specifika současné společnosti a jejich vliv na situaci rodin ve vyspělých státech	42
5. Prosociální chování.....	45
5. 1 Vymezení pojmu	45
5.2 Odlišení pojmů prosociální chování, altruismus a pomáhající chování (popř. pomáhání).....	48
5.3 Prosociální chování a jeho motivy	50

5.4	Prosociální chování a jeho důvody	55
5.4.1.	Empatie	57
5.4.1.1	Formování osobnostní složky empatie u dětí	60
5.4.1.2	Vnější a vnitřní vlivy na rozvoj empatie.....	62
5.5	Činitelé vstupující do prosociální orientace člověka.....	63
6.	Vliv rodinného prostředí na formování prosociálního citění dítěte.....	68
6.1	Reflexe vybraných výchovných stylů	69
6.2	Účinky vybraných výchovných stylů	70
6.3	Výchovné strategie ovlivňující míru prosociality	71
7.	Vliv školního prostředí na formování prosociálního citění dítěte	73
7.1	Projekt Otevřeno.....	74
8.	Specifika období staršího školního věku	82
B.	PRAKTICKÁ ČÁST.....	85
I.	Vymezení pojmů	86
II.	Vybrané metody zkoumání a jejich struktura	86
III.	Předvýzkum.....	88
IV.	Cíle výzkumu a stanovení hypotéz.....	88
V.	Hypotézy zkoumané prostřednictvím dotazníku č. 1	89
VI.	Hypotézy zkoumané prostřednictvím dotazníku č. 2, popřípadě kombinace obou ...	89
VII.	Výsledky dotazníku č. 1.....	91
	Výzkumný postup dotazníku č. 1.....	91

Vyhodnocení dotazníku č. 1	92
VIII. Výsledky dotazníku č. 2	102
Výzkumný postup dotazníku č. 2.....	102
IX. Závěry výzkumu.....	110
Výsledné (ne)potvrzení zkoumaných hypotéz	110
ZÁVĚR	113
Seznam použité literatury a internetových zdrojů	115
Přílohy.....	121
Dotazník č. 1.....	121
Přehled směrodatných odchylek.....	125

ÚVOD

Počáteční nadšení nad tématem této diplomové práce se v průběhu psaní se skálopevnou pravidelností střídalo s pocity značně rozporuplnými. Ukazuje se totiž, že problematika prosociálního chování a možností jeho rozvoje je v době mnohými shledávané morálně pokleslou dosud pouze spoře probádaná, a tak se i pátrání po jeho motivech stalo úkolem těžším, než se jevílo na počátku.

Téma samotné zahajují historickým exkurzem do filosofické etiky zaujímající k otázkám prosociálního chování v jednotlivých obdobích stanoviska, která ve svém součtu představují všechny sporné momenty, jakých jsme na poli této problematiky svědky i v době současné. Samotnému uvedení do problematiky prosociálního chování proto myšlenky nejvýznamnějších představitelů této vědní disciplíny prokázaly neocenitelnou službu.

Následuje kapitola pojednávající o vědních oborech, které tvoří pro téma lidské prosociality domácí prostředí. Jedná se především o sociální a vývojovou psychologii a psychologii osobnosti. Prostřednictvím poznatků těchto věd bylo možné vytvořit teoretický rámec, zejména pro nadcházející otázky týkající se problematiky formování lidské osobnosti a zejména její empatické, altruistické a prosociální složky.

Jsem přesvědčena, že problematika tohoto formování lidské osobnosti k prosocialitě dosud nedosáhla vrcholu a poptávka po ní bude nadále stoupat. Dosud totiž úlohu vedení člověka ke konání dobra plnila světová náboženství. Jejich prostřednictvím byla vyzdvihována především myšlenka laskavosti a nezištné pomoci druhému. Je však třeba se ptát, zda tato ctnost v průběhu věků skutečně obstála? A pokud ano, čím je způsoben morální pokles dětí, o němž mluví většina pedagogů? Není už na čase podívat se na otázky týkající se pomoci druhému člověku trochu střízlivěji? Nemám tím v žádném případě na mysli vzdát se ideálu nezištné pomoci, ovšem obávám se, že jeho přílišné vyzdvihování má za následek spíše pocity nedosažitelnosti.

V této práci bude zkoumání podrobeno prosociální, nikoli altruistické chování. Blíže se tomuto rozlišení věnuji v rámci 5. kapitoly. Jak už napovídá název práce, konkrétně se bude jednat o příčiny (dále v textu jsou jako synonyma užity termíny motivy či faktory) tohoto druhu chování, a sice u žáků staršího školního věku.

Praktická část je poté věnována zkoumání výskytu tří vybraných motivů – očekávání reciprocity, možnosti získat uznání a společenské odpovědnosti. V jejím rámci se budu mimo jiné snažit zodpovědět otázku, zda s rostoucí prosocialitou klesá potřeba prvních dvou jmenovaných motivů, jinými slovy, zda děti, kterým bude naměřeno vysoké skóre prosociality, směřují ve svém jednání skutečně k onomu kýženému ideálu nezištné pomoci druhému. Rovněž bude zkoumána četnost výskytu jednotlivých faktorů a otázka, zda s postupujícím věkem bude jejich hodnota růst či klesat.

A. TEORETICKÁ ČÁST

1. Historie úvah o prosociálním chování a role náboženství

Jednání jedince orientované na prospěch společnosti je od nepaměti předmětem nesčetných disputací myslitelů napříč všemi společenskovedními obory. V úvodu bych se proto ráda krátce pozastavila nad těmi nejznámějšími a pokusila se osvětlit, zda jsme se v úvahách o tzv. prosociálním chování dobrali nějakého konsenzu, jak tento pojem vůbec vymezit a zda lze v souvislosti s ním mluvit o nějakém vývoji.

Předchozí souvětí má zlehka naznačit, že navzdory tomu, jak banální se bude následující otázka zdát, se na ni velmi dlouho nedařilo najít odpověď. Domnívám se, že s jistotou jsme tuto otázku nedokázali zodpovědět dodnes, ovšem k jisté shodě nakonec přece jen došlo. Otázka zní: „Vyplatí se vůbec člověku prosociální chování?“

Chtělo by se říci, že ano, samozřejmě. I já budu tuto myšlenku ve své diplomové práci sveřepě bránit. Ale k její obhajobě je potřeba uvést i protiargumenty, kterých není poskrovnu a jména jejich autorů nelze přejít mávnutím ruky.

Dobré nám prospívá, nebo co nám prospívá, je dobré?

Zmíněný výrok je složeninou Sokratovy teze a hesla jeho současníků sofistů. Měl by nám pomoci blížeji specifikovat pojem prosociální chování a zároveň uvést dva názorové tábory, jejichž myšlenková nit je patrná i u současných společenskovedních myslitelů a které k identifikaci prosociálního chování používají stejné měřítko. Je jím vlastní prospěch.

Sokratovská škola (mohu-li ji takto neformálně nazvat) je zastáncem myšlenky, že aplikací několika zásad jako je střídmost (vyhýbání se extrémům), statečnost (dodržování zákonů) a skepse (věčné pochybování) lze dojít v životě naplnění. Myšlenka etického intelektualismu pak vnáší do života člověka ještě jednu nepostradatelnou zásadu, a sice celoživotní vzdělávání, které má za cíl seznámit člověka s tím, co je dobré a co nikoli. Splněním těchto podmínek je pak zaručeno, že člověk, kterému Sokratés přisuzuje dobré jádro, nemá důvod a ani jakoukoli touhu ubližovat druhým. Naopak splněním těchto podmínek lze kultivovat svědomí, které Sokratés nazývá vnitřním hlasem. Tento vnitřní hlas pak člověka ovládá a zároveň je jeho součástí a je-li „vychován“ správně, má jeho majitel ve velké míře nakročeno, aby se stal bytostí prosociální.

Sofisté naproti tomu nekladou na bedra jedince takové nároky. Přesvědčení o tom, že Sokratovým nárokům je schopno vyhovět minimum lidí, koncipují mnohem praktičtější a jednodušší zásadu, volně interpretovanou jako: „*Ve svém životě se říd' pouze vlastním prospěchem*“.

Sofistická zásada však zdaleka není tak bezohledná a amorální, jak se na první pohled může zdát. V dialozích Sokratova žáka Platóna, jindy velkého zastánce myšlenek svého učitele, lze objevit drobné shody s touto sofistickou zásadou. Sokratovské hledisko totiž skutečně předpokládá společnost složenou z jedinců schopných dostát obrovským nárokům, která navíc funguje navzdory samotné evoluci. Slabší jedinci nejsou silnějšími nikterak ohroženi, protože ti ve své osvícenosti figurují jako jejich ochránci. Slabší tedy nic nenutí ke zdokonalování a společnost je přesto schopna fungovat, ba co více - zdokonalovat se.

Sofisté možná nevědomě, Platón však zcela vědomě tuto životní teorii zpochybňuje. Ve svém díle *Ústava* poměrně zevrubně rozpracovává téma zapojení jedince ve společnosti a jeho úlohy s ní spojené. Vyzdvihuje povinnost člověka převzít za svůj život plně zodpovědnost, pracovat na svém těle i duchu tak, aby byl pro společnost přínosem a nikoli přítěží. Kdo práci na sobě podcení, třeba i tím, že lidově řečeno ztloustne a stane se neschopným účasti na obraně města, musí počítat s postihy. Tvrdí dokonce, že člověk, který má špatnou fyzickou kondici, nemá právo být léčen. Tělesně nezdraví mají zemřít, protože nejsou obci v ničem užiteční, a ti, kteří mají nezdravou duši, mají být dokonce zabiti.

I u Platóna je tedy měřítko prospěchu nadmíru důležité. Přestože se na první pohled v jeho podání jedná o blaho společnosti, ve srovnání se sofistickým pojetím individuálního prospěchu vidím mnoho společného. Měli bychom si položit otázku, zda je opravdu možné zapřít sebe sama a nezištně usilovat o dobro společnosti? A pouze takového chování si vážít? Toto stanovisko je ideálem snad pro hluboce věřící křesťany, v současnosti je však z větší části přijat názor, že aby byl jedinec schopen jednat prosociálně, musí nejdříve hodně času a práce investovat do sebe, tzn. sledovat svůj vlastní prospěch. Vlastní prospěch je tedy jakýmsi nutným předpokladem pro konání dobra vůči společnosti. Blížeji se této myšlence budu věnovat v některé z následujících kapitol.

Předcházející text měl pouze stručně pojednat o antickém pojetí člověka a společnosti a na dvou zdánlivě protichůdných myšlenkových konstrukcích odkrýt jejich společného jmenovatele.

Křesťanský středověk však na dlouhou dobu jakékoli myšlenky na osobní svobodu zahání. Člověk se stává služebníkem božím. Jeho vůli, popsané v četných náboženských textech, se musí podřídít každý a to nejen jednotlivec, ale i věda. Praměti dnešní psychologie a sociologie, filosofická antropologie, zažívající ještě před pár staletími rozkvět, v této dějinné epoše nevzkvétá.

Věř a porozumíš!

Heslo z období rané scholastiky deklaruje, že nutným předpokladem, aby byl člověk schopen poznání, a tedy i toho zcela základního - schopnosti rozeznat dobré od špatného - se v této době stává křesťanská víra.

Lidstvo se plně oddává myšlence, že pozemský život je cosi přechodného, po čem přijde věčnost sama v podobě ráje, pro ty kteří žili ctnostně, a zatracení či pekla pro hříšníky. I samo prosociální chování tak dostává nový rozměr - vnější motivaci. Dobré skutky budou přece odměněny a špatné potrestány. Je nutné plnit boží příkazy, jakákoli svobodná vůle je nejen nežádoucí, ale dokonce zbytečná. Lidé se stávají v pravém slova smyslu ovečkou uprostřed stáda, přesvědčenou, že jí vládne spravedlivý Bůh. Prakticky je ovšem ovládána skupinou privilegovaných - aristokraty a církví.

Je těžko uvěřitelné, že tento způsob myšlení byl životaschopný od dob antiky až do příchodu renesance, tzn. po dobu více než patnácti století. Po tento čas lidstvo propadlo přesvědčení o existenci jakéhosi božího soudu - instance, která spravedlivě zváží jejich činy, vykonané po dobu pozemského života, a vynese nad nimi ortel. Jednání motivované takto zvenčí, tak výrazně ustupuje jakékoli vnitřní motivaci v podobě vlastního přesvědčení nebo pocitu. Definovat takto konané skutky ve prospěch společnosti jako prosociální chování by pak bylo značně komplikované. Protože i dnes řada odborníků vymezuje termín prosociální chování právě jako jednání směřované na prospěch společnosti, ovšem vycházející z motivace vnitřní. Tímto nechci v žádném případě odsoudit dobročinné skutky činěné v tomto období jako zjištěné, ale pouze poukázat na komplikovanost vymezení samotného termínu prosociálního chování, jehož osvětlení si bere za cíl tato kapitola.

Nástup renesance znamenal návrat filosofické antropologie zpět na výsluní. Pro rozličná zkoumání člověka, jeho podstaty, schopností a funkce ve společnosti přichází opravdové žně. Renesance, v mnohém věrna ideálům antiky samozřejmě s notnou dávkou

obezřetnosti, přichází zatím pouze se sotva patrnými náznaky posílení práv jednotlivce ve společnosti.

Vznikají první teorie společenských smluv, které se zabývají principy a zásadami, při jejichž dodržování bude zaručeno, že život ve společnosti bude pro člověka přínosem a on sám pro ni také. Autoři těchto teorií jako Thomas Hobbes nebo John Locke však narážejí na otázku, která byla naznačena už v úvodu této kapitoly. Je vůbec v lidské přirozenosti žít s ostatními lidmi ve shodě a porozumění? Je správné, aby se části svých práv vzdal ve prospěch celku? Není tu uměle bráněno čemusi přirozenému? Nutně pak přicházejí i otázky o povaze člověka - zda je od přírody dobrý či nikoli, zda je spíše egoistou či altruistou. Po zodpovězení těchto otázek by poté bylo možné začít uvažovat o nějaké anamněze v podobě úvah o rozšíření volebního práva nebo naopak jeho okleštění a vložení moci do rukou jediného vládce. Tyto otázky se ale nikdy nepodařilo objektivně zodpovědět.

Zlom v přístupu k jedinci znamenal novověk. Člověk začíná vystupovat jako bytost, která si je vědoma sebe sama. Antika ani středověk takové soustředění se na sebe neznaly. Tato doba do jisté míry pokládá základ pro budoucí další zlom v životě lidstva, který představuje kult osobního štěstí. I nad tímto tématem se pozastavím v některé z následujících kapitol.

Novověk se stal zlomovým i křesťanské víře, nositelce veškerých morálních hodnot té doby. Dříve zmiňovaná scholastická koexistence víry a rozumu po sobě zanechala zárodek té cesty v křesťanské víře, která se později vyvinula v jakousi víru v mezích rozumu. Tento rozum pak zbožšťuje sebe sama a ponechává si z křesťanství pouze to, co obstálo před soudnou stolicí tohoto osvícenského rozmachu vědy, doslova vyhání některá dosud platná dogmata. Křesťanství tedy jako jediné ze světových náboženství je podrobena zkoušce jakési racionality, ve které ovšem ob stojí jen částečně. Křesťanství byla ponechána úloha nositele morálky, ovšem transformovalo ho to do podoby náboženství rozumu.

Nastupivší osvícenství a novověk přináší i kýžený rozvoj vzdělanosti. Splněním této podmínky bychom tedy teoreticky měli být schopni alespoň částečně dostát myšlence etického intelektualismu, zmíněného již dříve v této kapitole. O nárůstu prosociality lidí v této dějinné epoše vlivem rozvoje vzdělanosti jsem však nenalezla žádný záznam a i četnost konfliktů a válek této Sokratově teorii neprospívá.

Velký přínos pro novodobou filosofickou antropologii znamenal Immanuel Kant. Je autorem myšlenky, že člověk je nejen bytost poznávající, jak by se v době vědníchtivého novověku mohlo zdát, ale stejnou měrou i jednající. Orientovat pozornost tímto směrem je tedy pro Kanta naprosto zásadní. Lidskému jednání věnuje spis Kritika praktického rozumu. V něm pak rozvíjí myšlenku, že všechny dosavadní pokusy vypracovat etiku jako nauku o správném jednání mají tu chybu, že důvod našeho jednání kladou mimo nás samé, doslova legitimizují vnější motivaci v podobě Boha, vykoupení, posledního soudu nebo nejvyššího dobra a snaží se ukázat, jak k tomuto dobru dospět.

Kant si je ale vědom, že takové pojetí etiky živí v člověku zistnost, a pokládá základy tzv. deontologické etiky. Nikoli tedy konání dobra za účelem zalíbit se jakési nadpřirozené entitě, ale konání dobra jako pocit plnění povinnosti, která je součástí naší charakterové výbavy. V otázce prosociálního chování člověka tak pokládá základ pro jeho vnitřní motivaci.

„Jednej tak, aby se nejvyšší příkaz tvjí vůle mohl stát všeobecným principem platným pro všechny.“ (Immanuel Kant)

Kant jde v otázkách etiky ještě dále a formuluje zásadu, která vybízí jedince, aby se k druhým choval tak, jak by chtěl, aby se k němu chovali oni, a vychovává ho k vědomí, že jeho svoboda končí tam, kde začíná svoboda jiného člověka. Ne náhodou je tato myšlenka v různých zněních přítomna ve všech demokratických ústavách světa a snad lze říci, že i ve všech mravních kodexech. Poukazují tím právě na jeden z konsenzů, zmíněných v úvodu, kterého se naše společnost dobrala.

Tyto shody budeme teď ovšem muset na čas opustit, protože bych ráda uvedla jméno filosofa, který způsobil na poli úvah o roli jedince ve společnosti opravdový rozvrat. Je jím Friedrich Nietzsche.

„*Bůh je mrtev.*“ (Friedrich Nietzsche)

Jeho filosofie je filosofií vůle. Naše vůle je základním kamenem pro jakoukoli činnost, mimo jiné tedy i pro tu směřovanou ke společnosti. Bytostnou snahou vůle je u člověka podle Nietzscheho zmocňovat se něčeho, uchvacovat. Lidská vůle je vůlí k moci. Jakékoli bránění jí a usměrňování je zásah do přirozenosti. Měli bychom ji naopak poskytnout prostor, což ovšem vyžaduje zcela jiný řád světa, než v jakém dosud žijeme. Vůle si žádá, aby jí bylo všechno dovoleno, sama sobě klade měřítko hodnot - dobré je to, co chce ona. Touto filosofií se tedy nápadně vracíme k sofistické zásadě, že měřítkem správnosti našeho počínání je vlastní prospěch.

Nietzsche v této otázce ovšem zachází mnohem dál. Antický člověk zůstával zcela oddán božstvu, Nietzsche naproti tomu zbožšťuje člověka. Odsuzuje jednání činěné v souladu s požadavky bytosti či bytostí, jejichž existence nebyla nikdy prokázána. Především křesťanství má podle něj vinu na tom, že za ideál morálního jednání byla vnucována pokora a poslušnost, tedy slabošství a otroctví. Tuto iluzi je podle něj nutno rozbít. *Je třeba přehodnotit všechny hodnoty a zavést takovou morálku, v níž samo zmocňování se nebude zlem, ale dobrem.*¹

Nietzschova filosofie nás podnes naplňuje rozpaky. O to více když víme, jak s ní naložil fašismus. Interpretací Nietzschovy filosofie bychom našli nesčetné množství a je otázkou, zda by se s nějakou z nich sám autor ztotožnil. Už za svého života se totiž setkával (a nikoli sporadicky) s nepochopením svých myšlenek. Ve snaze ukřivdit mu co nejméně bych proto ráda v závěru uvedla, že Friedrich Nietzsche přivedl sofistickou představu o morálce založené na sledování vlastního prospěchu k dokonalosti. Doplnil ji o nutnost převzít za svůj život veškerou zodpovědnost a umět snášet vlastní úspěchy či prohry. Společnost má jednou provždy zapudit toužebné představy o míru a životě bez jakýchkoli konfliktů. Naopak. Poté, co se očistí od jedinců slabých, neschopných držet krok s těmi nejsilnějšími a přijme myšlenku, že boj je přírodní nutností, zmizí přesvědčení o nespravedlnosti ve společnosti, způsobené závistí či pocitem, že se někomu nedostává toho, co by si zasloužil (v dobrém i špatném slova smyslu). Morálky, jakožto souboru pravidel nabádajících k (podle Nietzscheho nesmyslné a často falešné) solidaritě se

¹ BLECHA, Ivan. *Filosofie: Základní problémy*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství a vydavatelství FIN, 1994. s. 202.

slabšími, poté nebude potřeba. Jedině na těchto principech fungující společnost má právo na existenci a bude i naprosto spravedlivá ke každému člověku.

Zatímco Kantova filosofie zatím poněkud opatrně nařukává další významný mezník na poli úvah o vztahu jedince a společnosti, Nietzscheho filosofie naopak bázeň zcela postrádá a obohacuje tak tuto oblast o rozměr osobní svobody.

„Bojovat s celým světem je útěcha, kdežto bojovat sám se sebou je strašlivé.“
(Søren Kierkegaard)

Počátky úvah o lidské svobodě (v moderní terminologii - vnitřní svobodě) jsou v širší míře přičítány dánskému filosofovi Sørenu Kierkegaardovi, autoru výše uvedeného hesla, který je považován za myšlenkového předchůdce existencialismu.

I jeho pojetí filosofie dominuje vůle. Základním kamenem je podle Kierkegaarda fakt, že vůle si žádá rozhodnutí, jinými slovy člověk musí volit, což ho činí svobodným. Svoboda pro něj ovšem neznamená libovůli, svoboda je úkol, povinnost, závazek. Je základní součástí naší existence. Každý náš čin je naším rozhodnutím, při kterém musíme čelit neustálé nejistotě z toho, co po něm bude následovat. Strach z této nejistoty je pak něco, co ovlivňuje naše jednání.

Myšlenkami těchto pozdě novověkých myslitelů se lidstvo pomalu ale jistě loučí s přesvědčením o existenci jakési transcendentní entity, která řídí tento svět. Je to důsledek technického pokroku a jistě i rozvoje vzdělanosti. Víra v tuto entitu se do budoucna promění z dřívějšího bezbřehého uctívání spíše v jakési doufání v její existenci. Sociolog Max Weber přichází s označením tohoto fenoménu jako tzv. *odčarování společnosti*, které se ukáže být pro lidstvo dvojsečnou zbraní. Je nedoceníitelný v tom, že posunul lidstvo o obrovský krok vstříc zlepšení kvality života v důsledku převzetí zodpovědnosti za něj a nikoli její odsouvání na jakousi nadpřirozenou bytost či nadosobní princip. Na druhou stranu se lidstvo poprvé v dějinách ocitá na své problémy samo.

„Brány své věznice si nese každý člověk v sobě.“ (Jean Paul Sartre)

Na Kierkegaardovy myšlenky v mnohém navázal existencialismus, směr, který se posléze stal jedním z nejvlivnějších proudů moderní filosofie a obrovská popularita, kterou si získal, ukázala na lačnost po otázkách osobní svobody a smyslu lidské existence. Tímto se přenášíme ze století devatenáctého, poznamenaného několikerými významnými mezníky jako rozvoj vzdělanosti, přeměny starých feudálních kultur na prvopočátky moderní občanské společnosti (i když v této době stále značně okleštěné) a samozřejmě obří technický pokrok, do století dvacátého, potýkajícího se rovněž s velkými globálními tématy jako např. dvě světové války a jejich důsledky, ženská emancipace, nástup masových médií, obrovská diverzifikace na poli vědy, přinášející spíše pocity ztráty orientace než jejího nalezení a v neposlední řadě i výše zmíněné odčarování společnosti.

Do takto složité situace vstupuje existencialismus reflektující tyto palčivé otázky, které navozují v lidech pocity strachu, a přichází s překvapivými východisky. Jedním z nich je fakt, že jakékoli naše snažení je zasazeno do jakéhosi chuchvalce náhod (již tedy nejde o odměnu nebo trest boží), jež nemůžeme ovlivnit a v nichž nelze nalézt jakýkoli smysl - naše existence je tedy absurdní. Je na uvážení, zda toto absurdno jako základní kategorie existencialismu nemohlo vzniknout doslova na objednávku společnosti, která osamocena v těžkých situacích hledala v tomto řešení únik od problémů. Jedině tak si podle mého názoru lze rozumně zdůvodnit její masové přijetí.

„Život má smysl, jestliže mu ho člověk chce dát.“ (Jean Paul Sartre)

Ve prospěch existencialismu, který se vždy potýkal s faktem, že jeho filosofie je extrémně náchylná k dezinterpretacím (které jsem se možná v předchozí větě dopustila i já, navzdory snaze být co nejobjektivnější), musím uvést, že není jeho ambicí přijmout k takovéto smysluprosté existenci pasivní stanovisko. Naopak. Existencialismus ústy alespoň některých svých stoupenců podává klíč k pochopení světa jako lidsky smysluplného tak, že jedinci ukládá povinnost s absurditou svého života donekonečna bojovat.

Například hrdinovi Sartrova prvního románu *Nevolnost* se z prázdnoty vlastního života udělá špatně. Sartre se postupně přiklání k tomu stanovisku, v němž hraje velkou roli snaha po sebeurčení, a rozchází se tím s představami Alberta Camuse. Totiž, jakkoli může být podle Sartra naše situace nesmyslná, můžeme ji svými činy dodatečně udělit jistý význam, dokonce z ní učinit náš osud. Člověk sám sebe utváří, a to především tím, co po sobě zanechá.

Sartrův člověk je tím ovšem znovu vystaven obrovskému tlaku. Často se totiž ocitá v situacích, v nichž selhává jakákoli racionální úvaha a přestávají platit dosavadní normy (včetně těch morálních), o něž by se tak rád (a často pohodlně) opřel, a kde se pak v plné míře ukazuje tíže té pověstné existencialistické svobody, ke které je doslova odsouzen. Jedinou nesvobodou v našem životě je podle této filosofie fakt, že jednoduše musíme být svobodní. Tato svoboda nám ale zároveň dává do rukou obrovské možnosti, avšak pomoc či rady nelze očekávat, jsme zcela opuštěni, z čehož samozřejmě může pramenit úzkost.

Existencialismus přesto odmítá nařčení, že je filosofií beznaděje a pesimismu. Není přece optimističtější filosofie než ta, že osud člověka je na něm samotném. I obvinění z individualismu popírá. Existencialismus, který z valné části reprezentují muži, kteří mají bohaté válečné zážitky, naopak doslova propaguje myšlenku jakéhosi kolektivního vědomí. S existencialisty má mnoho společného americký nositel Nobelovy ceny za literaturu a představitel tzv. ztracené generace Ernest Hemingway. Kromě silného sociálního citění, bohatých válečných zážitků a literárního talentu se i on zevrubně věnuje otázkám existence a ztotožňuje se s myšlenkou, že lidskému životu může dát skutečný smysl pouze toto kolektivní vědomí. Ve svém slavném románu *Komu zvoní hrana* jej trefně vystihl takto: „*Žádný člověk není ostrov sám pro sebe. Každý je kus nějakého kontinentu, část nějaké pevniny: spláchne-li moře hroudu, je Evropa menší, jako by to byl nějaký mys, jako by to byl statek tvých přátel nebo tvůj. Smrtí každého člověka je mne méně, neboť jsem část lidstva. A proto se nikdy neptej, komu zvoní hrana. Zvoní tobě.*“²

Přijetím této myšlenky tedy dáváme souhlas s tím, že obraz, který o sobě vypracováváme, platí pro všechny. Naše odpovědnost je tak mnohem větší, protože zavazuje celé lidstvo. Tímto zaznamenáváme další posun v chápání vztahu jedince a společnosti. Jeden z mála pozitivních důsledků obou světových válek vidím právě v rozvoji této myšlenky.

² HEMINGWAY, Ernest. *Komu zvoní hrana*. 3. vyd. Praha: Vyšehrad, 1987.

Existenciální filosofové nevolí ani jeden z táborů, které upřednostňují dobro společnosti nad svým vlastním či naopak. Volí jejich symbiózu. Jeden druhým doslova podmiňují.

„Lidé mají dvojitou tvář: nemohou milovat bez toho, aby přitom nemilovali sami sebe.“
(Albert Camus)

Poté, co jsme si v plné míře přiznali tuto skutečnost, se ocitáme na prahu současnosti. Ukazuje se tedy, že na lidské jednání nelze nahlížet pouze z hlediska prospěchu, ani Kantovského plnění jakési námi stanovené povinnosti a není ani striktně řízeno pudy, jak vyznávali pánové Schopenhauer a Nietzsche. Je potřeba brát v úvahu i jakousi emocionální stránku, která je možná právě tím, co nám znemožňuje zaujmout jakákoli obecně platná stanoviska, protože tato emocionální výbava se u každého člověka výrazně liší.

Ať je ovšem nahlíženo na lidskou bytost z jakékoli stránky, vždy je třeba zohledňovat její schopnost svobodného rozhodování. Člověk je zároveň schopen sám si stanovit podmínky svého jednání neboli mravní normy. Tímto konfliktem lidské svobody a mravní povinnosti se zabývá etika. Ta se společně s psychologíí, politologií či sociologií během dvacátého století definitivně vydělila z filosofické antropologie, stala se samostatnou vědou a k stanoviskům jejich hlavních představitelů se budu v rámci tohoto tématu i nadále obracet.

Dvacáté století s konečnou platností přichází s jakýmsi všeobecným usnesením se na určitém omezení práv jednotlivce ve prospěch společnosti. Ve velké části vyspělých států přichází mohutná vlna rozšiřování volebních práv a i nadále probíhá rozvoj vzdělanosti. Společnost (alespoň ve vyspělých státech světa) má podle mého názoru v tuto dobu vynikající předpoklady, bude-li ctít poznatky svých uznávaných myslitelů, aby udělala obrovský krok vstříc utvoření takového celospolečenského klimatu, které by formovalo jedince prosociálním směrem. Je však ošklivě zbržděna hned dvěma světovými válečnými konflikty, které se do dějin podepisují nejen obrovským počtem obětí, materiálními škodami, následnou bez nadsázky řečeno „dobou temna“, alespoň pro země

ovládané Sovětským svazem, ale také drtivými dopady na lidskou psychiku, ze kterých se společnost dodnes nedokázala plně zotavit.

Devadesátá léta dvacátého století a století jednadvacáté je i v důsledku předchozích událostí, po nichž má přijít kýžené ponaučení, mnohými predikováno jako zlatý věk demokracie. Namísto otázek etických jsou však v mnohém upřednostňovány otázky ekonomické, což může u nastupující generace vzbudit zdání jejich krajní důležitosti a formovat tak jejich chápání světa. V souvislosti s ní se navíc mluví o morální krizi a o generační nesnášenlivosti, u které hrozí riziko, že ji sociální sítě dovedou do krajnosti.

Obavy společnosti z ekonomické krize jsou věhlasnými ekonomy upokořovány vzkazy, že se lidem v porovnání s předchozí dobou daří neúměrně dobře a že nějaké ty poklesky HDP jsou v podstatě marginalitou. S jistou nadsázkou ovšem lze souhlasit, že se ve vyspělém světě daří uspokojovat životní potřeby pro naprostou většinu obyvatel, kteří jsou navíc nábožensky svobodní, chránění nezczitelnými právy a mají neomezený přístup ke vzdělání. Přesto se nejen mezi laickou veřejností mluví o krizi mezilidských vztahů a jejímu neustálému prohlubování a je nanejvýš překvapivé, že se tak děje v době, která dokáže společnost vyspělých států materiálně i duchovně zajistit.

Mou dosavadní snahou bylo ukázat měnivší se historické pohledy na otázky lidské podstaty z hlediska dobra a zla, co je utvářelo, do jaké míry na toto pole vstupoval mocný prvek náboženství či dějinné události, a v konečném součtu - co tedy přimělo společnost k vytvoření sociokulturního rámce, jakého jsme svědky dnes. Abych dostála snaze popsat tento rámec tak, aby bylo možné v něm objektivně začít pátrat po tom, co si ve svém názvu předsevzala tato diplomová práce, ráda bych se v následující kapitole pozastavila nad pojetím prosociálního chování v kontextu psychologie osobnosti a sociální a vývojové psychologie.

2. Tématika prosociálního chování v kontextu psychologie osobnosti a sociální a vývojové psychologie

V úvodní kapitole jsem si dovolila položit poměrně velké množství nelehce zodpověditelných otázek. Vzhledem k faktu, že „*osobnost je nesložitější a nejtajemnější jsoucno na zemi*“³, bych ráda čtenáře poprosila o trpělivost k mojí snaze o jejich rozklíčování. Název této kapitoly není náhodný. Dosud velmi skromně probádaná tematika prosociálního chování totiž zdomácněla především v oblasti psychologie osobnosti, sociální a vývojové psychologie. Bez uvedení některých základních otázek či tezí těchto psychologických disciplín se proto neobejdu.

2.1 Vybrané psychologické přístupy k osobnosti

Pojem osobnost se v psychologii vyvíjel v rozličných, bez nadsázky řečeno až ambivalentních pojetích, která reprezentovala celá řada slavných autorů a jejich názorových spojenců – škol. V současnosti je však myšlenka jejich protichůdnosti již de facto přežita a odborná veřejnost se kloní ke stanovisku koexistence. Obecně lze říci, že v psychologii termín osobnost stále častěji označuje jednotu psychických procesů, stavů a vlastností jedince. Jiné teorie se od tohoto stanoviska odklánějí a chápou osobnost jako to, co člověku druzí připisují, zač jej považují. Na konci třicátých let 20. století bylo známo přibližně padesát různých přístupů k pojmu osobnost. Na počátku 21. století je jich více než dvě stě. Mnou vybraná pojetí osobnosti (uvedená níže) jsou, jak je tedy patrné, jen kapkou v moři. Přes tuto četnost ovšem lze říci, že právě v jejich symbióze je síla, protože nám poskytují obrovské množství úhlů pohledu na osobnost člověka. Ostatně mnohé z nich byly zmíněny již v úvodu v rámci reflexe nikdy nekončící disputace filosofů – antropologů napříč celou historií lidstva.

³ SMÉKAL, Vladimír. *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadle vědomí a jednání*. 2. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2004. s. 11.

2.1.1 Sběrné pojetí osobnosti

Osobnost je očima zastánců této myšlenky chápána jako doslova seznam prvků, které ji utvářejí – soubor vlastností, charakteristik, zvláštností psychiky, rysů temperamentu, potřeb, zájmů, sklonů, schopností, snah, přání a mnohých dalších aspektů. Tento přístup je dnes i přes jeho relativně malou vypovídající hodnotu používán např. k profilaci adeptů na různé pracovní pozice.

2.1.2 Strukturní pojetí osobnosti

Sběrné pojetí osobnosti však stále častěji ustupuje tzv. strukturnímu pohledu, který se do pouhého výčtu lidských vlastností snaží vnést strukturu a tyto vlastnosti spojit ve vyšší celky, které by poté přinesly další možná východiska a informace o svém majiteli.

Optikou první teorie (sběrné) se nám například dostává takového úhlu pohledu, že je člověk neopakovatelnou individualitou. Chápání jeho samého je tím tedy do značné míry osvobozeno od puzení napodobovat druhé a svou sebedůvěru pak budovat pouze na tom, jak v tomto srovnání dokáže obstát. Dalším kladem této teorie je jistě fakt, že ostatním přináší nesporné obohacení ze setkání s člověkem, který je „tak jiný“. Polský sociolog Zygmunt Bauman však varuje před přílišnou *individualizací*⁴ a mně nezbývá než se s jeho názory v plné míře ztotožnit. Tato individualizace člověka je v současné době hojně podporována trendem tzv. vysoké specializace v pracovním životě. Bauman vyslovuje myšlenku, kterou lze volně interpretovat tak, že pokrok, kterého doznává díky této vysoké profesní specializaci věda, je vykoupen ztrátou porozumění mezi lidmi, kteří zabřednutí do svého oboru a v četných případech rovněž přesvědčení o jeho nejvyšší společenské důležitosti, ztrácejí porozumění vůči druhým a společnou řeč. Nelze si nevšimnout, že myšlenka všeobecné vzdělanosti, kterou prosazoval mimo jiné

⁴ BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002.

J. A. Komenský, dnes nedochází naplnění, do značné míry je považována za přežitek a její nesporný „porozumění-zprostředkující“ účinek opomíjen.

Přes existenci nejrůznějších sblížovacích prostředků jako jsou např. sociální sítě, se člověk podle Baumana poté jako jedinec nutně cítí být stále více osamocen. A jedinečnost jeho osobnosti se mu náhle stává přítěží.

Druhá teorie (strukturní) se naopak snaží poukázat na principy, které tyto struktury utváří a tím i fakt, že jsou nám lidem společné. Právě na zdánlivé protichůdnosti těchto dvou teorií lze poukázat i na jejich ambivalenci. Někteří psychologové přecenili kulturní a sociální podmíněnost osobnosti, což způsobilo setření rozdílů mezi lidmi, jiní naopak natolik přeceňují jedinečnost, že se stává skoro nemožným mezi osobnostmi najít nějaký společný jmenovatel či jejich obecný model.

Dříve zmíněný nástin osobnostních teorií měl poukázat na složitost lidské osobnosti, jejího zkoumání a připravit půdu pro studium, kde se v lidské povaze bere prosocialita, příp. altruismus a zdali jej lze nějak pěstovat. Do třetice si dovoluji přijít s teorií, kterou považuji za tématu této diplomové práce mimořádně blízkou.

2.1.3 Pojetí osobnosti jako autorství činů a smyslu života

Podle mého názoru dosti výmluvný název dává tušit, že člověk je v tomto pojetí hodnocen výlučně podle svých projevů vůči okolí. Zcela opomenuta je naopak ta stránka osobnosti zahrnující naše představy o sobě, prožívání nebo myšlenkové pochody. Podle této teorie jen samy skutky vydají hodnověrné svědectví o tom, jací jsme lidé. Je tedy zcela irelevantní, zda byly naše úmysly dobré, pokud nebyly následovány skutky a zůstaly jen na úrovni představ.

Dále je podle této teorie nutné, aby naše činy nevycházely z touhy dosáhnout zalíbení v očích druhých nebo v nich dokonce budit závist, ale měly by vycházet z vlastního přesvědčení a být podloženy pravým poznáním. Ano, použila jsem tento až filosofický pojem „pravého poznání“ záměrně ve snaze připomenout Sokratovu myšlenku etického intelektualismu z úvodu a dokázat, že stále žije a jak je nadčasová.

Marně bych se snažila zakrýt, jak blízká je mi tato koncepce, a proto to ani skrývat nebudu. Jsem si vědoma, že hodnotit osobnost podle chování a zcela přitom pominout otázku úmyslu, neodpovídá mému přesvědčení. Na druhou stranu se lze domnívat, že pokud by tato koncepce byla společností přijata a úmysly, které dosud nejsme schopni

měřit ani prokázat, bychom přestali používat jako alibi pro naše konání, bylo by ve velké míře nakročeno k většímu zvažování důsledků našeho chování a plnému převzetí zodpovědnosti za něj.

V rámci autorského pojetí osobnosti se dále setkáváme s odmítnutím představy člověka jako nositele jakýchsi neměnných psychologických charakteristik, které jsou dány jednak geneticky a jednak působením vnějších vlivů. V této koncepci je lidská povaha neustále pozměňována novými a novými situacemi, kterým je nucena nepřetržitě čelit. I když i tady je přiznána existence jakéhosi nutného množství geneticky dané neměnné psychologické výbavy a podíl vnějších vlivů, které naši psychiku spoluutvářejí. „*Koncepce autorství činů tedy předpokládá odpovědnost a uvědomělost (tj. vědomé přijetí závazků), uvážlivost a ohleduplnost v přijetí určitých hodnot a stanovisek i v realizaci činů.*“⁵

Přes četné neshody na poli definování pojmu osobnosti či jejího určování, se lze přiklonit k myšlence, že lidská psychika je dílem neměnná a dílem naším výtvořem. Za spíše geneticky determinované složky jsou považovány např. vlohy či temperament. Na protějším pólu naopak nalézáme charakter či schopnosti, jejichž vyspělost přičítáme jakési sebevýchově, jinými slovy formování vlastní osobnosti prostřednictvím internalizace (osvojení, zvnitřnění) společenských hodnot a podnětů z okolí.

Dle mého pozorování se i většina odborné společnosti shoduje, že existují jakési pojící prvky, které zajišťují koexistenci těchto složek. Za zajímavou v tomto ohledu považují koncepci Viktora Emanuela Frankla. O osobnosti se vyjadřuje jako o způsobu, jakým člověk dosahuje smyslu života a sám pojem smysl života navíc s definicí osobnosti ztotožňuje. Soudružnost a spolupráci složek lidské osobnosti podle něj zajišťuje jakási *vůle ke smyslu*, teorie, kterou si dovolím rozvést níže.

Právě hluboké přesvědčení o významnosti problematiky vůle jakožto důležitým hnacím motorem pro veškeré lidské jednání včetně toho prosociálního mě vedlo k rozhodnutí o zařazení samostatné kapitoly věnující se právě této problematice.

⁵ SMÉKAL, Vladimír. *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadle vědomí a jednání*. 2., opr. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2004. s. 34.

3. Vůle jako významný determinant lidské osobnosti

Předchozí část nikoli náhodou uzavírá téma vůle, zde v pojetí V. E. Frankla. Dovolte mi se u této problematiky, kterou považuji za - pro mou práci - klíčovou, krátce pozastavit, neboť je podle mého názoru složitější než se na první pohled zdá.

Franklova vůle je tedy vůlí ke smyslu, Nietzscheho vůle je vůlí k moci, Schopenhauerova je vůlí ke střídmosti. Potřeba těchto velikánů vyjádřit se k tomuto aspektu lidské psychiky dokazuje její významnost. Věrna svým sympatiím k pojetí lidské osobnosti jako autorství činů a smyslu života, které jsem dala najevo již dříve v této kapitole, bych si dovolila pojmout lidskou vůli jako vůli k jednání. Volní jednání lze chápat jako vědomé, plně vnímané směřování ke stanovenému cíli, jako schopnost řídit vlastní aktivitu k dosažení předem stanoveného záměru, která zahrnuje schopnost zmobilizovat vlastní síly a schopnosti k jeho uskutečnění.

Ve známém čtyřlístku determinantů lidské psychiky, který tvoří pudy, city (emoce), rozum a vůle, zaujímá právě vůle zvláštní postavení jakéhosi řídicího orgánu. V rámci lidské činnosti lze z psychologického hlediska rozlišit tři úrovně tohoto řízení, které mají podobu:

1. *vrozenou, předem danou: nepodmíněně reflexní nebo instinktivní činnost;*
2. *osvojenou, předem danou: zvyková, zautomatizovaná činnost;*
3. *volenou, právě vytvářenou: volní úmyslná činnost.⁶*

Z uvedeného výčtu vysvítá, že řízení lidské činnosti není vždy primárně otázkou vůle, ale promítají se sem také pudy či zvyky. Problematika pudů v minulosti byla a stále je poměrně zevrubně zkoumána. V této souvislosti nelze nezmínit např. teorii Sigmunda Freuda o dvou hlavních pudech řídících lidské chování na podvědomé úrovni – o pudu sexuálním a pudu k smrti. Rakouský etolog Konrad Lorenz deklaruje za základní dva pudy, a sice sexuální a agresí. Jay D. Glass naproti tomu mluví o imperativech (chápano pudech), které spočívají v boji o území, o hierarchickou dominanci a v boji o partnera.

⁶ BALCAR, Karel. *Úvod do studia psychologie osobnosti*. 2. opr. vyd. Chrudim: Mach, 1991. s. 167.

V současnosti se psychologové ve velké míře shodují na této pudové výbavě: pud výživy, sebezáchovy, agresivity, péče o potomstvo a pohlavní pud.

V uvedeném výčtu ale nikterak nefiguruje potřeba mezilidských vztahů, jakou v tezi o člověku jakožto tvorů společenském (Zóon politikon) rozpracovává už Aristotelés, natož o jeho tendencích k prosocialitě.

K otázkám altruismu má jistě hodně co říci dosud žijící americký přírodovědec, biolog a entomolog Edward Osborne Wilson, zakladatel vědecké disciplíny zvané sociobiologie, který v jejím rámci zkoumá paralely sociálního chování zvířat a lidí. Wilson dospívá k překvapivým závěrům. Například že mechanismy, které vedou zvířata i lidi k sociálnímu životu (jednoduše řečeno životu pohromadě, ve společenství) mají spíše vnější motivaci, jde v nich o princip směny – něco za něco – což usnadní přežití. Naproti tomu vnitřní motivace ve smyslu dříve zmíněné Aristotelovy teze se podle Wilsona nepotvrzuje.

Další z takových paralel je podle něj příbuzenský výběr, tzn., že zvířata se k sobě chovají tím altruističtěji, čím více jsou příbuzná. Rozpor naopak spatřuje ve faktu, že altruismus je u zvířat přenášen geneticky, zatímco u lidí kulturně (chápejme tradicí/zvyky).

V duchu těchto myšlenek, které shledávám poměrně radikálními, avšak nikoli v rozporu s výše uvedenými teoriemi pudů, nezbyvá než hledat lidské sklony k altruismu či prosocialitě ve zvycích či volních vlastnostech, tedy do značné míry naučených či získaných duševních kvalitách, které lze snadněji ovlivňovat či chcete-li pěstovat, než vlastnosti vrozené či dokonce pudy, které jsou ovlivnitelné jen do určité míry a navíc velmi obtížně.

Vůle jako nástroj k překonání úzkosti

Nalézt odborné prameny k tomuto tématu nebylo nijak jednoduché. Tato problematika jakoby ustupovala poptávce po problematice motivace k nějaké činnosti a ztrácela se v jejím stínu.

Obecně lze říci, že k uspokojení náročného přání nebo realizaci záměru pro nás či okolí nějakým způsobem nepopulárního či nevýhodného (jakým se může zdát pomoc jinému člověku v nepříznivé situaci v některých případech i za cenu vlastních ztrát), je tedy třeba vyvíjet úsilí, vyrovnávat se se zátěží, promýšlet možnosti a podmínky jeho

dosažení, zvládat boj motivů a v neposlední řadě umět učinit rozhodnutí a nést za něj následky. Tyto podmínky kladou na osobnost člověka nemalé nároky, jejichž nesplnění navozuje pocity úzkosti. „*Při obtížných a dlouhodobých úlohách je třeba odolat lákání k rezignaci při střetávání se zdánlivě nepřekonatelnými překážkami. V takových situacích si člověk nevystačí s dovednostmi, návyky ani s rutinním úsilím. Při plnění náročných úkolů v denním životě je třeba využít vhodné strategie (plánování, selektivní pozornost, sebemonitorování, sebeinstrukce) k tomu, aby člověk setrval při plnění úkolu a podal bezchybný výkon. Dále je třeba schopnosti konstruktivního myšlení a mobilizace energie. Nedojde-li k uspokojení pohnutek, dochází k ochabnutí, ke ztrátě angažovanosti a nastává rychlé kolísání zájmů.*“⁷

Tento výčet je třeba doplnit o fakt, že průběh rozhodování duševního konfliktu ve velké míře doprovází také tzv. iracionální činitelé. Jedná se o představy, jaké následky může naše jednání způsobit, při čemž označení „iracionální“ se vžilo z toho důvodu, že následky našeho jednání nelze v plné míře odvodit. Na tyto představy má značný vliv, zda jejich majitel tenduje spíše k optimismu či pesimismu.

V této souvislosti považuji za relevantní zmínit dnes už okřídlenou teorii sebenaplňujícího proroctví sociologa R. K. Mertona, která říká, že následky našeho jednání jsme do jisté míry schopni přivolat tím, že jednáme v přesvědčení o jejich naplnění se. Byť se tato myšlenka dá do značné míry chápat jako příklad iracionálního činitele, četnými pokusy byla mnohokrát prokázána její platnost. Jako nepřímý důkaz pravdivosti této teorie lze pokládat i fakt, že se této teorii vedle zmíněného Mertona věnovali i jiní slavní sociologové např. William I. Thomas, ve jménu kterého vstoupila do historie jako Thomasův teorém, nebo Peter Ludwig Berger, který ji nazývá mechanismem „zvěcnění vlády omylu“.

Návody na překonání úzkostí spojených s plněním náročných úloh jsou v současnosti tématem nadmíru žádaným. Rozhodla jsem se pro volnou interpretaci postupu, který je mi velmi blízký, třebaže se nejedná o pramen v pravém slova smyslu odborný, ale spíš o jeho kombinaci s literaturou populárně naučnou.

Tento postup, zachycen americkým psychiatrem Albertem Ellisem v publikaci *Člověče, neboj se*⁸, varuje právě před dříve zmíněnými iracionálními činiteli, které

⁷ BRICHČÍN, Milan. *Vůle a sebekontrola: teorie, metody, experimenty*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1999. s. 29.

⁸ ELLIS, Albert. *Člověče, neboj se: jak ovládnout úzkost dřív, než ovládne nás*. Praha: Lidové noviny, 2001.

v případě člověka majícího sklon k pesimismu, mohou celou situaci a její následky výrazně zhoršit. Ellis tedy apeluje na čtenáře, aby ve vypjatých situacích dokázali mít na vědomí, že se vlastním zveličováním vidin špatných, ba přímo katastrofálních následků, dopouštějí živění takového iracionálního činitele, který jim škodí, namísto aby je připravil na eventuální komplikace, jak si mnozí myslí.

Jen to ovšem ke zvládnutí zátěže nestačí. K výraznému omezení pocitu úzkosti je podle Ellise nezbytné přijmout fakt, že samotná úzkost nám nijak nepomáhá, jen přihroršuje, je proto ve své podstatě naprosto bezúčelná. Jinými slovy, je zbytečné ji mít. Trochu se obávám bagatelizace této myšlenky, v důsledku mého strohého výkladu, v jakém jsem ji pojala. Myslím si ale, že cokoli víc by bylo samoúčelným prodlužováním.

Autor v publikaci zdůrazňuje také úlohu přesvědčení, že dotyčný udělal pro vyřešení problému maximum. Vlastní přesvědčení mi ale poněkud brání tuto tezi přijmout, protože si nejsem jistá, zda je vůbec možné se při nezdaru v řešení nějaké složitější životní situace plně odprostit od výčitek a nalézt útěchu v přijetí názoru, že bylo pro věc učiněno maximum. Spíše se přikláním ke stanovisku, že v případě osobního selhání zůstává bez pochybností o sobě (byť drobných) jen málokdo.

Nikoli u Ellise, spíše na internetových serverech zabývajících se např. tzv. koučinkem v posledních týdnech registruji vzrůstající trend teorie o „*nuceném optimismu*“, která věrna zásadám sebenaplňujícího proroctví nabádá k optimistickému přístupu k řešení problému a slibuje zlepšení výsledků. Nejsem si jistá, zda je tato teorie proveditelná v dlouhodobějším horizontu, ovšem dovoluji si ji uvést, protože ji shledávám při nejmenším za zajímavou.

Nástroje či techniky k překonání úzkosti uvedené v předchozích odstavcích mají společné jmenovatele. Jedním z nich je vůle. Bez ní nelze zahnat iracionální činitele, přijmout jako fakt tezi o bezúčelnosti pocitů úzkosti, udělat pro vyřešení problému maximum, ani se donutit k optimismu. A v jak těžké situaci se lidská vůle v uvedených příkladech ocitá, nechám na posouzení čtenáři.

Jak to spolu souvisí?

Cílem této kapitoly ovšem není popsat zde recepty na překonání stresu. Prostřednictvím uvedených příkladů jsem chtěla poukázat, jak velké nároky jsou kladeny na člověka a jeho vůli v rámci vybraných teorií, které mu mají pomoci překonat náročnou životní situaci.

Jsem hluboce přesvědčena, že mnohé z nich fungují, ale obávám se, že jejich nárokům není schopna dostát velká část populace. Problematika síly vůle a jejího možného pěstování se ukazuje nedořešena. Chápání síly vůle jako charakterového rysu je pro odbornou veřejnost tématem budícím značné kontroverze, a proto si v tomto ohledu nedovoluji zaujmout pevné stanovisko.

V této souvislosti mě ovšem velmi zaujal názor či spíš úhel pohledu psychologky Lenky Černé, ředitelky soukromé kliniky Life Clinic Prague, pro který jsem se marně snažila najít oporu v odborné literatuře. Přesto si jej ale dovolím použít, už proto, že poslouží jako most k další podkapitole.

Lenka Černá vyznává zajímavou teorii, že problematika lidské vůle je úzce spjata, ba dokonce přímo závislá na sebedůvěře⁹. Pokusím se tuto podmíněnost vysvětlit. V některém z předchozích odstavců jsem se krátce zmínila, jakou kontroverzi budí otázka, zda je síla vůle veličinou vrozenou či získanou a zda je součástí charakterové výbavy či nikoli. Autorka tuto rozporuplnost reflektuje - zastává stanovisko, že pokud není prokázán genetický původ síly vůle, pak má o mnoho příznivější dopad považovat ji za spíše získanou, což znamená i snáze ovlivnitelnou.

Dále je přesvědčena, že samotné rozlišení vůle na silnou a slabou je pouze mýtus, nebo lépe řečeno slovy Alberta Ellise iracionální činitel. V momentě, kdy vyhodnotíme svou vůli jako slabou, ji de facto vystavujeme riziku sebenaplňujícího proctví a přispějeme tím k jejímu případnému selhání.

Do soudů o kvalitě vlastní vůle podle Černé notnou měrou přispívá sebedůvěra. I já se s tímto názorem ztotožňuji a mohu jej označit za druhého z výše zmiňovaných

⁹ *Jak získat silnou vůli* [online]. Lenka Cerna.cz [cit. 1. 4. 2013]. Dostupné z: <http://www.lenkacerna.cz/life-koucink/jak-ziskat-silnou-vuli/>

společných jmenovatelů v otázce hledání mechanismů k překonání složité životní situace ze samého závěru podkapitoly Vůle jako nástroj k překonání úzkosti.

Autorka umě propojuje problematiku zdravé sebedůvěry s dosaženými výsledky lidské činnosti a za rozhodujícího činitele v procesu pěstování sebedůvěry ustavuje rodinu, lépe řečeno výchovu rodičů.

Vůli jakožto jednu ze zásadních determinant v procesu prosociálního chování vnímá také Nancy Eisenbergová. V jedné ze svých studií¹⁰ dokazuje, že prosociální skutky vyžadují mnohdy zvýšenou sebekontrolu a sebezapření, což jsou volní charakteristiky osobnosti člověka. A je to právě silná vůle a schopnost seberegulace, které jsou v procesu rozvoje prosociálního chování stěžejními činiteli.

Smyslem této kapitoly bylo v návaznosti na nástin vývoje filosoficko-antropologického myšlení načrtnutého v první kapitole dokázat v současnosti (nikoli pouze mezi odbornou veřejností) panující přesvědčení nejen o zodpovědnosti za svůj život, ale i za svou osobnost.

Druhým dechem se však mluví o zásadním vlivu tzv. vnějších determinantů, jakými jsou rodina, přátelé, spolupracovníci, masmédiá apod., které se na vývoji lidské psychiky rovněž významně podílí.

Ve společnosti nikterak neopadá touha dosáhnout onoho pověstného helénistického stavu nazvaného Kalokagathia, tedy kombinace tělesné a duševní dokonalosti, což nemá za následek pouze příliv peněz na účty plastických chirurgů, ale i vzrůstající trend spojený se snahou dostat také nárokům na duševní stránku člověka žijícího v době opanované a zrychlené přílivem nových médií.

Z uvedeného výčtu postupů, jak působit blahodárně na naši psychiku, ale vysvítá, že to není nic jednoduchého. Přesto se přikláním k přesvědčení, že i přes nezdary je nezbytné se k těmto mechanismům neustále vracet.

V podkapitole o koncepci osobnosti člověka jako autorství činů a smyslu života uvádím myšlenku, o které lze prohlásit, že v jejím rámci panuje mezi odbornou veřejností konsenzus. Je jí přesvědčení o spoluutvářenosti lidské osobnosti složkou získanou a

¹⁰ EISENBERG, Nancy a kol. Consistency and development of prosocial dispositions: A Longitudinal study. *Child Development*. 1999, sv. 70, č. 6, s. 1360 - 1372.

Dostupné z: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=391ceada-ec36-41ae-9f59-be4f4c80a4f7%40sessionmgr113&hid=103>

vrozenou. Rozpor ale nastává v momentě, kdy je potřeba se shodnout, která z nich převažuje. Tento spor se snažím postihnout i v rámci úvodní reflexe a vzhledem k tomu, že dodnes zůstává nevyřešen, nemohu poskytnout jednoznačně pravdivé stanovisko.

V rámci své diplomové práce si ale dovoluji přiklonit se na stranu tábora, vyznávajícího v otázce determinace lidské psychiky dominanci složek získaných prostřednictvím procesu socializace, neboť se domnívám, že se člověk rodí pouze s omezenou mírou dispozic k životu ve společnosti. Ovšem nakolik se u něj vyvinou tendence k prosociálnímu jednání, které je dle mého znakem nejvyšší mentální a morální vyspělosti člověka, je přímo úměrné kvalitě hlavních činitelů v procesu socializace, které se budou zapojovat ve formování jeho osobnosti.

4. Výchova jako významný činitel v procesu socializace a pěstování sebedůvěry

4.3.1. Role sociálního faktoru

Předchozí odstavce uvedly téma tzv. sociálního faktoru působícího na lidskou psychiku společně s faktorem biologickým. Nikoli náhodou je tato tematika zařazena do kapitoly zabývající se výchovou. Právě výchova či výchovné působení je jedním z významných reprezentantů sociálního faktoru. S jeho definicí jsem se v současné odborné literatuře nesešla přímo, ale spíše prostřednictvím odkazu na teze slavných myslitelů např. na tu Aristotelovu, který člověka označuje jako tvora společenského (Zoon Politikon viz výše), řecký dramatik Aischylos formuluje totožnou konstrukci a dále ji rozvádí v tvrzení, že prostředí, v němž se člověk zdržuje většinu dne, určuje jeho charakter. Římské přísloví znějící: „*Budeš vždy takový, jakou společnost vyhledáváš*“, dokazuje, že myšlenka podstatného vlivu sociálního faktoru na osobnost jedince zdomácněla i ve společnosti samé. Autorská dvojice Jan Čáp – Jiří Mareš v tomto směru přichází s trojslovnou leč výstižnou charakteristikou tohoto jevu jako *společenská povaha psychiky*¹¹. Dávají tak najevo přesvědčení o platnosti konceptu formování psychiky jedince působením společenské a tedy zprostředkované činnosti.

Podstatné přispění k teoretickému rozpracování této myšlenky je přiřknuto L. S. Vygotskému a datováno do třicátých let minulého století. Z řad jeho myšlenkových stoupenců považují za podstatné zmínit Petera L. Bergera, Ralfa Dahrendorfa (člověk jako Homo sociologicus), Ruth Benedictovou či Jérôma Seymoura Brunera.

Pro proces působení sociálního faktoru na člověka zejména v jeho dětském věku se vžilo označení **socializace**.

¹¹ ČÁP, Jan a Jiří MAREŠ. *Psychologie pro učitele*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. s. 54

4.3.2 Vymezení pojmu socializace

Už samotný pojem socializace jakoby naznačoval, že člověk přicházející na svět je nejprve jakýmsi biologickým stvořením, které se stává společenskou bytostí až v průběhu tohoto procesu. V podstatě se jedná o celoživotní proces učení, které se uskutečňuje formou interiorizace podnětů zvenčí a to od nejranějšího věku dítěte v rámci jeho styků se sociálním okolím, tedy z valné většiny v interakci s rodiči. Tato interakce nebo lépe řečeno učení je ovšem do jisté míry determinováno vrozenou jednak tělesnou skladbou (konkrétní zdravotní stav jako např. kvalita smyslových orgánů, struktura nervové soustavy apod.), ale také geneticky danou psychickou výbavou. Toto zjištění tedy mimo jiné potírá tezi anglického filosofa Johna Locka o dítěti, které přichází na svět jako „*nepopsaná deska*“.

„Člověk není ve svém vývoji utvářen jen svou individuální zkušeností. Přináší si na svět určitý systém vrozených sklonů, na jehož bázi se celý proces socializace a kultivace odehrává.“¹²

Toto ústřední téma oboru sociální psychologie se ukazuje příliš široké, což zavedlo příčinu vzniku klasifikace na primární a sekundární fázi. **Primární socializace** probíhá ve většině případů v rodině. Sousloví „ve většině případů“ uvádím, protože jsem si vědoma, že bohužel část dětské populace zůstává stále umístěna v kojeneckých ústavech či dětských domovech a jejich socializace je proto o mnoho problematičtější. Není však v mých silách ani možnostech mé diplomové práce věnovat se této anomálii nějak důstojně. Mohu pouze vyslovit přání, aby plánované změny v této oblasti v podobě rozšíření pěstounské péče a snahy o snížení počtu dětských domovů došly kýžených výsledků v podobě přiblížení atmosféry pěstounské péče co nejvíce té rodinné.

Cílem primární fáze socializace je prostřednictvím výchovy v rodině uvést dítě do konkrétního kulturního prostředí, naučit jej orientaci v tomto prostředí plném symbolů a společenských standardů, vybavit ho určitou hodnotovou orientací a v neposlední řadě pěstovat jeho emoční, charakterovou a morální základnu poskytováním vlastních vzorů chování, které by dítě mohlo napodobovat a v pozdějším věku se s nimi zcela ztotožnit.

¹² NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Academia, 2009. s. 101.

V souvislosti s nutností morálního působení na dítě již od útlého dětství bych na tomto místě ráda vzpomněla na slavnou klasifikaci morálního vývoje amerického psychologa Lawrence Kohlberga, která poslouží jako axiom pro budoucí myšlenkové konstrukce.

Morální vývoj podle L. Kohlberga¹³:

Je třeba předeslat, že samotným stadiím morálního vývoje předchází jakýsi nultý stupeň vyjadřující stadium předmorální, charakteristické nerespektováním autorit. Dítě se v tomto stupni vývoje řídí měrou zábavy či naopak bolesti, kterou jeho činnost přináší. O rozlišení orientace jednání podle kritérií popsaných v následujícím odstavci nemůže být v této fázi řeč.

I. Prekonvenční

Toto stadium označuje období tzv. vnější morálky. To znamená, že správnost svého jednání posuzuje dítě v tomto stadiu podle následků, které si jím přivodí. Prvotní fází tohoto stadia je snaha vyhnout se trestu. K následné fázi - jednání orientované na dosažení odměny - je již zapotřebí o něco vyspělejší úroveň myšlení. Toto období je charakteristické také vznikem citu pro spravedlnost.

II. Konvenční

V rámci této fáze morálního vývoje se člověk snaží dostat pravidlům řádu, kterým přivykl během fáze prekonvenční a v rámci nejbližších sociálních skupin (rodiny, vrstevníků apod). Správným shledává to, co za správné považují blízcí pro něj významní lidé, důležitým prvkem motivace je snaha se těmito lidem zalíbit. Významným milníkem tohoto stadia je i rozvoj schopnosti zvažovat situaci druhých.

¹³ KOHLBERG, Lawrence. The Development of Children's Orientations Toward a Moral Order: I. Sequence in the Development of Moral Thought. *Human Development*. 2008, vyd. 51, č. 1, s. 8 - 20. Dostupné z:

<http://search.proquest.com.ezproxy.muni.cz/docview/224016325?accountid=16531>

Jedinec se v tomto období cítí podřízen zákonům dané země či kultury, ale necítí zodpovědnost za stav společnosti a řádu, který je v ní nastolen, popř. za situaci, kdy se ukáže některý z jejích zákonů jako nespravedlivý.

III. Postkonvenční

Posledního stadia podle Kohlberga dosáhne pouze relativně malá část populace. Jedinec v jeho rámci čelí pochybnostem o tom, zda pozitivní právo (právo kodifikované do podoby sbírek a jiných promulgačních právních listin) je pro chod společnosti dostačující. Dokáže se na něj dívat kriticky a stanovovat vlastní etická pravidla jakožto nadstavbu pro pozitivněprávní minimum, jak přibližně chápe platný právní řád. Jedinec je v tomto stadiu řízen vlastním svědomím, na správnost jednání sporadicky nahlíží optikou, zda jedná ve shodě s platnými zákony - tuto skutečnost přijímá jako samozřejmou.

Podobných klasifikací existuje samozřejmě vícero. Z Kohlbergových předchůdců či následovníků bych ráda vzpomněla např. Jeana Piageta, Caroll Gilliganovou nebo R.L. Selmana, na jejichž koncepcích morálního vývoje lze nalézt shody právě zejména v raných fázích tohoto procesu. Konkrétně se jedná o ono nekritické přijímání a kopírování vzorců chování nejbližších socializačních činitelů, jeho působení na psychiku dítěte a ovlivňování jeho myšlení, postojů a vnímání okolí v rané fázi jeho vývoje.

Základní výsledky primární fáze socializace u dítěte raného věku postupem času dále rozšiřovány, jsou tyto:

- *systém kulturních návyků (hygienických, sebeobslužných, slušného chování);*
- *role svého pohlaví a věku;*
- *orientace v hodnotách daného kulturního prostředí;*
- *mluvená řeč;*
- *sebeovládání.*¹⁴

Změna prostředí, která souvisí s příchodem povinné školní docházky, způsobuje i změnu socializačních činitelů. Dříve nezpochybnitelná funkce rodiny začíná ustupovat

¹⁴ NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Academia, 2009. s. 103.

a dělit se o svůj vliv se školními autoritami, jakými jsou učitelé či vrstevníci. I nadále si však mezi nimi zachovává vedoucí úlohu. Tato proměna sociálního prostředí uvozuje další fázi socializačního procesu, kterou je **socializace sekundární**.

Během této fáze narůstá vliv i počet socializačních činitelů – okruh rodiny a vrstevníků ve škole se rozšiřuje o různé zájmové, náboženské, později i např. politické skupiny, které mají nepochybně také velký vliv na psychiku člověka. V rámci kapitoly o specifikách dítěte staršího školního věku bych se ráda zevrubněji věnovala právě charakterizaci psychických změn probíhajících v tomto období.

Závěrem bych ráda osvětlila myšlenkovou konzistenci s předchozí podkapitolou, a sice že vývoj psychiky jedince směřuje, jak je patrné, od vnějšího tvarování prostřednictvím odměn a trestů (a opakováním i ke zpevnování těchto principů) k jakési vnitřní sebekontrolě. V ní hraje výraznou úlohu výše zmiňované svědomí, které ovšem předpokládá jistou vyspělost morálního vývoje jedince, ale také nám dobře známá vůle, jinými slovy volní vyspělost.

Tuto úvahu si dovoluji podepřít citací Milana Nakonečného: „*Sociální vývoj jedince spěje od vynucování adaptace vnějšími příkazy a zákazy, to je vnějším tlakem k vnitřní autoregulaci. V podstatě je tato autoregulace vyjádřitelná termínem vůle.*“¹⁵

4.3.3 Rodina jako hlavní socializační činitel

Tuto malou sociální skupinu lze považovat za zcela stěžejní instituci tvořící bez nadsázky základní stavební kámen lidské společnosti. Disponuje řadou společenských funkcí, které se v pramenech nejčastěji objevují definované obecně, a to jako: reprodukční, ekonomická, sociálně kulturní, emocionální atp. Tyto bezpochyby veledůležité funkce bych ovšem ponechala stranou a zaměřila se pouze na funkci výchovnou a na fakt, že v rámci rodiny probíhá výše zmíněná primární fáze socializace.

¹⁵ Tamtéž, s. 105

„*Vývoj osobnosti a organismu vytváří terén pro prožívání, snášení a zvládání konfliktů.*“¹⁶

Užitým citátem usiluji o zesílení významu výchovné funkce rodiny, která ač jmenovaná v začátku této podkapitoly působí možná poněkud abstraktně či nedůležitě. Já ji však pokládám za rozhodující v psychickém vývoji dítěte.

V současné době se mnoho mluví o tzv. oslabení role otce v rodině či krizi rodiny. Domnívám se, že uvedené pojmy jsou pouhou špičkou ledovce a dovolím si uvést pár důležitých mezníků ve vývoji rodiny, které prozradí alespoň část z možných příčin.

Rodinný život prošel za poslední dvě staletí velkou proměnou. Dříve relativně nezávislé široké rodiny čítající více generací charakterizoval nerovnoprávný vztah muže a ženy a přísné rozdělení činností na ženské a mužské. Zánik feudálního systému, s ním spojen zrod průmyslové společnosti a počátek hnutí označovaného jako emancipace žen se však začaly podepisovat i na strukturách rodin, které se pod tlakem nově vzniklého systému začaly měnit. Staly se více závislými na rodinách ostatních. Navíc opadl význam dříve primární funkce rodiny, kterou byla funkce ekonomická – jakási záruka přežití pro její členy.

S přechodem tradiční společnosti k moderní se ve vyspělých státech obava o holé přežití rodiny stává tématem stále více irelevantním. Toto „uvolněné místo“ vyplňují rostoucí požadavky na citové uspokojení v rámci rodinného života a na síle začíná nabývat také idea romantické lásky jako nutného předpokladu pro uzavření sňatku. Rodiny už de facto přestávají být samostatnými jednotkami – sama diferenciací a specializací vědy a lidských činností jim znemožňuje někdejší autonomii.

Ideál vícegeneračního soužití se rovněž stává přežitým, což dává vzniknout tzv. nukleárním rodinám, které jsou nejčastěji zastoupeny ve vyspělých státech i v současnosti. Jedná se o soužití dvougenerační, tedy rodiče a děti. Toto lze pokládat za pojítka společnosti moderní a společnosti dnešní, pro kterou se vžilo označení postmoderní.

Charakterizovat postmoderní společnost není jednoduché. Snad by se dalo paušálně říci, že se vyznačuje rostoucím pluralismem, způsobeným vysokou specializací oborů lidské činnosti. Polský sociolog Zygmunt Bauman, který se tomuto tématu věnuje

¹⁶ BALCAR, Karel. *Úvod do studia psychologie osobnosti*. 2. vyd. Chrudim: Mach, 1991. s. 172.

dlouhodobě, se o něm vyjadřuje mimo jiné takto: „*Postmodernita je vlastně pouze totéž, co zánik projektu – super-projektu, takového projektu, který nezná plurál.*“¹⁷ Tento pro vědu požehnaný stav, ale přináší daň v podobě narůstajícího odcizení mezi lidmi, kteří jako by vinou vysoké specializace v oboru ztráceli jedno z potenciálních a zároveň velmi výrazných společných témat. K této myšlence se zevrubněji vyjadřuji v rámci podkapitoly Strukturní pojetí osobnosti.

Svůj podíl viny na tomto stavu odcizení nese i rozvoj sociálních sítí, které by měly společnost stmelovat, místo toho ale činí opak. A tak jedinec, zasedající dennodenně k notebooku, aby uspokojil svou přirozenou touhu po pospolitosti a sdílení zážitků s dalšími lidmi, ve skutečnosti tuto potřebu zdaleka neuspokojuje a sdílení zážitků s ostatními zůstává pouhou iluzí.

Německý list Die Welt před časem uveřejnil závěry výzkumu berlínské Humboldtovy univerzity a darmstadtské Technické univerzity. Tato studie¹⁸ mapuje dopady užívání sociálních sítí (v tomto případě té nejrozšířenější – Facebooku) na lidskou psychiku a přichází s objevem, že jejich časté užívání způsobuje depresi a pocity izolace. Výsledky si dovoluji ocitovat z českého překladu dostupného na serveru National Geographic:

*„Závist byla odpovědí v téměř 30 procentech případů, následovaná 20 procenty těch, které mrzel „nedostatek ohlasů“ na jejich vlastní příspěvky ze strany ostatních uživatelů. Ve 36 procentech případů dotazovaní uvedli, že velmi často cítí z Facebooku frustraci.“*¹⁹ Myslím, že výsledky tohoto výzkumu lze ponechat bez komentáře.

Zygmunt Bauman se o postmodernitě vyjadřuje také jako o době sílicího konzumerismu a pasivity, způsobené právě vlivem přebytku volného času a jeho trávení nepodnětnými způsoby.

¹⁷ BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. s. 13.

¹⁸ *Passive Facebook-Nutzer sind unzufrieden* [online]. Die Welt [cit. 1. 4. 2013]. Dostupné z: <http://www.welt.de/gesundheit/psychologie/article112988408/Passive-Facebook-Nutzer-sind-unzufriedener.html>

¹⁹ *Samota s tisíci přáteli* [online]. National Geographic Česko [cit. 1. 4. 2013] Dostupné z: <http://www.national-geographic.cz/detail/facebook-zpusobuje-depresi-a-izolaci-tvrdi-to-nova-studie-a-jak-jste-na-tom-vy-38289/>

Poměrně značný prostor jsem popisu společenského klimatu vyspělých zemí věnovala proto, že jsem přesvědčená o jeho rozhodujícím vlivu na stav současné rodiny. Snad se mi tedy v následujících odstavcích podaří tuto provázanost dokázat.

4.3.3.1 Specifika současné společnosti a jejich vliv na situaci rodin ve vyspělých státech

Jedna z nejpovedenějších charakteristik a prognóz, jakým směrem se bude ubírat vývoj rodin ve vyspělých státech, pochází z pera Alvina Tofflera, amerického spisovatele, novináře, sociologa a futurologa. Podle Tofflera se ocitáme u zrodu nového druhu civilizace, kterou nazývá *Třetí vlnou*²⁰. Zásadní roli v tomto přerodu přičítá právě rozvoji nových informačních technologií, jejichž vliv jsem nastínila v závěru podkapitoly *Rodina jako základní socializační činitel*.

Rodiny v tomto pojetí již nejsou rodinami zakládanými kvůli dětem, nýbrž místem, kterému dominují individuální zájmy dospělých osob. Tyto rodiny se v porovnání s rodinami druhé vlny vyznačují poměrně vysokou mírou nestability. Zajímavý je výzkum, který Toffler cituje. Proběhl v jedné z černošských čtvrtí Chicaga a jeho autory jsou S.G. Kellam, R.J. Turner a M.E. Ensminger. Výsledky jsou velmi překvapivé. Autoři přicházejí se zjištěním, že pouze v tomto jediném městském regionu se vyskutuje 86 druhů soužití dětí s dospělými, tzn. 86 druhů rodin. Jedná se například o soužití dítěte s matkou a nevlastním otcem, dítěte s matkou a babičkou, s matkou a tetou, s otcem a jeho přítelkyní, s matkou a jiným příbuzným. Ve stoupencích konvenční představy, pro něž je ideálem dvou nebo vícegenerační rodina, tedy klasický model nukleární rodiny, stále více budí obavy rostoucí počet rodin dobrovolně bezdětných či fenomén singles. Klasická nukleární rodina charakterizovaná jako „*individualistická, dezintegrovaná a především městská rodina, tvořená rodiči a dětmi, která vznikla jako důsledek upadajícího vlivu tradičního systému příbuzenství*“²¹ je zde jen jednou z 86 variací.

²⁰ TOFFLER, Alvin. *Nová civilizace: třetí vlna a její důsledky*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2001. s. 81

²¹ JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. s. 207

Četnost výskytu posledně zmíněné formy soužití úzce souvisí s problematikou rozvodovosti. Podle Českého statistického úřadu od 50. let 20. století rozvodovost roste²². V období 2005 – 2010 rozvodovost v celkovém trendu stagnovala na úrovni 47–50 %. Historického maxima, kdy rozvodem skončilo 50% manželství, bylo dosaženo v roce 2010. Nicméně do roku 2012 došlo k poklesu zpět na úroveň z počátku nového tisíciletí, přesněji na hladinu 44 %. Za dlouhodobým nárůstem rozvodovosti stálo její zvýšení u déletrvajících manželství, tj. u takových, která v době rozvodu trvala deset a více let.

Zajímavou shledávám skutečnost, že jako příčina rozvratu manželství je ve stále větší míře uveden rozdíl povah, názorů a zájmů. V roce 2013 stála tato příčina za rozvratem tří čtvrtin manželství²³. Tato statistika podle mého soudu ukazuje na platnost Tofflerova pojetí současného manželského svazku, v němž, jak bylo uvedeno výše, dominují individuální zájmy dospělých osob. Uvedená data rovněž korespondují s výše popsaným šířícím se trendem kultu osobního štěstí zmíněného v rámci první kapitoly. Lze jej charakterizovat jako společensky sílicí přesvědčení, že smyslem života moderního člověka je primárně být šťastný. Projevuje se kladením nikoli skromných cílů (např. rostoucí nároky na profesní život, spojený s požadavkem na vytvoření harmonického rodinného soužití, v němž by každý člen dosáhl co největšího uspokojení), jejichž nesplnění může vést k frustraci či emočním turbulencím. Myšlenka osobního štěstí zastínila ve vyspělých zemích dřívější přesvědčení o zplození dětí jakožto smyslu lidského života.

Alvin Toffler dokonce rozpracovává řetězec doporučení určených politikům, kteří by v budoucnu chtěli skutečně účinně zasadit o záchranu klasických nukleárních rodin. Mají trochu sarkastické vyznění, ovšem domnívám se, že z nich lze vysledovat faktory, které formovaly podobu a vyhlídky současné rodiny. Ke zmíněným doporučením patří konkrétně podpora rozvoje výrobních odvětví a naopak zadržování rozvoje služeb, zákaz masových médií, snížení mezd žen na naprosté minimum, snížení mezd mladých lidí tak, aby byli co nejdéle závislí na rodičích, zákaz antikoncepce, výzkum lidské plodnosti, snížení životní úroveň celé společnosti či zastavení emancipace žen. Zmíněná doporučení

²² *Rozvodovost* [online]. Český statistický úřad [cit. 14. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>

²³ *Statistika&My* [online]. Český statistický úřad [cit. 14. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/c/0B00225862>

považují za teze, jejichž protiklady jsou výstižnými reprezentanty současného postmoderního světonázorového klimatu. Vzhledem k tomu, že uvedené Tofflerovy rady by pro lidstvo znamenaly jednoznačně krok zpět, který není proveditelný, lze dovést, že směr, kterým se ubíráme, není pro model klasické nukleární rodiny příznivý.

Podobný osud predikuje instituci rodiny také sociolog Ivo Možný. Mluví o *transformaci společností k individualizaci*²⁴, která s sebou nese již dříve zmiňovaný rozpad pocitu sociální sounáležitosti. Důsledky individualizace společnosti pro rodinu rozpracovává také francouzský sociolog François de Singly. Za rozhodující zlom považuje objev či snad lépe řečeno rostoucí popularitu trendu ovládnutí vlastního osudu a rostoucí autonomii manželů, která má za následek nejen křehkost manželského svazku, ale i nové uspořádání výchovných vztahů²⁵. Singly z těchto následků staví do popředí komplikovaný vztah mezi otcem a dětmi po rozchodu rodičů, naopak se ale vyjadřuje nadějně o dětech z rozpadlých rodin, které mají podle něj stále dál větší naději, že se jejich rodina stane úplnou příchodem nového partnera jejich otce či matky.

Někteří odborníci zastávají názor, že tato bohatší manželská minulost a příchody nových životních partnerů vedou k vytvoření jakýchsi rodičovských sítí, které budou v životě dětí znamenat spíše obohacení.

*Bude-li v budoucnu existovat lidstvo, má také rodina zajištěnou existenci. Otázkou je, zda má budoucnost civilizace našeho typu, která v současnosti pojímá rodinu jako věc individuálního zájmu, a tudíž jako společnost s ručením omezeným. Starými civilizacemi ctěná posvátnost rodiny, jež dělala z rodiny nadindividuální záležitost, se z povědomí moderního člověka vytrácí. Nemusí však být pro naši civilizaci definitivně ztracena.*²⁶

Jakým směrem se v důsledku popsaných změn bude ubírat výchova dětí, se pokusím osvětlit v rámci podkapitoly *Reflexe vybraných výchovných stylů*.

²⁴ MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. s. 232

²⁵ DE SINGLY, François. *Sociologie současné rodiny*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. s. 111

²⁶ MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. s. 38

5. Prosociální chování

5.1 Vymezení pojmu

Přes počáteční očekávání, že rozklíčování pojmu prosociální chování bude rébusem poměrně snadno vyřešitelným, postupně vyplouvala na povrch jeho složitost. Mluvit s lidmi z okolí o tématu méj diplomové práce se ukázalo velmi zajímavým a přínosným. Situace, kdy mnozí z nich o pojmu nikdy neslyšeli, nebyla výjimkou. O to zajímavější pak byla jejich snaha odvodit z formy obsah a vyjádřit se k němu. Kritéria pro vymezení pojmu prosociální chování stanovená odbornou veřejností byla v těchto „laických“ úvahách z velké části zachycena. Stejně tak jejich rozporuplnost. V této kapitole se budu snažit představit samotný pojem prosociální chování, tzn. reflektovat shody i rozdílné úhly pohledu na tuto problematiku.

Samotný pojem dělá kontroverzním skutečnost, že do jeho definice vstupuje několik základních proměnných. Lze se shodnout, že se v obecné rovině musí jednat o takové jednání, které je druhým užitečné. Chápejme tuto strohou charakteristiku pouze jako odrazový můstek či jako nezbytné minimum, u kterého lze v odborné literatuře naléznout shodu, nikoli jako definici. Jako reprezentanta tohoto základního stavebního kamene jsem vybrala výklad hesla z elektronické studijní publikace *Vybrané pojmy ze sociální psychologie* Martina Vaculíka a kol., v níž se nalézá toto vysvětlení: *„prosociálním chováním označujeme jakékoliv skutky, které jsou vykonané ve prospěch druhé osoby. Za jeden z motivů prosociálního chování bývá označován altruismus.“*²⁷ Ponechme na okamžik stranou termín altruismus, na jehož specifikaci se zaměřím dále v této kapitole. Samotná charakteristika pojmu prosociální chování je ústy autorů jednou z nejšířejí zaměřených, tzn. na původce prosociálního počinu zde nejsou kladeny nároky jiné, než prospěch receptora (tj. příjemce pomoci).

Touto charakteristikou však konsenzus na poli definování pojmu končí. Počínající nesoulad lze zaznamenat v momentě, kdy do definice začínají vstupovat další kritéria.

²⁷ VACULÍK, Martin a kol. *Vybrané pojmy ze sociální psychologie* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2006 [cit. 4. 4. 2013]. Dostupné z: http://is.muni.cz/do/1499/el/estud/fss/js06/psy108/Vybrane_pojmy_ze_socialni_psychologie.pdf

Nejčastěji jsem se setkala s těmito:

- míra vynaloženého úsilí
- dobrovolnost
- vlastní prospěch
- vnitřní motivace

Konkrétně například C. D. Batson některá z uvedených kritérií propojuje a klade zvláštní důraz na motivovanost jednání: „*Prosociální chování je touha vynaložit úsilí motivovaná cílem zvýšit cizí blahobyť.*“²⁸ Z kontextu nevyplývá, zda má na mysli motivaci vnitřní či vnější, protože zároveň formuluje i přesvědčení, že většina prosociálních projevů motivovaných zvnějšku je mnohými psychology pokládána za zištnou. Zda se s touto myšlenkou ztotožňuje v této úvodní přednášce z roku 2008, nezaznělo.

Nancy Eisenbergová přichází s dalším kritériem, a sice kritériem dobrovolnosti: „*Prosociální chování je dobrovolné chování zaměřené ve prospěch druhé osoby.*“²⁹ Znamená to, že pomoci druhému není vnímáno jako povinnost a lze tu podle mého názoru zaznamenat i určitý distanc od motivace vnější.

V označení chování za prosociální je shovívavý také nejznámější český autor věnující se této problematice Zdeněk Mlčák. Také u něj nejsou požadavky na prosociální projevy zvláště úzce profilovány, v jedné ze svých publikací jej definuje lakonicky jako „*interakci mezi pomáhajícím aktérem a příjemcem této pomoci.*“³⁰

Nejrozporuplnějším se však ukázalo hledisko vlastního prospěchu. Mezi odbornou veřejností se v tomto ohledu obtížně hledá konsenzus. Autorská dvojice Ivan Slaměník – Jaromír Janoušek definuje prosociální chování s ohledem na toto kritérium již poměrně podrobně, a sice takto „*kategorie prosociálního chování se vyznačuje skutky a činy,*

²⁸ *Empathy-Induced Altruistic Motivation* [online]. The Herzliya Symposium on Developmental Psychopathology [cit. 1. 4. 2013]. Dostupné z: <http://portal.idc.ac.il/en/Symposium/HerzliyaSymposium/Documents/dcBatson.pdf>

²⁹ EISENBERG, Nancy a Rita SCHELL. The relationship of prosocial moral judgement and behavior in children: The mediating role of cost. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 1986, roč. 12, č. 4, s. 426 – 433.

³⁰ MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2010. s. 12.

*vykonány ve prospěch druhého bez očekávání odměny (materiální či finanční) nebo sociálního souhlasu.*³¹

Do této definice by se však mnoho skutků, které byly vykonány ve prospěch společnosti, nevešlo, ocitly by se v jakési šedé, nepojmenované zóně, a proto vítám také vyjádření Milana Nakonečného, který nerozlišuje pojmy prosociální chování a altruismus a označuje je jako chování poskytující pomoc. K otázkám vlastního prospěchu pak zaujímá následující stanovisko: *„Altruismus může, ale nemusí mít nutně znak pohotovosti zřící se vlastního dobra ve prospěch jiné osoby nebo celé skupiny osob a podobně. Nemusí také nutně souviset s obětí. Altruistické činy existují a vzniká otázka, čím jsou motivovány, když povaha člověka je v podstatě egoistická.*“³²

Chování motivované vlastním prospěchem lze v úzkém měřítku chápat jako jednání hnané vidinou hmotné odměny, obdivu ostatních či příslibu oplacení tohoto skutku. Ovšem zaznamenala jsem také názor, podle kterého i samotný dobrý pocit, který z poskytnutí pomoci druhému máme, je oním hnacím motorem k jejímu poskytnutí, a tedy ve své podstatě zistnost. V této práci si však dovoluji se k tomuto pro mě poněkud extrémnímu stanovisku nepřiklonit. Za pravdu této teorii ovšem dávám, pakliže by měla zůstat ve formě pouhé pochybnosti, trefně vyjádřené řečnickou otázkou z výše uvedeného citátu Milana Nakonečného. V této práci se ale přidržím vlastního přesvědčení, že chování, které jinému prospěje a je konáno v dobré víře prospět, lze označit za prosociální, byť konateli nějaký užitek přinese, pro který by možná byl některými „ortodoxními“ psychology zatracen.

Z výše uvedeného výčtu kritérií potřebných k označení chování za prosociální lze v rámci uvedených citátů zaznamenat shodu u kritéria prospěšnosti, tzn. že se musí jednat o počiny prospěšné druhým lidem a dále kritériu míry vynaloženého úsilí, tzn. původce jeho čin stojí určitou snahu (Vaculík a kol., Mlčák, Batson, Slaměník, Janoušek, Nakonečný). Eisenbergová a Batson se shodují také na dobrovolnosti, u Batsona implicitně vyjádřené slovem *touha*. Otázka motivace tohoto jednání, domnívám se, ustupuje hledisku vlastního prospěchu (myšleno prospěchu pro původce jednání), které takřka splývá s kritériem vnější motivace. V obou těchto otázkách se však shodu nepodařilo nalézt.

³¹ VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: ISV - nakladatelství, 1997. s. 339.

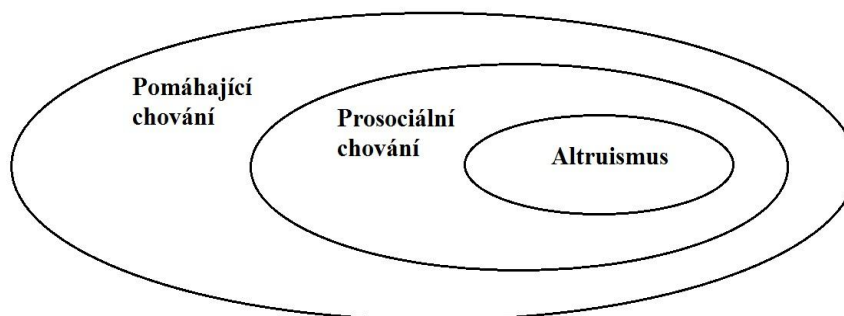
³² NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Academia, 2009. s. 221.

5.2 Odlišení pojmů prosociální chování, altruismus a pomáhající chování (popř. pomáhání)

Obtíže při vymezování termínu prosociální chování však nekončí. Z nadpisu je patrné, jaké pojmy si bere za cíl od sebe odlišit tato podkapitola. Všechny tři označují opět množinu skutků, které jsou prospěšné druhým lidem.

Milan Nakonečný kapitolu věnovanou tomuto tématu však začíná větou: „*Dalším konceptem z oblasti motivace sociálního chování je prosociální chování, který je též označován termínem altruismus.*“³³ Slaměník a Janoušek se k otázce stavějí takto: „*Převážná většina autorů nerozlišuje mezi prosociálním chováním a altruismem a oba termíny používá synonymicky. Rozlišení totiž není přesvědčivě definováno.*“³⁴ Toto jejich prohlášení koresponduje i s mým poznatkem získaným během četby různých pramenů a článků. Skutečně lze říci, že většina autorů mnou přečtených pramenů pojmy běžně zaměňovala.

Je však potřeba samozřejmě zmínit i názory z opačného pólu. Jedním z autorů, který dané termíny rozlišuje, je Zdeněk Mlčák. Ve své monografii tento rozdíl ztvárňuje schématicky takto³⁵:

³³ NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Academia, 2009. s. 221.

³⁴ VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: ISV - nakladatelství, 1997. s. 340.

³⁵ MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2010. Obr. č. 1. s. 14.

Pojmy prosociální a pomáhající chování lze podle tohoto schématu chápat jako nadřazené k pojmu altruismus. Mlčák toto schéma převzal, jak uvádí, od H. W. Bierhoffa a upravil. Ten k tomuto schématu dodává – volně přeloženo – pomáhající chování (pomáhání) lze definovat jako všeobecný pojem zahrnující všechny formy interpersonální podpory. Význam termínu prosociální chování je užší, v něm počín původce je zaměřen ke zlepšení situace příjemce této pomoci, původce není vázán plnění profesní povinnosti a recipient je fyzickou osobou nikoli nějakou institucí či organizací. Altruismus je pak pojmem nejužším. Významem odkazuje k prosociálnímu chování, ale vyznačuje se silnou měrou empatie. Dále však uznává, že všechny tři pojmy jsou velmi úzce propojeny.³⁶

Koncepce odlišující pojmy altruismus a prosociální chování našla své příznivce také v autorské dvojici Jacqueline Macaulay – Leonard Berkowitz (*Altruism and Helping Behavior* z roku 1970) nebo C. D. Batsonovi (např. publikace *Altruism and Prosocial Behavior in Groups* z roku 2009).

Koncepce altruismu lze ústy jejích zastánců charakterizovat jako jakési jádro prosociálního chování, striktně vnitřně motivované a leckdy dovedené do krajnosti právně onou neziskovostí (myšleno i nemateriální). Zda je toto vůbec možné, o tom pojedná následující kapitola. Ráda bych na tomto místě předeslala, že není ambicí této diplomové práce objektivně zjistit, zda je možné konat dobré skutky bez jakéhokoli motivu, třebaže v podobě následného příjemného pocitu. Pro naše potřeby tedy postačí, nebudu-li se vůči jednotlivým pojmům vymezovat a budu-li je chápat spíše jako synonyma.

³⁶ BIERHOFF, Hans-Werner. *Prosocial Behavior* [online]. New York: Psychology Press, 2002 [cit. 4. 4. 2013].

Dostupné z:

<http://www.ewidgetsonline.net/dxreader/Reader.aspx?token=zvZyDcLLhS6atU4fJhJYIA%3d%3d&rand=1774949613&buyNowLink=&page=&chapter=>

5.3 Prosociální chování a jeho motivy

Pátrání po skutečných motivech prosociálního chování je úkol velmi obtížný. Současný stupeň poznání tohoto problému nám moc nadějí k jeho objasnění nedává. Odborná veřejnost se sice kloní ke stanoviskům, ale žádné z nich není objektivně prokázáno. Jedná se konkrétně o odpověď na výše uvedenou a ve své podstatě velmi návodnou otázku Milana Nakonečného z předchozí podkapitoly: „*Altruistické činy existují a vzniká otázka, čím jsou motivovány, když povaha člověka je v podstatě egoistická.*“³⁷ Tato otázka či možná spíše konstatování v sobě ukrývá zmíněné stanovisko, které převažuje u dnešní odborné veřejnosti, a sice že za prosociálním chováním vždy stojí nějaké *self-benefity*, tzn. původce ze svého činu vždy vytěží nějaký užitek. C. D. Batson tuto teorii poměrně zevrubně rozpracovává ve své studii *Prosocial Motivation: Is It Ever Truly Altruistic?*³⁸

Autor v jejím rámci toto zdánlivě skeptické stanovisko současné vědy registruje a ztotožňuje se s ním. Současnou myšlenkovou konstrukci o altruistickém původu prosociálních skutků nazývá *pseudoaltruismes* a charakterizuje jej třemi proudy.

1. Stanovisko, v němž je pojem altruismus volně zaměňován s pojmem prosociální chování, není chápán jako jeho motivace (zde se ukazuje Batsonova inklinace k důslednému odlišování těchto pojmů. Na tomto místě bych ráda navázala také na dříve zmíněnou charakteristiku pojmu prosociální chování z elektronické publikace Martina Vaculíka³⁹, jehož zmínka o altruismu jako motivaci zde nachází smysl a stává se reprezentantem takového Batsonovského pojetí.

³⁷ NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Academia, 2009. s. 221.

³⁸ BATSON, Daniel C. *Prosocial Motivation: Is It Ever Truly Altruistic?* In: Berkowitz, Leonard. *Advances in Experimental Social Psychology*. New York: Academic Press, 1987, sv. 20, s. 65 – 122. Dostupné z: http://books.google.cz/books/about/ADV_EXPERIMENTAL_SOCIAL_PSYCHOLOGY.html?id=xFc1oeDgOZ0C&redir_esc=y

³⁹ VACULÍK, Martin a kol. *Vybrané pojmy ze sociální psychologie* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2006 [cit. 4. 4. 2013]. Dostupné z: http://is.muni.cz/do/1499/el/estud/fss/js06/psy108/Vybrane_pojmy_ze_socialni_psychologie.pdf

2. Altruismus jako prosociální chování usilující o vnitřní odměnu, tato ale není chápána jako zisk.
3. Altruismus jako forma prosociálního chování sloužící ke snížení vlastního nepříjemného napětí, myšleno při pozorování něčí nepříjemné situace (pojem *reduce aversive arousal*, neboli snížení averzního vzrušení). Batson ovšem tuto i předchozí koncepci vnímá jako egoisticky motivovanou a vyslovuje soud, že pro altruistickou motivovanost prosociálních činů je podnes velmi málo důkazů.

Kořeny této altruisticko-egoistické koncepce lze nalézt v mnohých filosofických směrech, popsanych v první kapitole této práce. V jejím rámci je rozpracováno také přesvědčení některých filosofů (např. Platóna či Friedricha Nietzscheho), kam by společnost mohla směřovat, byla-li by naplno přiznána koncepce egoistické motivovanosti prosociálního chování. Domnívám se totiž, že se i v současné době tato myšlenka příliš demonizuje či raději tabuizuje. Konkrétně tito dva pánové však přináší zajímavé konstrukce, při jejichž dodržování by sociální spravedlnost nebyla podle mého názoru zdaleka takovou utopií, jakou je dnes.

Na tomto místě se v příštích několika řádcích dopustím kacířského činu, protože bych ráda podrobila krátké reflexi téma ryze populární, nikoli odborné, avšak na druhou stranu velmi aktuální. Jeho myšlenkový základ se v určitém ohledu úzce prolíná s tématem této diplomové práce a myslím si, že diskuze, kterou strhl, se dá nazvat bez nadsázky pozdvižením. Jedná se o projekt Pozitivní revoluce Karla Janečka. Koncept tohoto projektu zevrubně neznám, ovšem zaujala mě argumentace jeho autora na téma „proč konat dobro.“ Autor v tomto ohledu prosazuje jednoduché stanovisko – nabádá společnost, aby se chovala prosociálně, protože se to jeho slovy „*prostě vyplatí*.“ Udává samozřejmě příklady ze svého života a sklízí za ně kladné ohlasy nebývalých rozměrů.

Sama se k tomuto receptu stavím rezervovaně. Oceňuji nápad, snahu a vynaložené prostředky autora, ovšem v radosti nad výsledky této kampaně mi brání přesvědčení, že autor legitimizuje egoistické pohnutky ke konání dobrých skutků, čehož se dopouští v jistém smyslu i filosofové Platón a Nietzsche, jeho koncepce však zdaleka nedosahuje kvalit jeho „konkurentů“. Forma, kterou při prezentaci svého přesvědčení volí, je zaměřena

na masové publikum, tzn. chybí podle mého názoru jakékoli hlubší odůvodnění a osvěta v této problematice. Přednáška zčásti budí dojem předváděcí akce, při které je k mání spousta rad a mouder prezentovaných přijatelnou formou a v rekordním čase. Její autor na konci sklízí obří potlesk, jakoby konečně lidem usouzeným tíhou života přinesl kýžené rozřešení a novou naději. Ve skutečnosti ale přednáška končí zmanipulováním davu, vnučením myšlenky o potřebě konat dobro, která je ušlechtilá jen do chvíle, kdy je dodáno, že se konání dobra vyplatí.

Platón nebo Kant volí mnohem obtížnější cestu. Takovou, která nemá nic společného s popularismem popsaným výše a naše společnost k ní bude ještě dlouho spět. Tento jejich odkaz však považuji za správný a skutečně ušlechtilý.

Úvahu na téma Janečkovy Pozitivní revoluce jsem vybrala pro zajímavé prolnutí prosociálního činu s ryze sobeckým motivem vlastního prospěchu. Na tomto příkladu jsou, myslím si, dobře vidět důvody, pro které C. D. Batson označuje koncept prosociálního jednání usilující o vnitřní odměnu a právě tak koncept altruismu jako cesty ke snížení vnitřního napětí (což lze ostatně také zčásti považovat za jakousi formu odměny) za egoisticky motivované.

Během pátrání po dalších oporách tohoto názoru se podobných teorií vyrojilo jako hub po dešti, což je v souladu s tvrzením, že stanovisko C. D. Batsona koresponduje s většinovým stanoviskem odborné veřejnosti. Barry Schwartz egoistický motiv altruistického činu označuje termínem *self-interested motives of altruistics*.⁴⁰ Jeroma C. Wakefield přichází s podobným zjištěním a jeho kontroverzi promítá do označení *paradoxy*.⁴¹ Konkrétně se podle Wakefielda jedná o tyto tři:

⁴⁰ SHWARTZ, Barry. Why Altruism is Impossible... and Ubiquitous? *Social Service Review*. 1993, roč. 67, vyd. 3, s. 314 – 343. Dostupné z: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=7&sid=f3e5dbd0-4dd2-4a86-adb9-a8b2ab46f477%40sessionmgr11&hid=21>

⁴¹ WAKEFIELD, Jerome C. Is Altruism Part of Human Nature? Toward a Theoretical Foundation for the Helping Prossions. *Social Service Review*. 1993, roč. 67, vyd. 3, s. 406 – 458. Dostupné z: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=5&sid=f3e5dbd0-4dd2-4a86-adb9-a8b2ab46f477%40sessionmgr11&hid=21>

Hédonistický paradox: prosociální činy přináší jeho poskytovateli příjemný pocit, tento pocit navodí, i jde-li o nějakou formu sebeobětování, které nemusí být příjemné, samotné vědomí, že koná dobro.

Empatický p.: původce prosociálního činu soucítí s člověkem v náročné situaci, jeho pomoc je pak snížením vlastního nepříjemného pocitu. Nezodpovězena však i nadále zůstává otázka, zda je redukce tohoto napětí důsledkem (jakousi milou přidanou hodnotou) nebo přímo příčinou (a tedy egoistickým motivem) této pomoci.

Motivační p.: Člověk poskytující pomoc po svém činu v daném momentě touží a jeho čin není ničím jiným než splněním vlastního přání. Tuto teorii osobně shledávám velmi krajní a spekulativní.

Koncepce paradoxů J. C. Wakefielda, jak si lze povšimnout, zcela odpovídá teorii pseudoaltruismu C. D. Batsona.

Ráda bych toto spektrum, v němž dosud převažovaly egoistické motivy, doplnila ještě o jeden paradox, jeho autorem je Robert L. Trivers. Jedná se o „paradox altruismu“, autor jej nazývá *recipročním altruismem*⁴², v rámci této teorie odkrývá praktickou stránku altruismu v tom smyslu, že na libovolném organismu (nikoli tedy pouze na lidském společenství) lze pozorovat tendence k očekávání oplacení tohoto prosociálního činu, sám tento fakt tak vede k jakési směně či jejich pravidelnému střídání.

Souborné označení těchto teorií prosociálního chování motivovaného egoisticky za altruisticko-egoistické je tedy, jak zjišťujeme, naprosto výstižné a posunu v jejich definici bude muset předcházet nalezení řešení dříve zmíněných dilemat - v této problematice například toho nejpálčivějšího – zda je v silách a přirozenosti člověka konat ryze altruistické činy. Do té doby si budeme muset i nadále vystačit s koexistencí složky altruistické a egoistické a umět nakládat s převahou jedné z nich.

Kritérium vlastního prospěchu bych pro tuto chvíli opustila a ráda bych uvedla koncept orientovaný spíše na hledisko dobrovolnosti v úvodu kapitoly zmíněné v souvislosti se jménem Nancy Eisenbergové.

⁴² TRIVERS, Robert L. The Evolution of Reciprocal Altruism. *The Quarterly Review of Biology*. 1971, roč. 46, s. 35 – 57.

Tento koncept rozpracovává v rámci své sebedeterminační teorie autorská dvojice Edward L. Deci a Richard M. Ryan⁴³. Autoři se neomezují pouze na prosociální chování, ale přichází se zajímavým tvrzením, že chování obecně, byť vezmeme v úvahu pouze to dobrovolné, nemusí vždy tak úplně dobrovolné být. Do rozhodování o vykonání nějaké činnosti nebo skutku vstupuje jakýsi faktor vlastního přesvědčení, který pokud je naplněn, tzn. pokud se zcela ztotožňuji s touto činností, pak se jedná o motivaci autonomní. Naproti tomu pokud je naše jednání motivováno snahou zalíbit se někomu, třeba i sobě samým v rámci zlepšení vlastního sebeobrazu, jedná se o motivaci kontrolovanou.

V této souvislosti bych ráda vyslovila přesvědčení, že právě formy motivací k chování (autonomní či kontrolovaná) budou hrát zásadní roli v popisu odlišností vývojových stádií člověka, či lépe řečeno období dětství. Kontrolovaná motivace bude patrně kulminovat právě v období staršího školního věku, které je v této práci, jak již název napovídá, hlavním předmětem zkoumání.

V samém závěru bych ráda uvedla, že mezi odbornou veřejností lze zaznamenat konsenzus o možnosti ovlivnit sebehodnocení či - pro lepší provázanost myšlenek, použiji termín z předchozího odstavce - vlastní sebeobraz člověka. Na něj má totiž nepochybně vliv nejen skutečnost, že prosociální čin vykonal, ale i jakého druhu byly jeho pohnutky. S mírou autonomní motivace roste nepochybně i sebehodnocení.

Jsem přesvědčena, že děti lze k autonomní motivaci vést a regulovat kontrolovanou správnou výchovnou strategií a zdůvodňováním nutnosti prosociálních činů pro společnost. Více bude o tomto tématu pojednáno v rámci šesté kapitoly nazvané *Vliv rodinného prostředí na formování prosociálního citění dítěte*.

⁴³ DECI, Edward L. a RICHARD M. RYAN. The „What“ and „Why“ of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*. 2000, vyd. 11, č. 4, s. 227 – 268. Dostupné z: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=e78cf8e4-7104-4393-9bd4-f0e38149d78c%40sessionmgr11&hid=21>

5.4 Prosociální chování a jeho důvody

V rámci předchozí kapitoly bylo mou snahou podkrýt současné stanovisko odborné veřejnosti na téma motivů prosociálního chování. Nakonečného otázky, kde se prosociální chování vlastně bere, pokud je povaha člověka v tomto ohledu spíše egoistická, se ale zodpovědět nepodařilo. Domnívám se, že klíč k této hádance spočívá v pátrání po důvodech prosociálního chování. Jednoduše řečeno, pokud je člověk povahou spíše egoista, a přesto se chová prosociálně, musí to tedy znamenat, že je k tomuto chování veden nějakými důvody, že se mu toto chování vyplatí.

Slaměnik a Janoušek přináší odpověď na otázku, proč pomáháme, ve třech dílčích pojmech:

Sociální výměna

Sociální učení

*Empatie*⁴⁴

Již dříve nastíněný koncept *sociální výměny* spočívající v principu společenského očekávání oplacení jednání doznává prostřednictvím autorů Slaměníka a Janouška zajímavých rozměrů. Je tu uveden postřeh, že vedlo-li by prosociální jednání člověka v podstatě vždy k odměně v podobě při nejmenším dobrého pocitu (jakýžto názor zaujímá pseudoaltruistická koncepce), mělo by vzrůstat jeho osvojování, a tedy narůstat jeho četnost. Obdobně by se měl naučit vyhýbat pomoci druhým, následuje-li trest. Tato úměra se však nepotvrdila.

Pravděpodobnější se tímto jeví opětovné zvažování vynaložených nákladů ku odměně, kterou náš čin přinese. Potenciální původce prosociálního činu nezřídka kromě nákladů spojených s pomocí (jakými mohou být finanční prostředky, čas, energie, možné poškození organismu apod.) zvažuje také následky plynoucí z neposkytnutí této pomoci, tzn. co by obnášelo, nechat druhého napospas. Do této situace rovněž promlouvají různí činitelé, kromě nepříznivě nakloněného veřejného mínění jím může být například neklid způsobený lidově řečeno černým svědomím.

⁴⁴ VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: ISV - nakladatelství, 1997. s. 340.

Do úvah o poskytnutí pomoci druhému člověku vstupuje také faktor zvažování příčiny jeho nepříznivé situace⁴⁵. Nešťastná náhoda či nemoc vzbuzuje podle Weinerja u druhých soucit, zatímco vlastní zavinění např. v důsledku nedbalosti, lenosti, nedostatku předvídativosti či podnapilosti implikuje reakci spíše odmítavou.

„Občas se setkáváme s velkým sebeobětováním, které nezapadá do rozhodování podle vztahu vynaložené náklady a získaná odměna. Jedním z vysvětlení může být ryzí altruismus, který takovéto úvahy nepřipouští a je veden pouze snahou pomoci jinému v tíživé situaci bez ohledu na vlastní prospěch, avšak v souladu s vlastní hodnotovou orientací. Jiné vysvětlení vychází z norem, jejichž naplnění v dané situaci se stává velmi intenzivní hnací silou prosociálního chování.“⁴⁶

Tohoto citátu lze užít k uvedení další z teorií zdůvodňující prosociální jednání lidí, třebaže se jeho skutečné motivy ukazují spíše egoistickými. Je jí teorie *sociálních norem*, podle které je možné, že se lidé dopouští prosociálního jednání - egoistickým motivům navzdory - vlivem jakéhosi hlubokého přesvědčení či ztotožnění se s prosociální normou. Toto zvnitření normy se děje v rámci procesu socializace a zevrubněji se mu věnují například dříve popsané výzkumy morálního vývoje člověka.

Interiorizace normy může mít různou intenzitu podle osobnosti člověka a síly okolních činitelů, které tuto jeho osobnost ovlivňují. Normu lze považovat za hluboce zvnitřnělou, dostaví-li se výčitky v případě, že dotyčný druhému člověku v tíživé situaci pomoc neposkytl. Při chování v souladu s touto normou člověk pociťuje zvýšené sebehodnocení, podle teorie Netty Wiensteinové a Richarda M. Ryana se zlepšuje jeho *well-being*⁴⁷. Znamená to, že rozhodne-li se člověk k prosociálnímu činu, který ho stojí určité náklady (což ostatně koresponduje s obecnou definicí prosociálního jednání) zlepšuje se jeho vnímání sebe sama.

⁴⁵ WEINER, Bernard. A Cognitive (attribution)-emotion-action Model of Behavior: An analysis of judgment of help-giving. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1980, roč. 39, č. 2, s. 186 – 200. Dostupné z: <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=5&sid=1f47e251-9eaf-4e4e-b57d-539652e78ecc%40sessionmgr4002&hid=4114>

⁴⁶ VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: ISV - nakladatelství, 1997. s. 343.

⁴⁷ WEINSTEIN, Netta a Richard M. RYAN. *When helping helps: Autonomous motivation for prosocial behavior and its influence on well-being for the helper and recipient* [online]. Imarahmani Wordpress [cit. 12. 4. 2013]. Dostupné z: <http://imarahmani.wordpress.com/2011/02/05/when-helping-helps-autonomous-motivation-for-prosocial-behavior-and-its-influence-on-well-being-for-the-helper-and-recipient/>

V rámci této studie rovněž zaznívá, že pouze samotné poskytnutí pomoci druhému nestačí. K zlepšení vlastního sebeobrazu je nezbytné, aby tato pomoc vycházela z vlastního přesvědčení či - mohu-li za sebe dodat - hluboce zvnitřnělé normy. Weinsteinová a Ryan přicházejí s poznatkem, že mezi prosociálním aktem motivovaným vnitřně (vlastní vůlí a přesvědčením) a pozitivními výsledky tohoto aktu panuje přímá úměra, a to na straně původce i příjemce pomoci: „*In the present studies our central hypothesis is that the more autonomous the prosocial act, the more positive outcomes will be fostered in both helpers and help recipients.*“⁴⁸

Třetím východiskem poskytujícím odůvodnění prosociálnímu jednání lidí je dle Slaměníka a Janouška teorie empatie. Tato v jejich podání však plně koresponduje s teorií pseudoaltruismu - empatie sama tu figuruje jako dříve popsaný motiv prosociálního jednání, namísto důvodu, jehož popis si klade za cíl tato kapitola.

U tématu empatie mi však dovoluňte se nakrátko pozastavit, byť ne z hlediska empatie jakožto hnacího motoru prosociálního jednání, nýbrž spíš jako samostatný fenomén či významná složka osobnosti promlouvající do tohoto tématu notnou měrou.

5.4.1. Empatie

Jedna z nejdůležitějších osobnostních charakteristik pro prosociální chování lidí je bezesporu empatie neboli schopnost vcítění. Třebaže lze i osobnosti se silně vyvinutou schopností empatie přiznat egoistické motivy prosociálních činů, jak ukázaly dříve uvedené výzkumy a teorie (např. C. D. Batsona), považují za přínosné se na tento fenomén podrobněji zaměřit.

Problematika empatie se však ukazuje jako dosud spoře probádaná oblast. Zdeněk Mlčák přičítá tento fakt mimo jiné vágnímu vymezení samotného pojmu. Ve své monografii přichází s jakousi třídímenzionální konceptualizací empatie⁴⁹.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2010. s. 78.

- 1. Empatie jako osobnostní vlastnost:** empatie je v tomto pojetí chápána jako osobnostní rys, vlastnost. V souvislosti s touto formou je uveden možný emocionální či kognitivní základ, který se u jedinců vyskytuje v různé míře. Významový rozdíl mezi nimi je zde popsán takto: „*Může jít o schopnost poznávat jiné osoby pomocí vnitřních prožitků či schopnost vnímat a cítit emoce druhých.*“ Lze se tedy domnívat, že v rámci způsobu chápání empatie jako vlastnosti existuje jakási dichotomie impulzů prosociálního chování vlivem empatie – jedná se o reakce vycházející buď z poznávacích procesů, nebo z procesů citových.
- 2. Empatie jako situačně specifický psychický stav:** v rámci tohoto pojetí se empatií rozumí psychický stav dostavující se jako reakce na určitý podnět. Velmi mě zaujala myšlenka, že „*míru shody mezi prožitky pozorujícího a pozorovaného, lze rozvíjet tréninkem.*“
- 3. Empatie jako multifázový experienciální proces:** třetí pojetí poté nahlíží na empatii jako na řetězec aktuálních prožitků.

Výše uvedené vymezení pojmu se ovšem jeví z jedné strany jako příliš podrobné pro potřeby této práce, zároveň však jako poměrně neurčité k otázce souvislosti empatie a prosociálního chování. Proto si dovoluji tuto konceptualizaci doplnit o analýzu Diane Kuny a Joanne K. Olson⁵⁰, uvedenou rovněž v rámci monografie Zdeňka Mlčáka.

Kuny a Olson nazývají svou konceptualizaci doslova objasněním či vysvětlením, z čehož je patrné, jak pozorně vnímají onen problém ve vymezení pojmu či chápání jeho skutečného významu. Jejich pojetí ze tří pětín koresponduje z výše uvedeným konceptem, a sice v bodech *1. Empathy as a human trait*, *2. Empathy as a professional state* a *3. Empathy as a communication process*, tzn. i zde je empatie chápána jako rys, stav a proces.

⁵⁰ KUNYK, Diane a JOANNE K. OLSON. Clarification of conceptualization of empathy. *Journal of Advanced Nursing*. 2001, vyd. 35, č. 3, s. 318 – 323. Dostupné z: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=b8e46852-d910-464d-9d6b-aaff114b2035%40sessionmgr114&hid=126>

Toto se autorské dvojici jeví nedostatečně, a proto doplňují triádu o koncepty 4. *Empathy as caring* a 5. *Empathy as a special relationship*, tedy empatie jako péče či zvláštní vztah.

Vlivem této jejich analýzy vyvstávají otázky, které jsou tématu této diplomové práce značně blízké, a děje se tak především v rámci pojetí *Empathy as a human trait*. Empatie je tady ztotožněna s pojmem emocionální inteligence a popsána jako lidská schopnost pochopit a vybavit si pocity druhých a sdílet s nimi prožitky. Již v úvodu této koncepce je uvedeno: „*Empathy is an innate, natural ability. Although it is acknowledged that empathy cannot be taught, it is believed that empathy can be identified, reinforced, and refined.*“⁵¹ Autorky tedy empatii označují za vrozenou vlastnost, které nelze člověka plně naučit, avšak její míru lze ovlivnit. Tato myšlenka je dále rozpracována v rámci pojetí *Empathy as a professional state*, které je zaměřeno na rozvoj empatie v rámci pracovníků ve zdravotnictví.

Přesvědčení o pěstování empatie ve svých výzkumech rozpracovali také Derek J. Burks a Lorraine K. Youll. V jedné ze svých studií vyslovují zajímavou myšlenku o možnosti zvyšování schopnosti empatie. V jejím závěru zaznívá: „*Finally, given the importance of the relationship between empathy and altruism, in future research ways for helping individuals in the health care field to maintain and increase their ability to feel empathy should be addressed.*“⁵²

Jádrem této výpovědi je tedy přesvědčení, že míra empatie je ovlivnitelná. Studie dokazující opak, tedy neměnnost míry empatie u jedince nalezeny nebyly. Zmíněná studie navíc podkřívá nám již dobře známou propojenost empatie a altruismu. Lze zaznamenat shodu, že empatictí jedinci, tzn. jedinci s relativně vysokou schopností empatie, se chovají více altruisticky. Ať už je pro jejich konání motivem zbavení se vlastního nepříjemného pocitu při sledování člověka v tíživé situaci, nebo skutečně altruisticky motivovaná snaha pomoci (třebaže se odborná veřejnost přiklání ke stanovisku, že tato patrně v „čisté formě“ neexistuje), tato přímá úměra platí. A to i obráceně – lidé s menší schopností empatie jsou

⁵¹ Tamtéž, s. 321

⁵² BURKS, J. Derek a Lorraine K. YOULL. The Empathy-Altruism Association and Its Relevance to Health Care Professions. *Social Behavior & Personality: An International Journal*. 2012, vyd. 40, č. 3, s. 399. Dostupné z: <http://search.proquest.com.ezproxy.muni.cz/docview/1008565790/C4558B26292F4D19PQ/1?accountid=16531>

osobnostmi více egoistickými a ochotu pomoci druhému u nich lze pozorovat méně často⁵³.

Ve světle uvedených skutečností bych se ráda krátce pozastavila u problematiky formování schopnosti empatie u dětí staršího školního věku, a sice z poněkud praktičtější stránky, než tomu možná bylo doposud.

5.4.1.1 Formování osobnostní složky empatie u dětí

Obecně je usuzováno, že vývoj osobnosti či samotné empatie jakožto její složky, se děje prostřednictvím procesů identifikace a napodobování. V raném dětském věku se velmi významným v tomto ohledu ukazuje vztah dítěte a matky, o něco později i otce, který vytváří důležitou půdu pro pěstování či lépe řečeno kultivaci osobnosti dítěte.

Lze se navíc domnívat, že dítě v útlém dětském věku empatií disponuje, určitá míra této schopnosti je s největší pravděpodobností vrozená - v tomto ohledu například mnohé výzkumy potvrdily mimořádnou citlivost dítěte na psychický stav matky, které reagovalo na matčin nepokoj či napětí tím, že se samo stalo nepokojným či se rozplakalo. Tato premisa by tedy deklarovala existenci jakéhosi neverbálního komunikačního kanálu mezi dítětem a matkou.

Sama neverbální komunikace a učení jí je podle mého názoru pro rozvoj empatie (snad lépe řečeno té získané, tzn. okolními podněty kultivované) stěžejní, neboť ta ze strany dítěte převládá do doby, kdy je dítě schopné své potřeby vyjadřovat verbálně. Jsem přesvědčena, že je-li pro dítě v tomto období soustava neverbálních signálů jednoznačná, čitelná, dostatečně variabilní a především lásku vyjadřující, získá dítě pocit bezpečí a zároveň vědomí mezí svého chování, a tím lze z mého pohledu pokládat předpoklady pro zdravý rozvoj jeho osobnosti a potažmo schopnosti empatie za naplněné.

⁵³ VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: ISV - nakladatelství, 1997. s. 346.

Neméně důležitá je z hlediska výše zmíněných procesů identifikace a napodobování přítomnost empaticky se chovajících lidských vzorů, jimiž stanovené normy by dítě mohlo internalizovat a jež by v chování mohlo následovat.

*Rastúce dieťa sa naučí hovoriť a odvtedy sa reč stáva najdôležitejším regulačným prvkom vo vzťahu matky a dieťaťa. Toto si vyžaduje celkom iné psychologické nastavenie sa a preto vo veku, keď sa vyvíja reč, sa schopnosť neverbálnej komunikácie rozvíja už iba pomaly.*⁵⁴

Vývoj schopnosti empatie tedy začíná už od útlého dětství. S postupujícím věkem roste pro dítě význam mimorodinných sociálních vztahů, k jejichž dešifrování je opět zapotřebí dovednost číst v nonverbální komunikaci. Pro člověka v tomto období se schopnost vyložit si správně obsah signálů druhého, tzn. zda je mu sympatický či nikoli, co z jeho chování považuje za správné a co ne, stává klíčovou dovedností. Tyto signály, respektive prvky neverbální komunikace jsou zjednodušeně řečeno zpětnými vazbami, které lze chápat s nadsázkou řečeno jako studijní materiál pro vývoj osobnosti a potažmo empatie.

Proces budování sociálních vztahů a chápání neverbální komunikace, jakožto důležitých prvků pro rozvíjení schopnosti empatie tedy probíhá nepřetržitě. Osobnost dítěte je tímto dobře připravena pro období puberty, které je známé skutečností, že se pro člověka stává neobyčejně významným obraz sebe sama, který vyvolává u druhých lidí.

Toto je patrně impuls, proč se člověk v tomto období začíná stále více soustřeďovat na společenské konvence, na společensky - lépe řečeno referenční sociální skupinou jedince - kladně hodnocené projevy chování, kulturní šablony apod. a skutečné citové pochody se pro něho samotného stávají méně zajímavými. Dává přednost splnutí se svou sociální skupinou, jeho jedinečnost tomuto jevu ustupuje. Obecně lze totiž říci, že mnohé odlišnosti v tomto období s sebou nesou rizika posměchu, urážek či jednoduše nepřijetí ostatními.

Období puberty je také charakteristické počátkem navozování hlubších, nezřídka intimních vztahů, ve kterých opět sílí potřeba empatické citlivosti. Pro rozvoj schopnosti empatie se tady objevuje velmi silný motivační prvek. Aby se tato schopnost rozvíjela je více než žádoucí zažívat celou škálu mezilidských vztahů.

⁵⁴ BUDA, Béla. *Čo vieme o empatii?* 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1988. s. 158

Vynikajícím tréninkovým prvkem se stává pěstování dovednosti konstruktivního řešení konfliktů. Podle mého názoru v tomto období již nastává čas začít se učit na konflikt nahlížet jako na důležitý a prospěšný prostředek zlepšování mezilidských vztahů, zdroj zpětné vazby, zdroj informací o myšlenkových pochodech druhého a osvojit si mechanismy jeho konstruktivního řešení, jakými jsou omezení vlastní snahy ve sporu dosáhnout výhradně svých cílů, ochota připustit vlastní podíl viny, snaha druhému porozumět, nemanipulovat s jedincem, který se ukazuje slabším apod. Lze dovést, že k tomuto pokročilému řešení sporů je potřeba poměrně vyspělá verbální schopnost, která je rovněž v určité míře kultivovatelná dostatkem a pestrostí podnětů a informací.

Velmi efektivním shledávám stav, kdy příkladem v těchto dovednostech jsou rodinné autority. Jejich snahu dosáhnout těchto výstupů považuji za velmi významnou pro formování empatické složky osobnosti dítěte.

5.4.1.2 Vnější a vnitřní vlivy na rozvoj empatie

Empatie se, jak ukázala předchozí kapitola, jeví jako z části vrozená *součást temperamentních dispozic*⁵⁵ a z části získaná, ovlivnitelná schopnost jedince. V rámci následující části bude mou snahou rozkrýt řady činitelů působících na zrání osobnosti a zvláště pak její empatické složky.

*Přes dlouhodobě probíhající polemiku nejsou dosud v odborné literatuře uspokojivě zodpovězeny otázky, nakolik je možné rozvíjet empatii za pomoci specifických tréninkových aktivit, či jaká je skutečná podstata mechanismu tohoto rozvoje*⁵⁶. Přes toto stanovisko se o alespoň částečné přispění k této problematice pokusím.

⁵⁵ ALUJA, Anton a Louis F. GARCÍA. Relationship between Empathy and the Big Five Personality Traits in a Sample of Spanish Adolescents. *Social Behavior & Personality: An International Journal*. 2004, vyd. 32, č. 7, s. 677 - 682. [cit. 17. 2. 2014] Dostupné z: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=756b34cc-fcc6-4322-87f6-82e3b343f887%40sessionmgr115&hid=122>

⁵⁶ MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2010. s. 116.

Maďarský psycholog Béla Buda je přesvědčen, že rozhodující postavení v otázce, nakolik se u jedince rozvine schopnost empatie, zaujímá množství životních zkušeností, situací a specifických zážitků. Právě touto teorií zdůvodňuje skutečnost, že vyšší míra empatie je plošně zaznamenávána u žen než u mužů. V tomto pojetí tedy míra empatie není konečně dána biologickými dispozicemi, ale získána na základě role, jakou ženy ve společnosti zaujímají. Obecně lze říci, že od žen jsou očekávány pečovatelské tendence, ať již jde o péči o potomstvo, domácnost či partnera, ve větší míře než od mužů. Výkon této role přinášející výše zmíněné specifické zážitky a samotné sociální očekávání mají rozhodující vliv na uvedený výsledek vyvíjející se v současnosti v otázce míry empatie poměrně jednoznačně ve prospěch žen.

Jeví se jako pravděpodobné, že dalším činitelem promlouvajícím do formování empatie bude rodinné zázemí. V současnosti jsou již známy výsledky výzkumů (např. výzkumná činnost Nancy Eisenbergové), které dokazují, že laskavý přístup obou rodičů a emočně stabilní předvídatelné klima v domácnosti vysokou měrou přispívají ke zvýšení sociální citlivosti, schopnosti začlenit se do společnosti a k samotné míře empatie.

Rozvoji schopnosti empatie velkou měrou přispívá budování užších vazeb s nepřibuznými lidmi, za jaké lze považovat např. partnerské vztahy. V jejich rámci dochází k řetězci nových a nových situací, ve kterých nelze spoléhat na navyklá schémata chování. K partnerským vztahům patří snaha obou partnerů o vzájemné porozumění. Tato snaha společně s velkým množstvím leckdy okamžitých zpětných vazeb je velkou motivační silou k prohlubování empatické složky osobnosti.

5.5 Činitelé vstupující do prosociální orientace člověka

Koncept možnosti pěstování prosociální orientace bych ráda dokončila v rámci následující kapitoly, ve které bude mou snahou zkonkretizovat, shrnout a utřídit dosavadní poznatky o motivech a důvodech tendování člověka k prosociálnímu chování.

V rámci předchozích kapitol bylo pojednáno o mnohých faktorech, které se spolupodílí na výsledku lidské činnosti a současně na tom, zda bude možné výsledný počin zhodnotit jako prosociální. Škála těchto faktorů je velmi široká, a proto je lze pro přehlednost rozdělit do dvou skupin.

První skupinu tvoří faktory **dispoziční**, tzn. vrozené, chápané jako z valné části neměnné. Druhou pak tzv. faktory **situační** chápané jako krátkodobé působící na základě momentálních okolností a zároveň na základně aktuálního fyzického stavu a psychického rozpoložení člověka.

Za zdařilá k této klasifikaci shledávám schémata z diplomové práce Jakuba Procházky, a proto si na ně dovolím navázat. Obě znázorňují zařazení jednotlivých faktorů pod uvedené kategorie a jejich vliv na prosociální chování jedince.

Dispoziční faktory působící na míru prosociálního chování (PCH)⁵⁷:

Faktor	Vliv na míru prosociálního chování
<i>Příbuznost</i>	Zvyšuje míru PCH
<i>Rodová příslušnost</i>	Vliv nejasný
<i>Míra důvěry</i>	Přímo úměrný (vyšší míra zvyšuje míru PCH)
<i>Styl attachmentu</i>	Bezpečný attachment zvyšuje míru PCH
<i>Míra empatie</i>	Přímo úměrný (vyšší míra zvyšuje míru PCH)
<i>Stupeň morálního vývoje</i>	Přímo úměrný (vyšší stupeň = více PCH)
<i>Víra a náboženské přesvědčení</i>	V některých případech zvyšuje míru PCH
<i>Vzory</i>	Prosociální vzor zvyšuje míru PCH
<i>Schopnost (competence)</i>	Vyšší vnímaná schopnost = vyšší míra PCH
<i>Self-esteem</i>	Přímo úměrný (vyšší Self-esteem zvyšuje míru PCH)
<i>Místo kontroly</i>	Vnitřní místo kontroly = vyšší míra PCH
<i>Potřeba uznání</i>	Nepřímo úměrný (nižší potřeba uznání souvisí s vyšším PCH)
<i>Společenská odpovědnost</i>	Přímo úměrný (vyšší míra odpovědnosti zvyšuje míru PCH)
<i>Neuroticismus</i>	Nepřímo úměrný (nižší skóre na škále neuroticismu = vyšší míra PCH)
<i>Příjemnost</i>	Přímo úměrný (vyšší skóre na škále příjemnosti = vyšší míra PCH)

V první řadě nemohu ponechat bez vysvětlení pojmy *attachment* a *self-esteem*. O prvním uvedeném termínu se hovoří v souvislosti s jakýmsi dětským přilnutím k pečující osobě. Podle této koncepce jde mluvit o funkci mozku či mozkovém systému, který je člověku vrozený a způsobuje uvedené přilnutí. Do dispozičních faktorů jej lze zařadit více méně bez pochyb.

⁵⁷ PROCHÁZKA, Jakub. *Experimentální ověření souvislosti mezi prosociálním chováním a tendencí vyžadovat prosociální chování od ostatních: diplomová práce*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2008. s. 22

Pojem *self-esteem* značí sebehodnocení, kladný i záporný postoj k sobě samému. Tento faktor společně se zde uvedenou mírou empatie, stupněm morálního vývoje, vírou a náboženským vyznáním považují za kombinaci faktorů dispozičních a situačních, a proto jsem si je dovolila označit hvězdičkou. Takto označené pojmy dle mého názoru tedy nelze považovat za jednoznačně vrozené či dispoziční. U empatie o tomto bylo už poměrně široce pojednáno, problematika víry a náboženského přesvědčení je zde rovněž podrobně reflektována, a sice v rámci kapitoly *Historie úvah o prosociálním chování a role náboženství*. Sousední „morálního vývoje“ doslova vybízí k přesvědčení, že morálka jedince není vrozená, a tedy relativně neměnná, a i v tomto případě je v rámci této práce dokázána její provázanost s výchovným působením rodičů a dalších činitelů, včetně osobnosti člověka samého v procesu socializace.

U faktoru rodové příslušnosti je uvedeno, že jeho vliv na prosociální citění je nejasný. S tímto tvrzením souhlasím ve chvíli, kdy by se z pohlaví dítěte usuzovalo na míru jeho prosociálního citění. Výzkumy ovšem dokazují, že s větší mírou altruistické orientace se rodí ženy, a tak se lze přiklonit k názoru, že lze mluvit o vlivu faktoru pohlaví člověka na prosociální orientaci ovšem pouze v plošném (nikoli jednotlivém) měřítku.

K zmíněným dispozičním faktorům bych ráda přičetla ještě ty ryze biologické. Do kvality našich sociálních vazeb podle některých vědců vstupují hormony. Konkrétně se jedná o *oxytocin* a *arginin*, jejichž konkrétní hladiny jsou měřitelné již u raně narozených dětí.

Za prosociální či altruistické citění jsou dle mnohých rovněž zodpovědné čelní mozkové laloky, jejich poškození se může stát rozhodující překážkou ve formování prosociální osobnosti⁵⁸. Zajímavé zákonitosti mezi činnostmi čelních mozkových laloků, moderační hladiny oxytocinu a jejich vliv na ochotu přispět darem nějaké charitativní organizaci, což je zde chápáno jako jeden ze základních projevů prosociálního chování respondentů, jsou zachyceny v rámci zajímavé studie *Asymmetric frontal brain activity and parental rejection predict altruistic behavior: Moderation of oxytocin effects*⁵⁹.

⁵⁸ *Emoce a chování* [online]. CEREBRUM Sdružení osob pro poranění mozku a jejich rodin [cit. 18. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.poranenimozku.cz/nasledky-a-rehabilitace/emoce-a-chovani/>

⁵⁹ HUFFMEIJER, Renske, ALINK, Renneke R. A., TOPPS, Mattie, BAKERMANS-KRANENBURG, Marien. J. a Marinus H. VAN IJZENDOORN. Asymmetric frontal brain activity and parental rejection predict altruistic behavior: Moderation of oxytocin effects. *Cognitive, Affective and Behavioral Neuroscience*. 2012, vyd, 12, č. 2, s. 382 – 392. [cit.

Bez větších korekcí se však obejde schéma druhé skupiny faktorů.

Situační faktory působící na míru prosociálního chování (PCH)⁶⁰:

Faktor	Vliv na pravděpodobnost prosociálního chování v dané situaci
<i>Možnost materiálního zisku</i>	Lze předpokládat zvýšení pravděpodobnosti PCH
<i>Možnost získat uznání</i>	Lze předpokládat zvýšení pravděpodobnosti PCH
<i>Počet přihlížejících</i>	Nepřímo úměrný (vyšší počet přihlížejících snižuje pravděpodobnost PCH)
<i>Očekávání reciprocit</i>	Přímo úměrný (vyšší očekávání reciprocit zvyšuje pravděpodobnost PCH)
<i>Předchozí zkušenost a zpětná vazba</i>	Pozitivní zpětná vazba nebo zkušenost v minulosti zvyšuje pravděpodobnost PCH
<i>Vnímaná důležitost situace</i>	Přímo úměrný (vyšší vnímaná důležitost zvyšuje pravděpodobnost PCH)
<i>Vnímaná smysluplnost situace</i>	Přímo úměrný (vyšší vnímaná smysluplnost zvyšuje pravděpodobnost PCH)
<i>Aktuální nenaplněné potřeby</i>	Pokud PCH naplní některou potřebu, předpokládáme zvýšenou pravděpodobnost PCH
<i>Aktuální nebo chtěný společenský status</i>	Přímo úměrný (vyšší status zvyšuje pravděpodobnost PCH)
<i>Vnímaná odpovědnost příjemce PCH za svou situaci</i>	Nepřímo úměrný (pokud je příjemce PCH vnímaný jako odpovědný za svůj problém, snižuje se pravděpodobnost PCH)
<i>Dobrá nálada</i>	Přítomnost dobré nálady = vyšší pravděpodobnost PCH

Ztotožňuji se s uvedeným výčtem dispozičních faktorů, nicméně nejsem přesvědčena, že je vyčerpávající. Postrádám v jeho znění např. fenomén *difuze odpovědnosti*⁶¹, podle nějž platí nepřímá úměra mezi počtem svědků určité krizové situace

24. 2. 2014] Dostupné z:

<http://search.proquest.com.ezproxy.muni.cz/docview/1020693184/fulltextPDF?accountid=16531>

⁶⁰ PROCHÁZKA, Jakub. *Experimentální ověření souvislosti mezi prosociálním chováním a tendencí vyžadovat prosociální chování od ostatních: diplomová práce*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2008. s. 29

⁶¹ DARLEY, John M a Bibb LATANÉ. Bystander Intervention in Emergencies: Diffusion of responsibilities. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1968, vyd. 8, č. 4, s. 377 – 383. [cit. 18. 2. 2014] Dostupné z:

http://www.yangjing.gwball.com/generalpsychology/w2_r1.pdf

a pravděpodobností poskytnutí pomoci. Úzkou souvislost s tímto jevem vykazují i faktor *stranu z nepatřičnosti zásahu a přesvědčení o vlastní nekompetenci k zásahu*.

Zde uvedení dílčí činitelé v procesu prosociální orientace člověka poslouží jako odrazový můstek k následujícím kapitolám, v nichž se pokusím rozvést vlivy rodinného a školního prostředí právě na vybrané faktory.

6. Vliv rodinného prostředí na formování prosociálního citění dítěte

Navzdory otřesu, který v několika posledních desetiletích zažívá někdejší primární funkce rodiny, a sice plození dětí a potažmo pečování o ně, není pochyb o tom, že rodina hraje v životě člověka i nadále nezastupitelnou roli. Každá má svou vlastní identitu a každá v užší či širší míře respektuje obecně závazná pravidla fungování ve společnosti. Rodina je de facto prvním modelem společnosti, se kterým se člověk setkává a je zřejmé, že se tento model v budoucnu stane pro jeho chápání života ve společnosti klíčovým. Ovlivnění uvedeným modelem se děje prostřednictvím přivyknutí či zažití způsobu řešení konfliktů, přístupu k druhým či aplikaci hodnot, jaké je dítě svědkem.

Tímto způsobem specificky formuje to nejdůležitější, co si dítě ze života ve své orientační rodině odnáší, a sice sociální dovednosti. Pro tuto funkci se vžilo označení socializační či výchovná.

Pouhé bytí rodinných příslušníků pospolu však samozřejmě nestačí. Nejen pro výchovu jedince k prosocialitě, ale i jeho emoční stabilitě a schopnosti tvořit kvalitní přátelské či partnerské vztahy je více než žádoucí, aby jedinec vyrůstal po boku rodičů milujících, kteří mu jsou svou lásku schopni dávat najevo.

Stálá přítomnost vysoce citově angažovaných rodičů je dnes považována za nepostradatelnou podmínku zdravého duševního i tělesného vývoje dítěte⁶².

Další podmínkou zdravého duševního a tělesného vývoje jedince je bezpečné prostředí domova poskytující dostatek podnětů pro vývoj rovněž velmi důležitých kognitivních funkcí.

Důležitost výchovné funkce je vyzdvížena již v rámci podkapitoly Rodina jako hlavní socializační činitel, kde je poměrně zevrubně pojednáno i o osudu, jaký instituci rodiny s velkou pravděpodobností čeká a s jakým společenským klimatem se setkává. V této kapitole se pokusím dát konkrétní podobu zákonitostem, které podle dosavadních výzkumů hrají významnou roli na poli formování dětské psychiky prosociálním směrem.

⁶² MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. s. 9

6.1 Reflexe vybraných výchovných stylů

Mluvíme-li o výchově jako o záměrném působení na dítě směřující k cíli rozvinout v něm určité námi upřednostňované vlastnosti, chování či hodnotovou orientaci, pak jednotlivé výchovné styly se vůči sobě vymezují v otázkách komunikace mezi rodiči a dětmi, charakterem citové vazby a způsob, jakým si rodinní příslušníci dávají své city najevo, dále požadavky, které jsou na děti kladeny, či volbou výchovných prostředků.

K rozlišení jednotlivých výchovných stylů vycházejme z koncepce autorské trojice Kurta Lewina, Ronalda Lippitta a Ralpa K. Whita, kteří přicházejí s rozdělením způsobů výchovy na *autoritářský*, *demokratický* a *liberální*, zde charakterizovaný termínem *laissez faire*⁶³.

Autoritářskému stylu odpovídá dominantní vedení, časté rozkazování, hrození, fyzické i psychické tresty, sporé respektování přání a představ dítěte, málo porozumění pro jeho potřeby, dítě není vedeno k samostatnosti. Pro *laissez faire* se vžil pojem slabá či liberální výchova. Vychovatel děti vede naopak málo nebo vůbec. Nevyslovuje požadavky a pokud, tak nevyžaduje ani nekontroluje jejich splnění. I pro tento výchovný styl jsou charakteristické tresty, a to mnohdy charakter prohřešku přesahující právě kvůli nahromaděné zlosti a absenci průběžného kárání.

Jak bylo uvedeno, pro oba výchovné styly jsou charakteristické různé formy trestů. Čáp a Mareš k problematice trestů obecně uvádějí: *Trest je přijatelný za předpokladu, že dítě z chování dospělého a jeho emočních projevů chápe: Odsouzení se týká mého konkrétního chování nebo činu, ne mé osoby. Nedošlo ke ztrátě sympatie, lásky, důvěry, pomoci dospělého ve vztahu k dítěti. Dospělý nepovažuje dítě za nenapravitelně špatné*⁶⁴.

Poslední z trojice je demokratický způsob výchovy. Lze ho vystihnout menším počtem příkazů, podporou vlastní iniciativy. Demokratický vychovatel/rodič působí spíše příkladem, k trestání a zákazům se uchyluje zřídka, nebrání se diskuzi, nemá problém činit kompromisy.

⁶³ LEWIN, Kurt, LIPPITT, Ronald a Ralph K. WHITE. Patterns of aggressive behavior in experimentally created social climates. *Journal of Social Psychology*. 1939, vyd. 10, č. 2, s. 271 - 299. [cit. 20. 2. 2014] Dostupné z: <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=b8a58fd2-8515-489d-98dc-b80f4e8a2374%40sessionmgr4002&hid=4114>

⁶⁴ ČÁP, Jan a Jiří MAREŠ. *Psychologie pro učitele*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. s. 257

Tento výchovný styl předpokládá vyžralou osobnost vychovatele a klade na ni vysoké nároky. K objasnění těchto nároků a zároveň potvrzení premisy o vlivu výchovy na lidskou psychiku alespoň z části poslouží citát z knihy Zdeňka Matějčka: *At' již jde o krajnosti, nebo o zdravý střed, vždy je tu ve hře celá osobnost vychovatele. Porozumět jeho výchovným cílům a jeho výchovným praktikám znamená tedy porozumět jemu samému v základech jeho osobnosti. Musíme znát a rozumět celé jeho životní historii od časného dětství až do dneška. Chování mnohých nevychovaných dětí pochopíme někdy teprve tehdy, když pochopíme dětství jejich rodičů*⁶⁵.

6.2 Účinky vybraných výchovných stylů

Jak již bylo mnohokrát uvedeno, na formování osobnosti člověka v dětském věku má rozhodující vliv charakter rodinného prostředí a ruku v ruce s ním také aplikovaná výchovná strategie. Mezi následky uplatňovaných postupů lze vysledovat následující zákonitosti.

Značný je tento vliv v rámci emoční lability – stability jedince. V rodinách, kde je patrný kladný a předvídatelný emoční vztah k dětem, lze zaznamenat tendování k emoční stabilitě, tzn. citovou vyrovnanost. Opačně je tomu u záporně orientovaných emočních vztahů, v jejichž rámci lze vysledovat rysy dětské osobnosti mající tendence k snadnému vyvedení z rovnováhy, k poklesu nálad, dráždivosti, napjatosti či zbytečným obavám.

Další veličinou na poli osobnostních rysů ovlivněnou rodinným prostředím je bezesporu charakter. Kladné emoční vztahy podporují vytrvalost, ochotu ke spolupráci a především altruismus. Naopak je tomu u negativních vztahů, které zvláště v extrémních stupních mohou podporovat agresivitu, komplikace ve vztahu k lidem či nesvědomitost.

V případě temperamentu lze usuzovat na větší vliv dědičnosti než tomu je u charakteru. Přesto i v tomto případě lze vysledovat jakýsi vztah či vliv, a sice v rovině síly výchovného řízení, či lépe řečeno působení. Děti vykazující větší míru extravertze

⁶⁵ MATĚJČEK, Zdeněk. Po dobrém, nebo po zlém? O výchovných odměnách a trestech. 2. upr. vyd. Praha: Portál, 1993. s. 39

ohodnotily výchovné působení svých rodičů jako převážně slabé, děti tendující spíše k introverzi pocházely spíše z rodin se silným výchovným řízením.

I pro směřování dětí k budoucímu povolání a jeho volbě prostřednictvím školního prospěchu a vytrvalosti v pěstování volnočasových aktivit je vztah rodičů a dětí zcela zásadní. Kladný model emočních vztahů se středním řízením, tedy nejlepší možná kombinace těchto dvou rovin, je v rámci motivace k učení pro osobnost dítěte optimální a má za následek v průměru velmi dobrý školní prospěch. Toto prostředí je příznivé i z hlediska tvorby vhodných podmínek pro volnočasové aktivity. Negativní model se slabým či příliš silným výchovným působením naproti tomu implikuje v průměru horší či špatný školní prospěch a nesevdomitost či nedostatek vytrvalosti na poli mimoškolních zájmů.

6.3 Výchovné strategie ovlivňující míru prosociality

Z výzkumných studií realizovaných v oblasti možností rozvoje prosociálního chování dětí jsou patrné spojitosti mezi mírou prosociality a těmito rodinnými proměnnými: struktura rodiny, vztahy uvnitř rodiny, její psychosociální klimata, hodnoty, jež jsou pro danou rodinu podstatné a aplikované výchovné postupy rodičů.

V rámci těchto výzkumů jsou sledovány především dvě základní složky rodičovského chování, a sice složka vyjadřující citový vztah k dítěti a složka zachycující způsob usměrňování, řízení dítěte. Jako velmi významná se ukazuje zejména emocionální dimenze výchovného působení, která v tomto pojetí znamená především výchovné prostředí poskytující dítěti dostatek lásky, náklonnosti, opory a bezpečí. Je zdůrazněna rovněž účinnost takových výchovných metod, které směřují k uvědomění si důsledků chování na jiné, což notnou měrou přispívá ke zvýšení schopnosti sebekontroly a empatie. Novější výzkumy v oblasti fenoménu prosociálního cítění se však kloní k názoru, že vedení dětí k uvědomění si následků svých činů není pro morální a sociální zralost dítěte tak důležité, jako celkově předvídatelná a laskavá psychosociální atmosféra v rodině, ve které je patrná intenzivní komunikace s dětmi.

Za nejúčinnější míru prosociality ovlivňující formy výchovného působení lze na základě výsledků zmíněných výzkumných studií považovat emocionálně pozitivní,

starostlivé a pomáhající chování rodičů, kteří zdůvodňují svá disciplinární opatření a stanovují jasná pravidla a meze chování.

Zajímavé závěry přináší výzkumná studie Pavly Kaňkovské, která se pokusila odhalit konkrétní charakteristiky rodinného prostředí, o němž lze říci, že má dopad na míru prosociality dětí. Prostřednictvím šestice výzkumných hypotéz dospěla ke zjištění, že *prosociální prvky chování se tedy formují v takové rodinné atmosféře, ve které panuje otevřenost a přímota, kde jednotliví členové rodiny mají možnost vyjadřovat své postoje, city či názory, projevují o sebe intenzivní zájem a navzájem se podporují*⁶⁶.

Vysoce signifikantními Kaňkovská na základě výsledků svého výzkumu shledává faktory **podpory osobnostního růstu a udržování rodinného systému**, při čemž prvně jmenovaný činitel prostřednictvím subškál nezávislost, orientace na úspěch, intelektuálně-kulturní orientace, aktivněrekreační orientace a morálně-světónázorová orientace zjišťuje, do jaké míry se rodinní příslušníci zabývají politickými, sociálními, intelektuálními a kulturními aktivitami a jak se rodina zapojuje do nejrůznějších rekreačních a sportovních aktivit. V pořadí druhý faktor představuje již zmiňované vymezení hranic a pravidel chování. U obou z nich byl zjištěn jednoznačný vliv na míru prosociality.

Objevené charakteristiky rodinného prostředí mající vliv na míru prosociální orientace shledávám průlomovými vzhledem ke sporé četnosti výzkumů zabývajících se touto problematikou. Nicméně je potřeba dodat že žádný výchovný styl nefunguje stoprocentně, jak trefně vystihují tato slova: *„Způsob výchovy je jen jednou z mnoha působících podmínek a bylo by zjednodušením vysvětlovat jím vývoj osobnosti převážně nebo výlučně. Způsob výchovy je však v interakci s dalšími podmínkami, může uvést do pohybu několik dalších podmínek – vnějších i vnitřních – a výsledkem je „lavinový účinek“, který může u mnoha osob převážit nad silnými vlivy protichůdnými“*⁶⁷.

⁶⁶ KAŇKOVSKÁ, Pavla. Vliv rodinného prostředí na utváření prosociální orientace dítěte staršího školního věku. *E-psychologie*. 2007, vyd. 1, č. 1, s. 13 - 24. [cit. 21. 3. 2014] Dostupné z: <http://e-psycholog.eu/pdf/kankovska.pdf>

⁶⁷ ČÁP, Jan a Jiří MAREŠ. *Psychologie pro učitele*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. s. 321

7. Vliv školního prostředí na formování prosociálního citění dítěte

Předešlé kapitoly nastínily rizika spojená s přeměnou společnosti a v jejím důsledku i samotné instituce rodiny. Byly vysloveny prognózy, které referovaly o problémech na poli výchovy dětí, se kterými se měnící společnost v budoucnu patrně bude potýkat. V jejich rámci sílí poptávka po instituci, která by těmto problémům (jakým je například několikrát zmiňovaný morální úpadek a rostoucí agresivita) mohla předejít a pomoci tak se správným výchovným působením na děti prací vytíženým rodičům. Touto institucí byla a nadále má zůstat škola.

I ta se však v posledních desetiletích potýká s problémy, jež s sebou nese trend liberalizace výchovy, rozpadajících se rodin, nedostatek času tráveného pohromadě vlivem značné časové vytíženosti rodičů apod. Odborná veřejnost se shoduje na nutnosti předcházet rostoucí agresivitě dětí, protože řešit kalamitní stav, jakým jsou různé formy šikany, se ukazuje málo efektivní a z hlediska navrácení autority oběti šikany zcela nedostatečné.

V důsledku výše uvedeného sílí potřeba, aby se i instituce školy všemi dostupnými prostředky pokusila predikovanou pohromu odvrátit a ukázat dětem, jejichž rodiče tvorbu rodinné atmosféry svědčící prosociální orientaci podcenili, správný směr v chování vůči druhým.

V posledních letech lze proto zaznamenat zvýšený výskyt projektů zacílených na podporu a rozvoj prosociálního chování. Jedná se konkrétně o zařazení předmětů jako Etická výchova či jednorázových projektů. Jeden takový byl před časem uskutečněn i v mém okolí, proto si dovoluji o něm v krátkosti poreferovat. Jedná se o projekt *Otevřeno*⁶⁸, jehož autorkou je speciální pedagožka Mgr. Jana Kosíková a který byl realizován Církevní základní školou Orbis - Pictus v Táboře.

⁶⁸ Projekt *Otevřeno*, výchova k prosociálnosti. Projekt *Otevřeno* [online]. *Církevní základní škola Orbis-Pictus s.r.o.*, [cit. 21. 3. 2014]. Dostupné z: <http://www.projekt-otevreno.cz/>

7.1 Projekt Otevřeno

Doba jeho trvání byla stanovena pro období od 1. dubna 2009 až 30. prosince 2011, během něžž byli žáci zapojeni do prosociální oblasti v rámci čtyř tématických okruhů, a to Národnostní menšiny, Rodina jinak, Lidé s handicapem a Ekologie. Na každý okruh byly připraveny dva projektové dny, v jejichž rámci se žáci s danou oblastí podrobně seznámili, o což se postaral zčásti učitelský sbor a rovněž řada zajímavých hostů působících v daných oblastech. Témata jednotlivých projektových dnů byla strukturována takto:

Národnostní menšiny:

Židé, holocaust, rasismus

Romové

Rodina jinak:

Stáří

Děti ohrožené a bez rodiny

Lidé s handicapem:

Lidé s mentálním postižením a jejich svět

Lidé psychicky nemocní a jejich svět

Ekologie:

Odpady

Příroda za školou

Pro konkrétnější představu o průběhu projektu si dovoluji zařadit popis projektového dne *Romové* uskutečněného pro žáky druhého stupně, jehož partnery byly občanské poradenské středisko Cheiron T, o. p. s., provozující v Táboře komunitní centrum a občanské sdružení Český západ z Dobré Vody na Toužimsku.

Dne 30. září 2010 navštívili žáci 6. a 7. ročníku CZŠ Orbis – Pictus centrum pro děti a mládež občanského poradenského střediska Cheiron T. Žáci 8. a 9. ročníku o několik dní poté, a to 4. října 2010.

Jedná se o multifunkční centrum, jehož služby využívá řada tábořských romských rodin a které se v tomto ohledu těší bez nadsázky řečeno velké oblibě a důvěře ze strany klientů. V centru tráví romské děti volný čas, přístup sem však mají i rodiče, kteří si zde mohou s komunitními pracovníky promluvit o své aktuální situaci, rovněž mají k dispozici odpolední školičku pro děti předškolního a mladšího školního věku, keramickou a výtvarnou dílnu, hudební a jiné místnosti určené pro společenské a sportovní aktivity.

Během těchto návštěv měli žáci možnost prohlédnout si všechny prostory, ale také setkat se s pracovníky i klienty Cheironu, popovídat si s nimi o jejich zájmech či sledovat hudební vystoupení.

Žáci naší školy vnímali přátelskou atmosféru setkání, otevřenost a vstřícnost. Zaujalo je nadšení romských chlapců pro hudbu i jejich slova, ze kterých vyzníval vděk za příležitost, kterou jim Cheiron poskytuje⁶⁹.

Na návštěvu občanského poradenského střediska Cheiron T navázala druhá část programu věnovaného romské problematice. Pro žáky 2. stupně bylo na 19. října 2010 přichystáno setkání s pracovníky občanského sdružení Český západ, jehož hlavním posláním je pomoc romské komunitě žijící v Dobré Vodě na Karlovarsku.

Žáci byli do programu připraveného výše jmenovaným občanským sdružením zapojeni např. prostřednictvím testu prověřujícím znalosti o minulosti i současnosti Romů. Následně měli možnost doplnit si své znalosti při prezentacích zaměřených na dějiny romského etnika, tradic a životního stylu.

Další bod programu představovalo zhlédnutí dokumentárního filmu o činnosti občanského sdružení Český západ informujícím o činnosti samotné organizace zaměřené především na poskytování sociálních služeb, hledání pracovních příležitostí pro Romy či realizování volnočasových aktivit pro děti, mládež i dospělé. Sdružení se rovněž snaží zapojovat romské občany do řešení problémů, motivovat je ke společné práci při zlepšování jejich životní úrovně.

Za velmi cennou část programu lze považovat besedu s komunitní a sociální pracovnící Aničkou, která je romského původu a která velmi vlídným a kultivovaným

⁶⁹ Projekt Otevřeno, výchova k prosociálnosti. Projektový den Romové [online]. *Církevní základní škola Orbis-Pictus s.r.o.*, [cit. 21. 3. 2014]. Dostupné z: <http://www.projekt-otevreno.cz/index.php?sekce=romove>

způsobem hovořila o problematice životního stylu Romů, o jejich snaze zapojit se aktivním způsobem do života společnosti.

Na samý závěr dne byla zařazena reflexe zážitků či nově nabytých postřehů a informací, která proběhla formou diskuze s pedagogy. Prosociální chování mohli žáci CZŠ Orbis – Pictus v praxi rozvíjet i v uspořádaných prožitkových kurzech v ekologických, sociálních a charitativních zařízeních v Táboře a okolí.

Přínos jednotlivých projektových dnů (jakož i kurzů prosociálního chování či dobrovolnických dnů) mohli rodiče žáků i samotný učitelský sbor posoudit v rámci závěrečných evaluačních dotazníků, do kterých lze nahlédnout na webových stránkách projektu a jejichž výsledky jsou velmi povzbudivé. Bylo položeno 5 otázek. Na tři z nich se odpovídalo zakroužkováním jedné z nabízených odpovědí, u dvou byl ponechán prostor k vyjádření vlastního názoru. Byly položeny konkrétně takto⁷⁰:

1. Účast na projektu Otevřeno je pro mé dítě přínosem:

Ano - Ne - Nemohu posoudit

2. Jsem o aktivitách souvisejících s projektem Otevřeno dostatečně informován(a):

Ano - Ne - Občas

3. Informace o projektu Otevřeno nejčastěji získávám od:

svého dítěte - třídního učitele - z webových stránek - odjinud (uved'te prosím odkud:.....)

4. Doplňte prosím větu:

V projektu OTEVŘENO je pro mé dítě největším přínosem.....

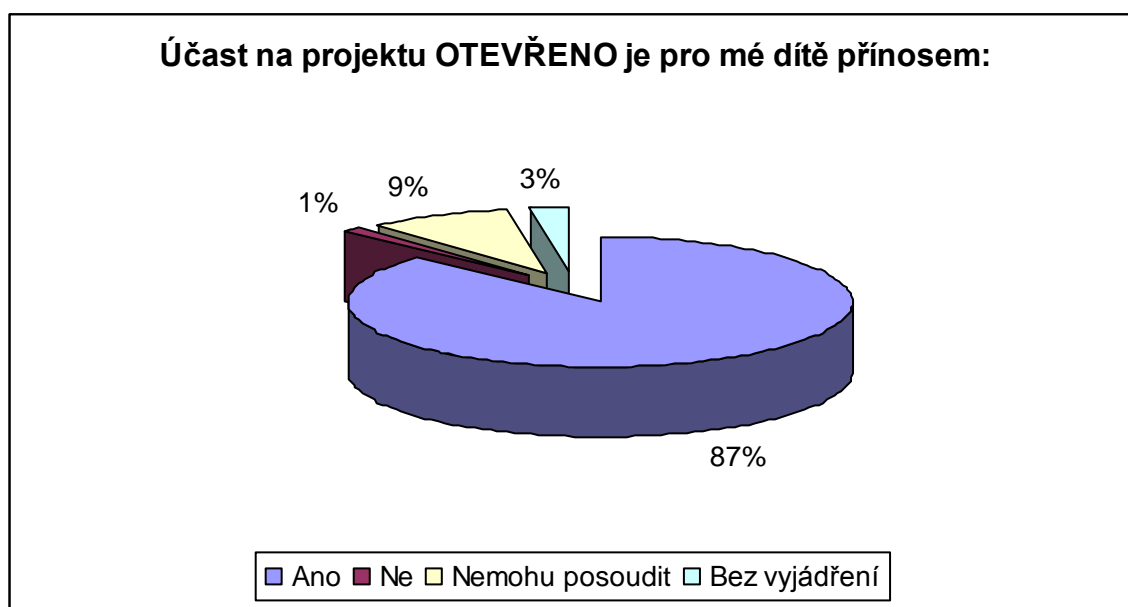
5. Co bych v projektu Otevřeno změnil(a), vynechal(a), udělal(a) jinak:

Celkem bylo rozdáno 109 evaluačních dotazníků, z tohoto počtu se jich vyplněných vrátilo 77, podíl návratnosti činil tedy 71%. Dotazníky byly určeny rodičům žáků s cílem

⁷⁰ Projekt Otevřeno, výchova k prosociálnosti. Evaluace [online]. *Církevní základní škola Orbis-Pictus s.r.o.*, [cit. 22. 3. 2014]. Dostupné z: <http://www.projekt-otevreno.cz/index.php?sekce=evaluace>

získat stručné vyjádření o jejich pohledu na realizovaný projekt, popř. i názor o vlivu na jejich děti. Vyhodnocení tohoto evaluačního dotazníku přineslo tyto výsledky⁷¹:

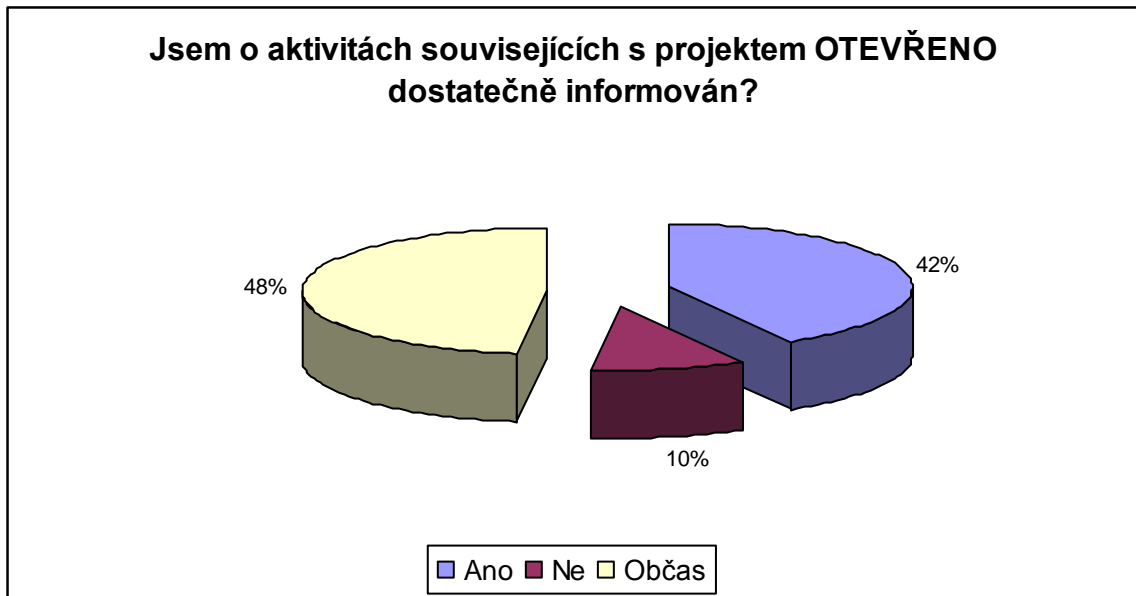
1. Účast na projektu Otevřeno je pro mé dítě přínosem:

První otázku zodpovědělo kladně 87% (67) rodičů, pouhé 1% (1) naproti tomu uvedlo opak, a sice že projekt pro jeho dítě přínosem nebyl, 9% (7) rodičů zvolilo odpověď „Nemohu posoudit“ a konečně 3% (2) ponechala odpověď bez vyjádření.

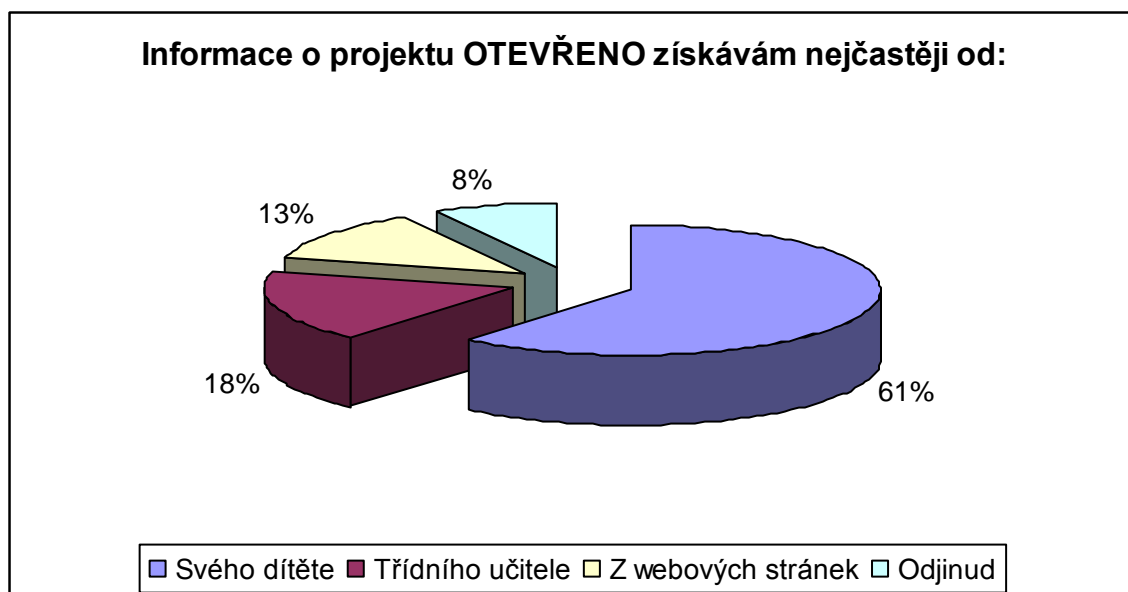
⁷¹ Projekt Otevřeno, výchova k prosociálnosti. Evaluace [online]. *Církevní základní škola Orbis-Pictus s.r.o.*, [cit. 22. 3. 2014]. Dostupné z: <http://www.projekt-otevreno.cz/index.php?sekce=evaluace>

2. Jsem o aktivitách souvisejících s projektem Otevřeno dostatečně informován/a?

Druhá otázka směřovala ke zjištění o stavu informovanosti rodičů, která je v obecné míře nezbytným předpokladem pro realizaci projektů. Z výsledků lze usoudit, že v této oblasti je ještě mnoho co měnit a zlepšovat. Většina tedy 48% (37 rodičů) dotázaných je přesvědčena, že je dostatečně informována pouze občas, 32 rodičů (42%) považuje informovanost za dostačující a 8 respondentů (10%) uvedlo, že dostatečně informováni nejsou.

3. Informace o projektu *Otevřeno získávám nejčastěji od:*

Třetí otázka cílila na odhalení zdrojů získávání informací. Zde je potřeba říci, že někteří rodiče uvedli jako zdroj více možností než pouze jednu. Konkrétní výsledky hovoří takto: nejčastěji v 61% případů jsou rodiče informováni od svých dětí (62 odpovědí), v 18% od třídního učitele (18 odpovědí), převážně z webových stránek získává informace 13 rodičů (13%). Jiný zdroj uvedlo 8 rodičů (8%), konkrétně se v těchto případech jedná o nástěnku ve vestibulu školy (6 rodičů) nebo tisk (1 rodič). Jeden rodič uvedl, že informace nikde nezískává.

Otázky 4 a 5, v jejichž rámci byl rodičům ponechán prostor pro formulaci vlastní odpovědi, dopadly takto:

4. V projektu *OTEVŘENO* je pro mé dítě největším přínosem:

Naprostá většina odpovědí byla pozitivních, rodiče uváděli jako hlavní přínos projektu pro jejich dítě získávání nových informací spojené s osobním prožitkem a rozvoj sociálního citění, rovněž ocenili zajímavá témata, aktivní účast žáků při realizaci projektů a konkrétní zkušenosti, které tím získávají. Kladným vedlejším přínosem, který rodiče žáků rovněž zaznamenali, byla skutečnost, že účast jejich dítěte v projektu má pozitivní

vliv na vztahy mezi lidmi (převážně spolužáky), podporuje vzájemné sdílení, růst zdravého sebevědomí a v neposlední řadě vytváří jiný pohled na svět. 13 rodičů se k této otázce nevyjádřilo (nevyplnili otázku nebo odpověděli „nevím“). Jediná odpověď byla negativní, tzn. pouze jediný rodič usoudil, že projekt neměl pro jeho dítě žádný přínos.

5. Co bych v projektu OTEVŘENO změnil, vynechal, dělal jinak:

Zajímavými se ukázaly také odpovědi na poslední otázku. Naprostý souhlas s průběhem projektových dnů vyjádřilo 14 rodičů. Z odpovědí obsahujících návrh určitých drobných změn rodiče nejčastěji projevíli přání získávat o projektových dnech více informací (tato odpověď se objevila 6krát), jednou bylo rovněž projevováno přání být k některým projektovým dnům přizván(a).

Dalším podnětem bylo zvýšení hravosti, aktivit a praktických činností (1krát), hledání souvislostí s životem žáků a jejich osobní angažovanost (1krát), zvýšení počtu projektových dnů (1krát), jednou se naproti tomu objevilo snížení počtu projektových dnů a zároveň jejich zkvalitnění, dále bylo 1krát uvedeno zvýšení počtu exkurzí a konkrétní pomoci.

Jako možnou hrozbu vnímají rodiče přesycení žáků informacemi k tématu (1krát), nebezpečí stereotypu (1krát). Pamatováno bylo rovněž na učitele a riziko jejich přetížení (1krát).

Navzdory uvedeným podnětům však v rámci páté otázky převážila odpověď „Nemohou posoudit“ (takto se vyjádřilo 44 dotazovaných), vyšší četnost byla zaznamenána i u odpovědí nevím, nebo odpověď zcela chyběla. Jednou se také objevila žádost nedělat projektové dny vůbec.

...

Ponecháme-li stranou konkrétní výsledky projektu Otevřeno, lze si jejich prostřednictvím povšimnout silné podpory školy ze strany rodičů, která projekt provázela

a na které lze demonstrovat zmíněnou poptávku po pomoci s výchovným působením prosociálního směru zmíněným v úvodu této kapitoly.

Přestože neuplynulo tolik času, aby bylo možné pokusit se změřit či zjistit výsledky tohoto projektu z dlouhodobého hlediska a jeho skutečný trvalý vliv na prosociální orientaci dětí, z dosavadních zjištění lze však usoudit na jeden důležitý faktor, a sice že rodiče v tento vliv věří a jsou podobných projektů zastánci, což je podle mého názoru vynikající startovní pozice pro veškeré projekty tohoto typu.

8. Specifika období staršího školního věku

Považuji za nezbytné pro následný výzkum věnovat poslední kapitolu teoretické části specifikám osobnosti dítěte ve starším školním věku a konkrétně charakteristice jejich morálního uvažování.

Není novinkou, že toto období časově lokalizované mezi 11. a 15. rokem, koresponduje s první fází dospívání – *pubescencí*. Vedle biologických změn lze v jejím rámci zaznamenat celou řadu změn psychických např. zvýšený sexuální pud, celková emoční labilita a příchod vyspělého (tzv. formálně abstraktního) způsobu myšlení.

Rovněž lze v tomto období zaznamenat změny společenské např. přechody v sociálním zařazení jedince způsobené v proměnlivším se očekáváním společnosti a odlišné pojetí vlastní sociální role a celkově sebe sama.

Výše uvedené změny se projevují zejména v těchto oblastech⁷²:

- *Metamorfóza*: dochází ke zrychlení růstu a objevují se sekundární pohlavní znaky
- *Prožívání*: vyšší emoční labilita a citovou rozkolísanost
- *Vztahy s druhými*: dochází ke změně vztahu k autoritám a rodičům, pro pubescenta roste význam vrstevnických vztahů.
- *Vztah k sobě*: dítě usiluje o dosažení jasného a stabilního pocitu vlastní identity
- *Sexualita*: dochází k aktivaci sexuálního pudu

⁷² VANĚK, David. *Rozvoj prosociálního chování u žáků II. stupně základní školy v kontextu Etické výchovy: disertační práce*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2011. s. 86

- *Myšlení*: nastupuje formálně abstraktní způsob myšlení. S ním je úzce provázán i vývoj morálního usuzování.

Morální usuzování je v úzkém vztahu s projevy prosociálního chování, proto zařazují *model socializace*⁷³ z publikace Zdeňka Mlčáka. Podle tohoto modelu děti procházejí třemi vývojovými stadii, která se vztahují k pomáhání:

1. *Presocializační stadium* (cca do 10 let), v jehož rámci děti pomáhají druhým, jsou-li o to požádány či je-li jim to přikázáno. O významu prosociálního chování buď nejsou ještě informovány, nebo jeho význam nechápou. Prosociální skutky, po kterých nenásleduje pochvala či hmatatelná odměna, pro ně nemají význam. Na jejich jednání má větší dopad snaha vyhnout se sankcím.

Pro prosociální chování dětí v presocializačním stadiu jsou tedy charakteristické motivy uznání (pochvala) a očekávání reciprocit (odměna).

2. *Stadium uvědomění norem* (cca 10 – 15 let) je charakteristické skutečností, že se děti naučí faktu, že prosociální skutky jsou společností kladně oceňovány. Jejich jednání je pak vedeno motivem vyhovět této sociální poptávce a získat ocenění (uznání) přítomných osob. I pro toto stadium je charakteristická snaha vyhnout se sankcím. Na kvalitě uvědomění si významu prosociálního chování je závislý výskyt motivu typického spíše pro třetí stadium morálního vývoje – společenské odpovědnosti.

*V souvislosti s motivací prosociálního chování se pro období pubescence (11 – 15 let) uvádějí především dvě normy, a to reciprocita a sociální odpovědnost*⁷⁴. Předmětem výzkumu v praktické části této práce je právě zmapování výskytu motivu sociální odpovědnosti a komparace s faktory - možnost získat uznání či reciproční plnění.

3. *Stadium internalizace* (cca nad 15 let) je specifické tím, že společenské normy jsou interiorizovány natolik, že samotné pomáhání přináší člověku pocity uspokojení. V jeho

⁷³ MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2010. s. 49.

⁷⁴ KAŇKOVSKÁ, Pavla. Vliv rodinného prostředí na utváření prosociální orientace dítěte staršího školního věku. *E-psychologie*. 2007, vyd. 1, č. 1, s. 13 - 24. [cit. 21. 3. 2014] Dostupné z: <http://e-psycholog.eu/pdf/kankovska.pdf>

rámci je rovněž vysoká četnost výskytu společenské odpovědnosti jako motivu prosociálních činů. Dospívající v tomto období uvažuje abstraktněji, je schopen empatie s obecnějšími podmínkami jiných lidí a dokáže reagovat na vážné situace, do kterých se dostal jednotlivec či skupina lidí.

V navazující praktické části se prostřednictvím devíti hypotéz pokusím mimo jiné změřit zastoupení uvedených motivů v prosociálním chování dětí staršího školního věku, tedy v období puberty, jemuž dle výše uvedeného modelu odpovídá druhé stadium, tedy stadium uvědomění norem.

B. PRAKTICKÁ ČÁST

I. Vymezení pojmů

Na úvod praktické části bych ráda uvedla na pravou míru pojem prosociálního chování, jehož motivy se zde pokusím osvětlit. Samotný pojem poměrně široce reflektuji v rámci 5. kapitoly, v níž je odkryta jeho složitost a rozporuplná vymezení. Přes tyto neshody lze nalézt jakýsi společný základní jmenovatel, v jehož duchu lze prosociálním chováním definovat jednání, které je druhým užitečné, a jeho původce není vázán plnění profesní povinnosti. Přes zdánlivou strohost a šíři shledávám toto vymezení zcela dostačujícím a v následující výzkumné části se jej přidržím.

Ráda bych ještě zdůraznila, že se v této práci zdržuji ztotožňování prosociálních činů s činy altruistickými, tzn. se zcela nezištným jednáním prospívajícím druhému. A to právě z důvodu, že nebyla dosud objektivně zodpovězena otázka, zda plně nereciproční jednání (druhému prospěšné skutky činěné zcela bez očekávání nějaké formy vlastního uspokojení z nich, byť i v podobě hřejivého pocitu) vůbec existuje.

II. Vybrané metody zkoumání a jejich struktura

Výzkumná část má těžiště v kvantitativním přístupu. Na základě klasifikace dispozičních a situačních faktorů prosociálního chování z výše citované diplomové práce Jakuba Procházky si dovoluji zkoumání podrobit tři z nich. Jedná se o tyto motivy:

Možnost získat uznání

Očekávání reciprocity

Společenská odpovědnost

Metodologický rámec ke zjištění jejich výskytu v prosociálně orientovaném jednání dětí staršího školního věku tvoří kombinace dvou dotazníků, které se zde pokusím blíže popsat. První čítá dvanáct otázek, při čemž každý z motivů zkoumají čtyři z nich. Žáci zvolí jedinou z nabízených odpovědí – tu nejlépe se hodící. Pro lepší kvantifikaci výsledků jsou uvedené odpovědi sjednoceny, konkrétně lze na všechny z nich odpovědět: *rozhodně souhlasím, spíše souhlasím, spíše nesouhlasím a rozhodně nesouhlasím.*

Dvojici doplňuje *Nominační technika prosociálního chování ve třídě*, kterou jsem si dovolila převzít z disertační práce Davida Vaňka. Jedná se o techniku podobnou Sociometrické ratingové metodě (SORAD), která prostřednictvím vzájemného hodnocení žáků, zjišťuje jejich oblíbenost a sociální pozice či vliv. Zmíněná podobnost však spočívá pouze v onom vzájemném hodnocení. Vycházím totiž z přesvědčení, že posouzení míry prosociality žáka, jež je sama o sobě obtížně zjiřitelná, bude přeci jen objektivnější prostřednictvím jeho spolužáků, než prostřednictvím jeho samého. Metoda je založena na principu, kdy každý žák přiděluje křížek ke jménu spolužáka, o němž lze vyslovit a považovat za pravdivé jedno z uvedených tvrzení. Touto metodou bude zjištěno jakési celkové skóre prosociality.

Po součtu a vyhodnocení rozdělím masu respondentů do tří kategorií – vyšší, průměrné a nižší skóre prosociality. **Je nezbytné dodat, že naměřená skóre nebudou v absolutních hodnotách, nýbrž poměrných. Nepodají tedy otázku, nakolik jsou jednotliví žáci prosociální, ale nakolik prosociálními je vidí jednotliví respondenti oproti ostatním spolužákům v rámci jedné třídy.**

Uvedená klasifikace poslouží jako nutná protiváha ke zkoumání korelace prosociálních motivů mezi těmito kategoriemi dětí. Rovněž budou komparováno zastoupení motivů chlapců a dívek a v závěru se pokusím shrnout celkový výskyt zkoumaných faktorů.

III. Předvýzkum

Oba dotazníky jsou shodné pro žáky všech tříd. Abych se přesvědčila, zda s jejich vyplněním nebude mít nikdo problém a zároveň zjistila přibližnou časovou dotaci, která je k jejich vyplnění třeba, provedla jsem předvýzkum na dětech z šesté třídy. Problémy žákům činila pouze jediná otázka, která byla navíc v pozici náhradníka, a tak jsem ji zcela vyřadila. Během předvýzkumu se ukázalo, že potřebná časová dotace činila pouhých 15 minut a 18 minut pokud by byl počítán i čas potřebný k uvedení a rozdáni dotazníků, což se ukázalo jako velmi překvapivé vzhledem k mému dvojnásobnému odhadu.

Vedení základních škol, v nichž byl výzkum realizován, nebylo zpočátku nadšeno ze skutečnosti, že dotazníky nejsou anonymní. Aby bylo uskutečnitelné ono vzájemné hodnocení žáků, je nezbytné předtisknout na dotazník seznam žáků každé třídy a zároveň jej doplnit podpisem respondenta, který slouží k vyloučení možnosti, aby dotyčný žák udělal křížky ke svému jménu. Vedení škol nakonec s dotazníky souhlasilo s odkazem na generální zmocnění, které má škola k užíváním základních údajů o žácích. Ke kladnému výsledku přispěl i příslib, že jména žáků nebudou nikde zveřejněna a poslouží pouze pro orientační účely.

IV. Cíle výzkumu a stanovení hypotéz

V rámci kapitoly Specifika období staršího školního věku je pojednáno o morálním vývoji člověka. Na jeho základě jsou nastíněny i cíle praktické části, je jimi měření výskytu motivů prosociálního chování – uznání, očekávání recipacity a sociální odpovědnost u dětí staršího školního věku. Samotná četnost jejich výskytu je predikována prostřednictvím prvních pěti hypotéz.

Druhá část výzkumu je zacílena na měření skóre prosociality (SP). V tomto ohledu se úmyslně vyhýbám označení této veličiny mírou prosociality, neboť, jak jsem už uvedla výše, o míru prosociality v absolutní hodnotě se nejedná. Prostřednictvím druhého dotazníku bude totiž pouze zjišťováno, nakolik prosociálním vidí respondenta jeho spolužáci. Změřené skóre prosociality bude poté korelováno s trojicí zkoumaných motivů

prosociálního chování. Předmětem této části výzkumu je otázka, zda mezi skóre prosociality a četností výskytu či naměřenou hodnotou jednotlivých faktorů bude možné vysledovat nějaké konstantní a směřodátne zákonitosti.

Na základě studia odborné literatury a poznatků výzkumných studií zabývajících se morálním vývojem a v jeho rámci i rozvojem prosociality dětí staršího školního věku vyslovují následující výzkumné hypotézy:

V. Hypotézy zkoumané prostřednictvím dotazníku č. 1

H₁: *Motiv možnosti získat uznání bude s rostoucím věkem klesat.*

H₂: *Motiv očekávání reciprocity bude rovněž s rostoucím věkem klesat.*

H₃: *Společenská odpovědnost se bude s věkem zvyšovat.*

H₄: *Společenská odpovědnost bude u děvčat celkově vyšší než u chlapců.*

H₅: *Motivy možnosti získat uznání a očekávání reciprocity budou celkově zastoupeny ve vyšší míře než motiv společenské odpovědnosti.*

VI. Hypotézy zkoumané prostřednictvím dotazníku č. 2, popřípadě kombinace obou

H₆: *U dětí s vyšším naměřeným skóre prosociality (SP) bude naměřena vyšší hodnota společenské odpovědnosti než u dětí s nižší mírou prosociality.*

H₇: *U dětí s vyšším naměřeným skóre prosociality bude naměřena hodnota motivu reciprocity přibližně stejná jako u dětí s nižším SP.*

H₈: *U dětí s vyšším naměřeným skóre prosociality bude naměřena nižší hodnota motivu uznání než u dětí s nižším SP.*

H₉: *Skóre prosociality bude u děvčat celkově vyšší než u chlapců.*

Zkoumaný soubor kvantitativní části výzkumného projektu tvoří 211 žáků 6. - 9. ročníků Základní a mateřské školy Husova v Táboře, z toho je 109 dívek a 102 chlapců.

Konkrétní početní zastoupení chlapců a děvčat v jednotlivých ročnících je znázorněno v tabulce č. 1:

	6. ročník	7. ročník	8. ročník	9. ročník	celkem
počet dívek:	26	23	22	38	109
počet chlapců:	22	18	23	39	102
počet žáků celkem:	48	41	45	77	211

Tabulka č. 1: Početní zastoupení chlapců a děvčat v jednotlivých ročnících

VII. Výsledky dotazníku č. 1

Výzkumný postup dotazníku č. 1

Jak bylo nastíněno výše, první dotazník nabízí ucelenou sadu odpovědí: *rozhodně souhlasím, spíše souhlasím, spíše nesouhlasím a rozhodně nesouhlasím*. Každé z odpovědí je poté přidělena hodnota od 0 do 3, při čemž s nárůstem číselné hodnoty se přímoúměrně zvyšuje i pravděpodobnost výskytu zkoumaného motivu.

Konkrétně byla čísla k nabízeným odpovědím přidělena tak, že odpověď „*rozhodně souhlasím*“ ve všech otázkách představuje číselnou hodnotu 3, odpověď „*spíše souhlasím*“ 2, „*spíše nesouhlasím*“ 1 a „*rozhodně nesouhlasím*“ 0. Otázky 1 – 4 zkoumají motiv prosociálního chování možnost získat uznání, otázky 5 – 8 očekávání reciprocit a konečně 9 – 12 společenskou odpovědnost. Body jsou poté sečteny, výslednou hodnotou představuje aritmetický průměr zaokrouhlený na dvě desetinná místa. Přehled směrodatných odchylek k jednotlivým hodnotám je k dispozici v rámci příloh, stejně jako plné znění dotazníku.

Vyhodnocení dotazníku č. 1

	6. ročník			7. ročník		
	dívky	chlapci	celkem	dívky	chlapci	celkem
reciprocita	2,24	2,10	2,18	2,25	2,26	2,26
uznání	2,37	2,35	2,36	2,46	2,14	2,32
spol. odpovědnost	1,73	1,88	1,80	2,09	1,94	2,02

Tabulka 2: Výsledné hodnoty zkoumaných faktorů v 6. a 7. ročníku

	8. ročník			9. ročník		
	dívky	chlapci	celkem	dívky	chlapci	celkem
reciprocita	1,90	2,15	2,03	2,17	2,15	2,16
uznání	2,34	2,05	2,19	2,27	2,08	2,18
spol. odpovědnost	1,99	1,83	1,91	1,79	1,85	1,82

Tabulka 3: Výsledné hodnoty zkoumaných faktorů v 8. a 9. ročníku

	6.-7. ročník			8.-9. ročník		
	dívky	chlapci	celkem	dívky	chlapci	celkem
reciprocita	2,24	2,18	2,21	2,07	2,15	2,11
uznání	2,41	2,26	2,34	2,30	2,07	2,18
spol. odpovědnost	1,90	1,91	1,90	1,86	1,84	1,85

Tabulka 4: Výsledné hodnoty zkoumaných faktorů v součtu 6. se 7. a 8. s 9. ročníkem

	všichni žáci		
	dívky	chlapci	celkem
reciprocita	2,15	2,16	2,15
uznání	2,35	2,14	2,25
spol. odpovědnost	1,88	1,87	1,87

Tabulka 5: Výsledné hodnoty zkoumaných faktorů u všech žáků

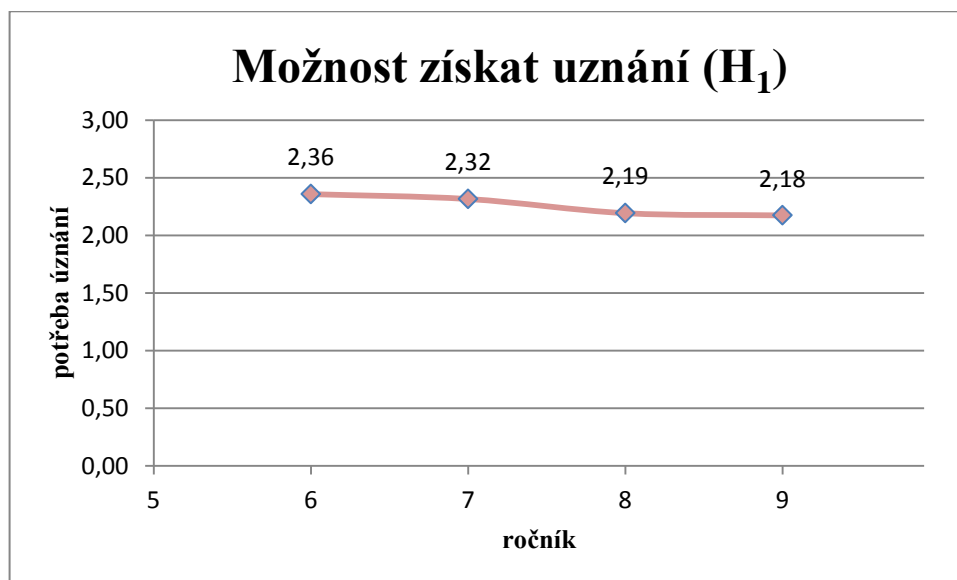
Z uvedených výsledků lze vyvodit pravdivost či nepravdivost hypotéz č. 1 – 5, a to konkrétně takto:

V rámci prvních tří hypotéz je zjišťováno, zda bude mít zkoumaná trojice motivů s postupujícím věkem obecně rostoucí či klesající tendenci. V jejím rámci není masa respondentů rozdělena podle pohlaví.

Tyto hypotézy reagují na Mlčákovu klasifikaci morálního vývoje, v níž je vysloveno přesvědčení, že se vývoj prosociální stránky osobnosti člověka ubírá od očekávání reciprocity (v podobě odměn) či uznání (pochvaly) k interiorizaci norem a postupnému přijímání přesvědčení o vlastní míře společenské odpovědnosti. Jinými slovy přechod k jakémusi vyššímu stupni osobní morálky.

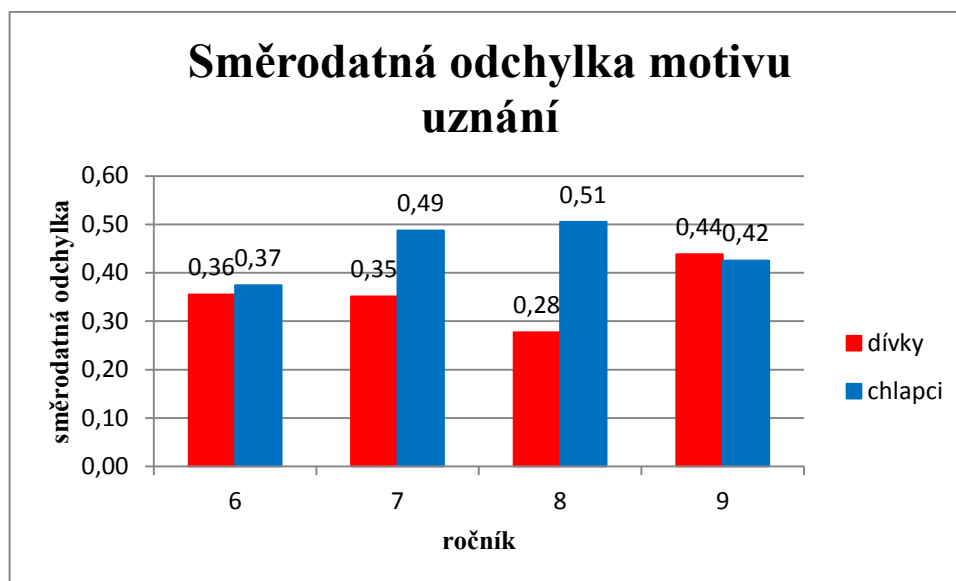
Předpokládám proto pokles motivů *možnosti získat uznání* a *očekávání reciprocity* a naopak nárůst *společenské odpovědnosti*.

První zkoumanou tendencí je pokles motivu uznání. Tato hypotéza se v uvedeném intervalu čtyř let (6. – 9. ročník) **potvrdila**. V grafu č. 1 je znatelný mírný avšak konstantní pokles:

Graf 1

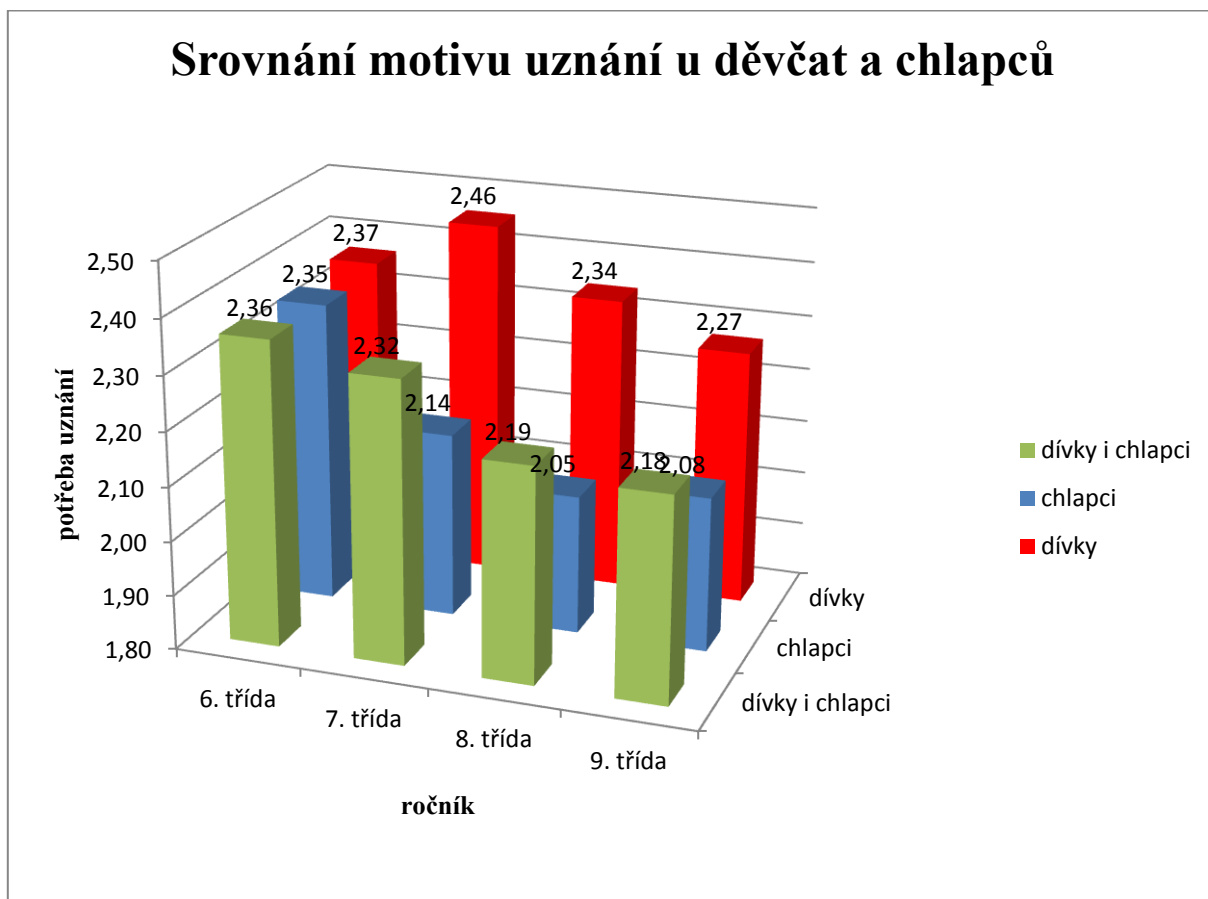
Následující graf znázorňuje směrodatnou odchylku (SO) v měření průměru zkoumaného faktoru možnosti získat uznání u chlapců a dívek.

Graf 2

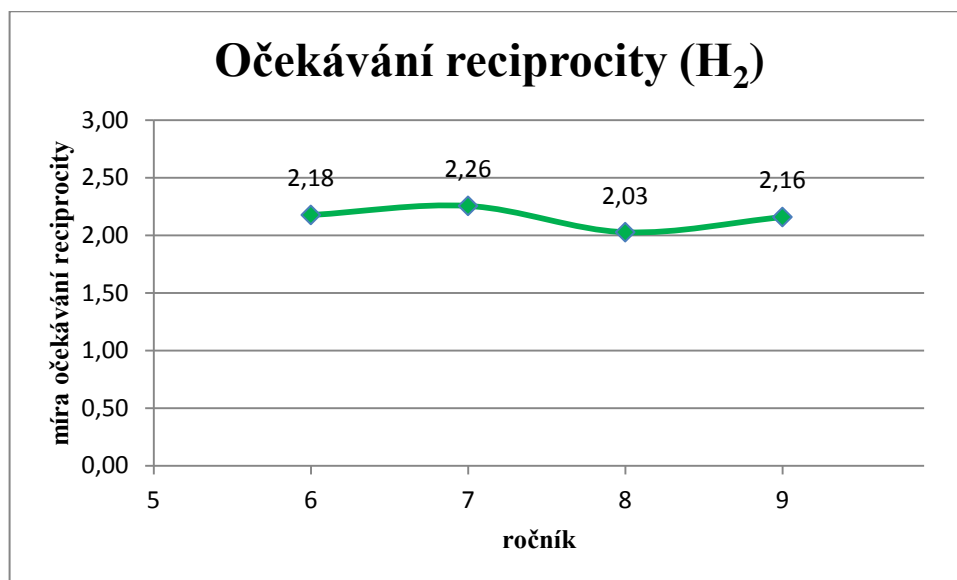
Směrodatná odchylka obecně vypovídající o tom, jak moc se od sebe navzájem liší typické případy v souboru zkoumaných čísel, tzn. je-li malá, jsou si prvky souboru většinou navzájem podobné, a naopak velká směrodatná odchylka signalizuje velké vzájemné odlišnosti, v tomto případě ukazuje, že menší rozptyl a tedy větší jistotu v odpovědích měla děvčata – ve tří ze čtyř případů je směrodatná rozptylka a tedy rozptyl v odpovědích menší.

Zkoumání motivu uznání přineslo další velmi zajímavý výsledek. Děvčatům byla naměřena znatelně vyšší motivace uznáním než chlapcům a to napříč všemi ročníky. Ukazuje se tedy, že u děvčat staršího školního věku je potřeba uznání signifikantně vyšší než u chlapců. Uvedená tvrzení dokazuje následující graf.

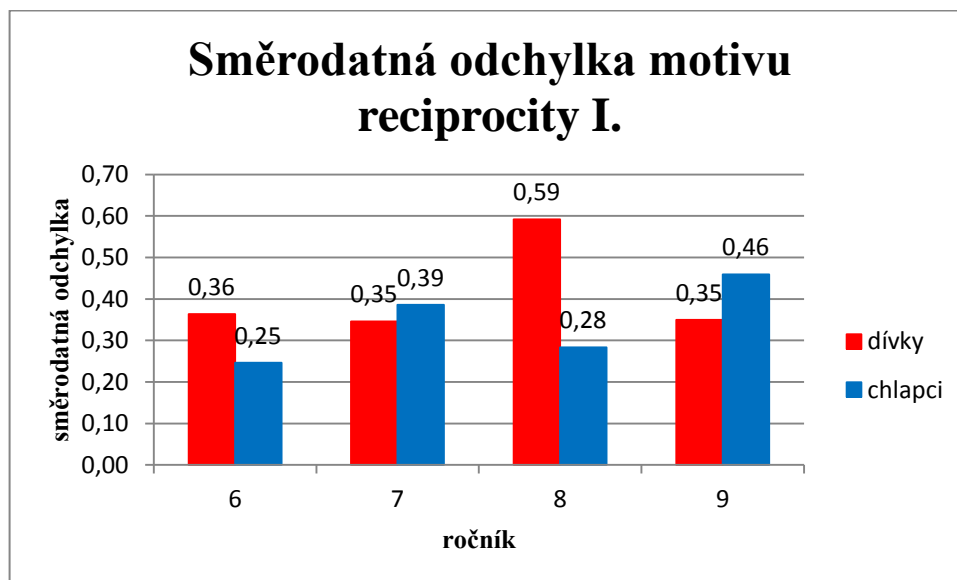
Graf 3

Klesající tendence je predikována i motivu očekávání reciprocity. Grafické znázornění však pravdivost druhé hypotézy **nepotvrzuje**. Očekávaný pokles lze zaznamenat pouze mezi žáky sedmého a osmého ročníku, naopak na dvou místech grafu faktor reciprocity roste. Nejnižší hodnota (2,03) byla naměřena žákům osmého ročníku.

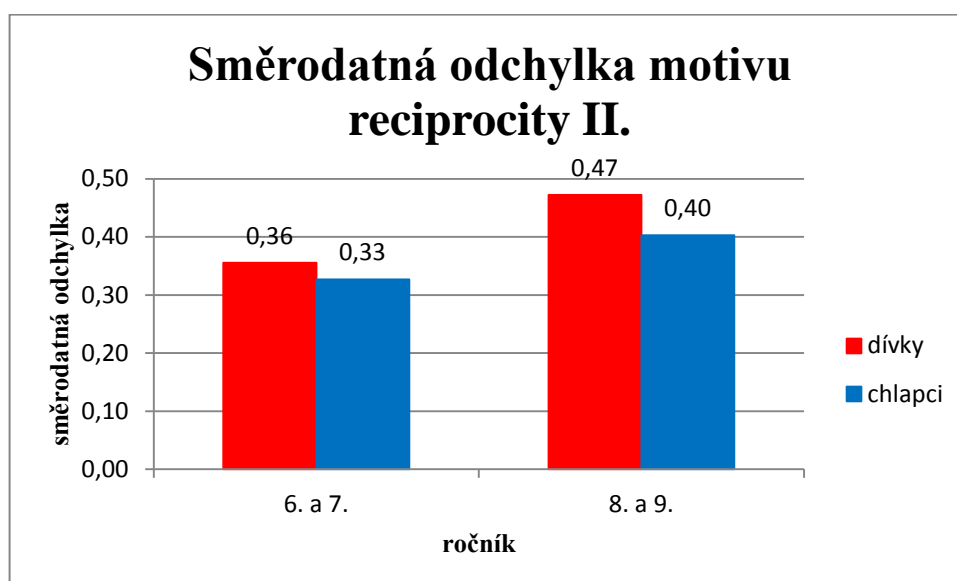

Graf 4

Grafické znázornění směrodatné odchyly faktoru očekávání reciprocit v tomto případě vypovídá o přibližné vyrovnanosti v odpovědích chlapců a děvčat, avšak z grafu 6 po sloučení šestého a sedmého ročníku a zároveň osmého a devátého vysvítá mírná převaha chlapecké jistoty v odpovědích. Nejvyšší rozptyl v odpovědích byl naměřen děvčatům osmých tříd.

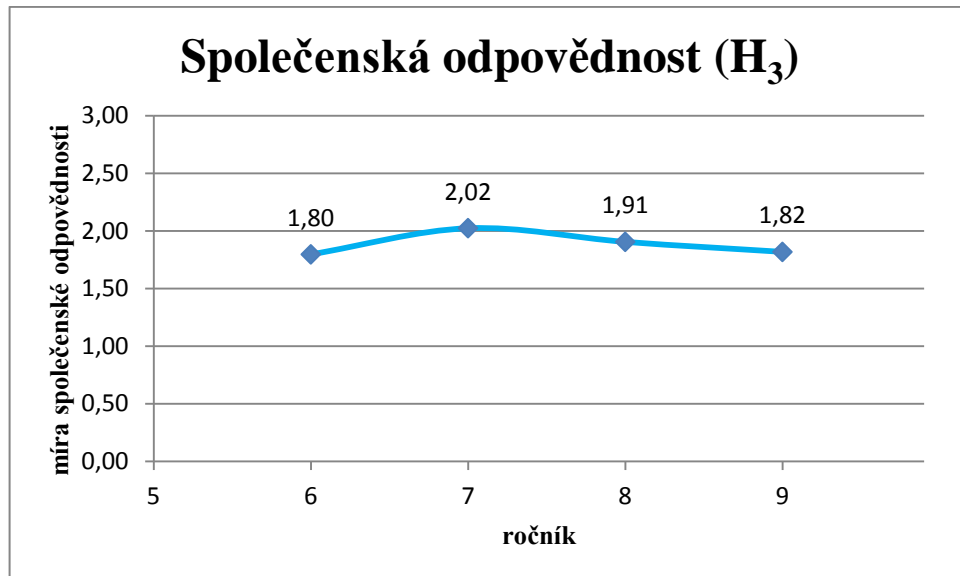

Graf 5

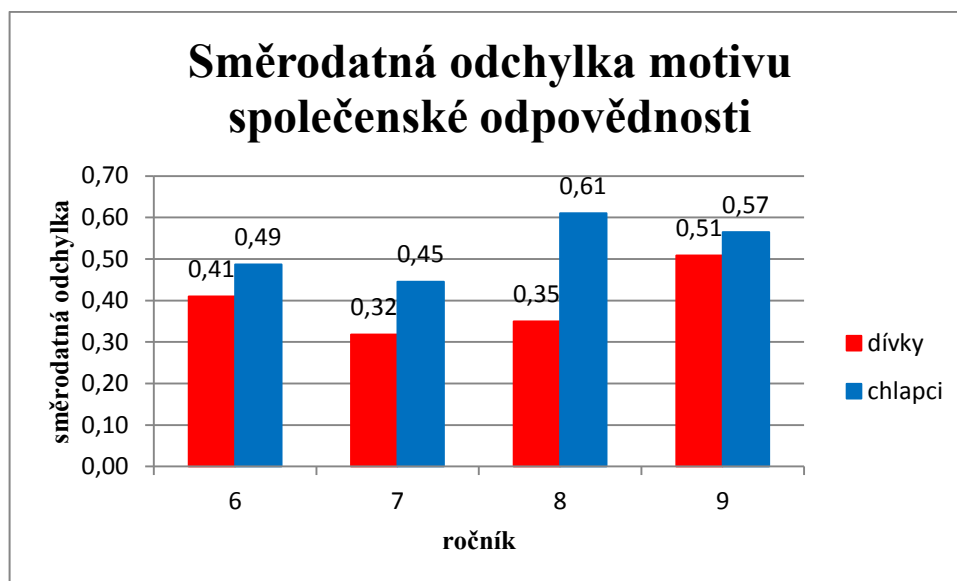
Graf 6

Poslední z trojice je motiv společenské odpovědnosti. Nárůst je dle grafu 3 patrný pouze mezi žáky šestého a sedmého ročníků, dál už má pouze sestupnou tendenci. Třetí hypotéza se tedy nepotvrdila.

Graf 7

Také poslední z faktorů je potřeba doplnit o údaje týkající se rozptylu v odpovědích. Motiv společenské odpovědnosti si u žáků staršího školního věku vedl takto:

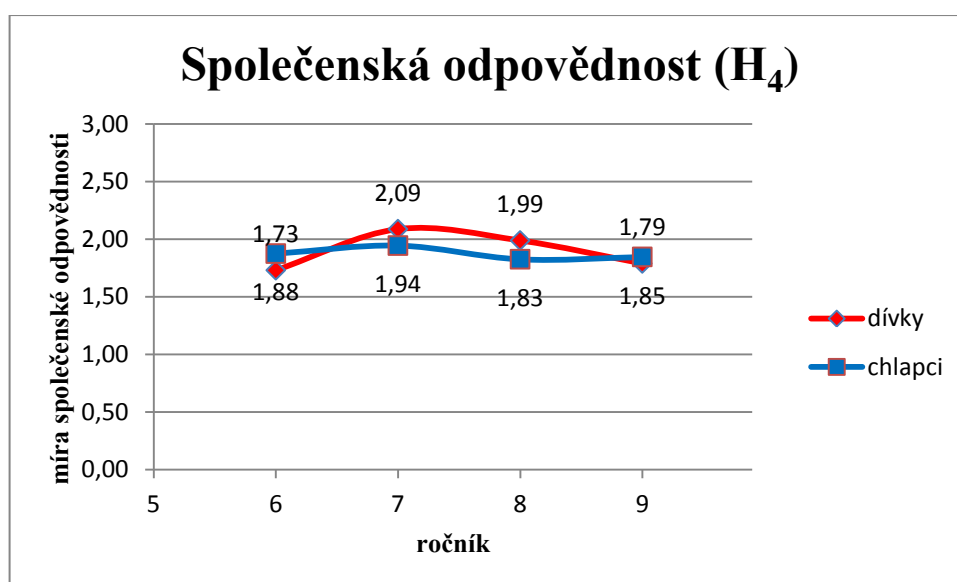

Graf 8

Z grafu je patrné, že děvčata jsou v otázkách společenské odpovědnosti ve všech ročnících poměrně výrazně jistější než chlapci, u nichž jsou zaznamenány větší znatelnější rozdíly v odpovědích.

K formulaci čtvrté hypotézy (**H₄**: *Společenská odpovědnost bude u děvčat celkově vyšší než u chlapců.*) mě přivedl poznatek o vyšší mentální vyspělosti děvčat v prepubertálním a pubertálním věku, která by dle Mičákovy teorie o vývojových stádiích, které se vztahují k pomáhání, měla implikovat také vyšší míru společenské odpovědnosti.

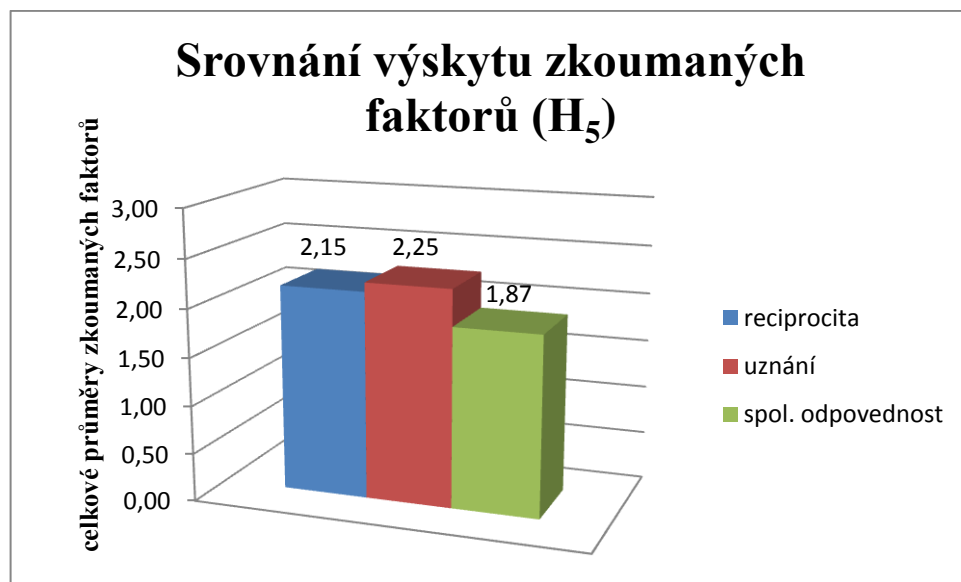
Grafické znázornění však pravdivost této hypotézy **vyvrátilo**. Vyšší společenská odpovědnost byla naměřena dívkám sedmého a osmého ročníku, v případě šestého a devátého ročníku (tedy v polovině případů) byla naměřena vyšší společenská odpovědnost chlapcům.

Graf 9

Samotná četnost zkoumaných motivů prosociálního chování byla zkoumána v rámci páté hypotézy, která je formulována takto: *Motivy možnosti získat uznání a očekávání reciprocitu budou celkově zastoupeny ve vyšší míře než motiv společenské odpovědnosti.*

Z grafu č. 5 lze vyčíst, že pravdivost této hypotézy se **potvrdila**. Očekávání reciprocitu a možnost získat uznání se jako motivy prosociálního chování dětí staršího školního věku skutečně objevují ve větší míře než motiv společenské odpovědnosti.

Graf 10

VIII. Výsledky dotazníku č. 2

Výzkumný postup dotazníku č. 2

Zkoumání pravdivosti hypotéz 6 – 9 vyžaduje zařazení další měřené veličiny – skóre prosociality (SP). Jak je uvedeno výše, tato veličina není v absolutní hodnotě, nýbrž poměrné, což znamená, že nepodává odpověď na otázku, nakolik je daný žák prosociální, nýbrž nakolik prosociálním je vnímán svými spolužáky.

Ke zjištění skóre prosociality byla použita Nominační technika prosociálního chování ve třídě. Její plné znění je společně s přehledem směrodatných odchylek pro výpočet skóre prosociality k dispozici v přílohách.

V rámci této formy dotazníku bylo žákům zadáno doplnit křížek ke jménu spolužáka, o němž lze považovat za pravdivé jeden z uvedených výroků.

Konkrétně se jednalo o tato tvrzení:

Ochotně poradí druhým s obtížnou úlohou, se kterou si oni nevědí rady.

Zastane se druhého proti silnějšímu spolužákovi.

Rád se rozdělí s ostatními.

Druzí se mu mohou svěřit se svými starostmi.

Ochotně půjčuje pomůcky, když ho o to někdo požádá.

Ochotně pomáhá ostatním.

Dobře se s ním spolupracuje na společném úkolu.

Skóre prosociality každého jedince bylo měřeno, jak už bylo řečeno, podle počtu označených políček od ostatních spolužáků v dotazníku Nominační technika prosociálního chování ve třídě (str. 124), kdy za každý křížek náležel respondentu jeden bod. Čím více obdržených bodů, tím bylo předpokládáno větší skóre prosociality.

To znamená, že každý žák mohl obdržet ve třídě minimálně 0 bodů ($b = 0$) a maximálně $b = 7 \cdot (n - 1)$ bodů, kde n je počet žáků ve třídě a b je počet obdržených bodů. Je tedy zřejmé, že počet získaných bodů b je závislý na počtu žáků ve třídě n . Abych

mohla porovnávat skóre prosociality SP mezi žáky ve všech třídách, je třeba onu bodovou hodnotu b vztáhnout právě na počet žáků ve třídě n :

$$sp = \frac{b}{n} \quad (1)$$

Takto byla získána poměrná hodnota SP pro všechny žáky. V posledním kroku bylo získané poměrné skóre prosociality SP podle následujícího vzorce pouze přepočítáno na předem stanovené stupnici od 0 do 3:

$$SP = \frac{sp}{sp_{max} - sp_{min}} \cdot 3 \quad (2)$$

Tímto způsobu byla určena výsledná hodnota skóre prosociality SP každého žáka, kterou jsem dále zpracovala statisticky podle toho, kterou závislost či vlivy a na jaké množině (skupině) studentů jsem analyzovala.

Výpočet skóre prosociality přinesl tyto výsledky:

	6. ročník			7. ročník		
	dívky	chlapci	celkem	dívky	chlapci	celkem
skóre prosociality	1,38	0,98	1,20	1,01	0,79	0,91

Tabulka 6: Výsledná hodnota skóre prosociality žáků 6. a 7. ročníku

	8. ročník			9. ročník		
	dívky	chlapci	celkem	dívky	chlapci	celkem
skóre prosociality	1,47	1,13	1,29	1,48	1,24	1,36

Tabulka 7: Výsledná hodnota skóre prosociality žáků 8. a 9. ročníku

	6.-7. ročník			8.-9. ročník		
	dívky	chlapci	celkem	dívky	chlapci	celkem
skóre prosociality	1,20	0,90	1,07	1,48	1,20	1,34

Tabulka 8: Výsledná hodnota skóre prosociality žáků v součtu 6. se 7. a 8. s 9. ročníkem

	všichni žáci		
	dívky	chlapci	celkem
skóre prosociality	1,35	1,08	1,22

Tabulka 9: Výsledná hodnota skóre prosociality všech žáků

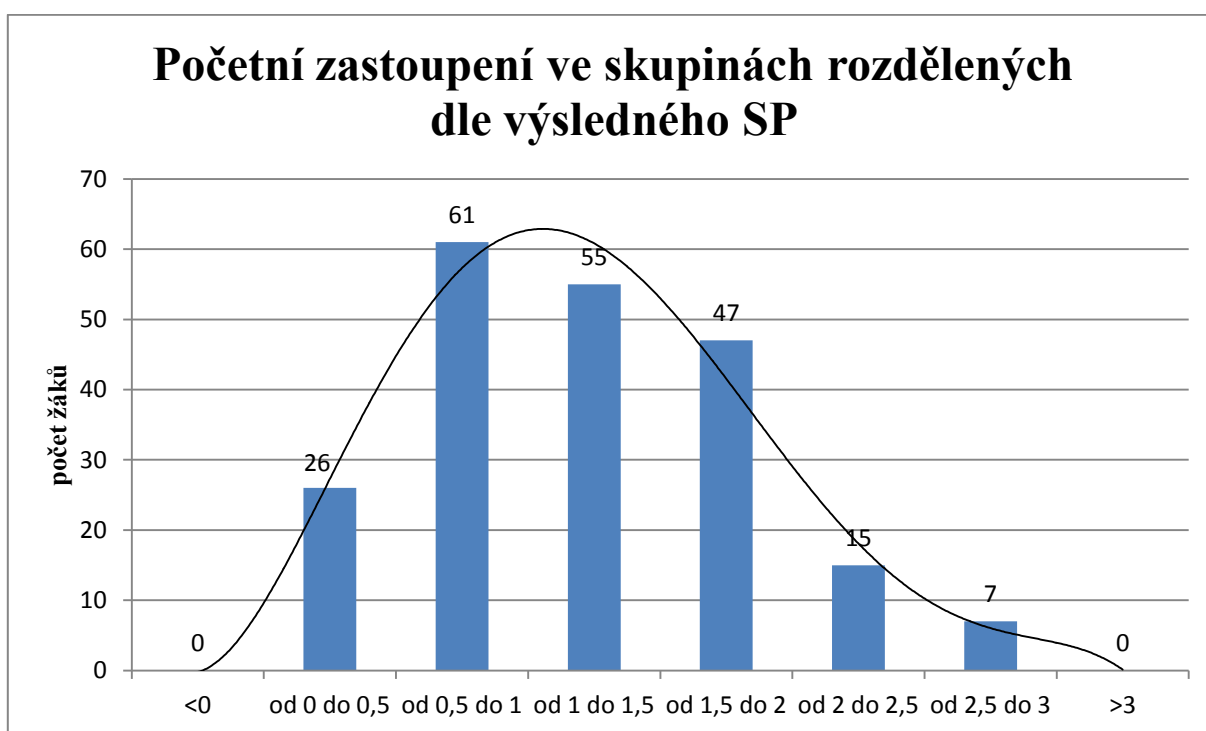
Výsledná masa respondentů byla poté rozdělena do tří skupin podle naměřené hodnoty.

1. skupina: **0 – 1** (nízké SP)
2. skupina: **1 – 2** (střední SP)
3. skupina: **2 – 3** (vysoké SP)

Konkrétní početní zastoupení jednotlivých skupin je vyjádřeno v následujícím grafu. Pro větší vypovídací hodnotu byly jednotlivé skupiny rozděleny, čímž se jejich počet zdvojnásobil. Lze si povšimnout, že výsledná křivka připomíná křivku Gaussovu:

SP od 0 do 0,5	SP od 0,5 do 1	SP od 1 do 1,5	SP od 1,5 do 2	SP od 2 do 2,5	SP od 2,5 do 3
26	61	55	47	15	7

Tabulka 10: *Početní zastoupení jednotlivých skupin rozlišených dle SP*

Graf 11

Nejpočetnější skupinu tvoří respondenti s naměřeným SP v intervalu 0,5 – 1, naopak nejméně četnou (pouhých sedm žáků) představují ti s nejvyšším naměřeným SP.

U původních tří skupin byla sledována průměrná hodnota zkoumaných motivů prosociálního chování tak, aby bylo možné zodpovědět hypotézy 6 – 8, které zní:

H₆: *U dětí s vyšším naměřeným skóre prosociality (SP) bude naměřena vyšší hodnota společenské odpovědnosti než u dětí s nižší mírou prosociality.*

H₇: *U dětí s vyšším naměřeným skóre prosociality bude naměřena hodnota motivu reciprocity přibližně stejná jako u dětí s nižším SP.*

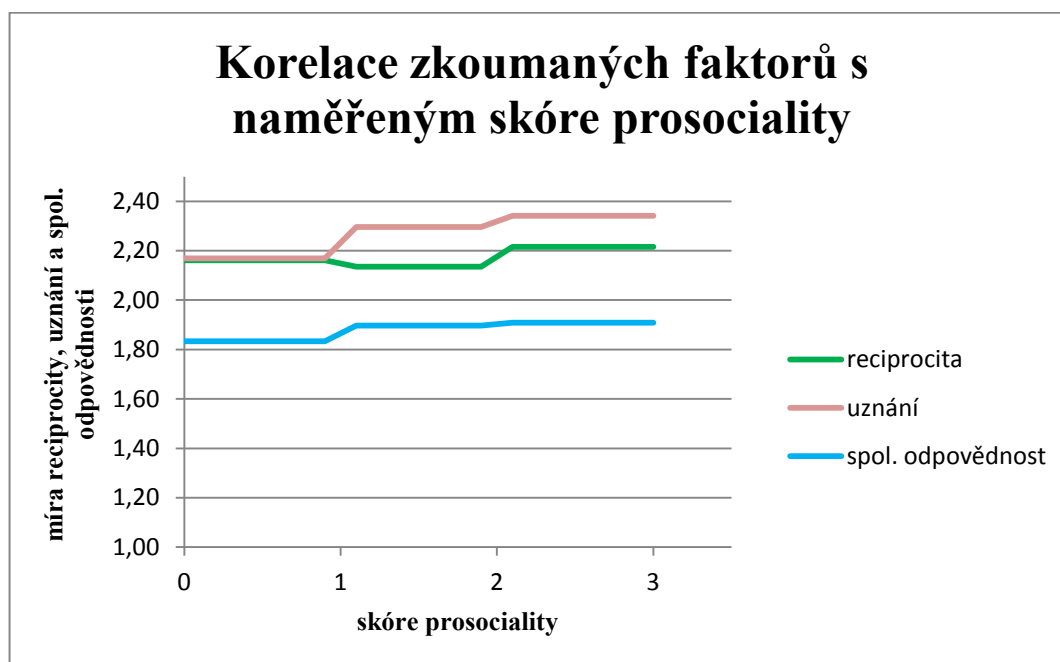
H₈: *U dětí s vyšším naměřeným skóre prosociality bude naměřena nižší hodnota motivu uznání než u dětí s nižším SP.*

Výsledné hodnoty jsou zaznamenány v následující tabulce:

skóre prosociality	od 0 do 1	od 1 do 2	od 2 do 3
reciprocita	2,16	2,13	2,22
uznání	2,17	2,30	2,34
spol. odpovědnost	1,83	1,90	1,91

Tabulka 11: Výsledné hodnoty zkoumaných faktorů v závislosti na výši SP

Tytáž hodnoty zaznamenaný graficky:

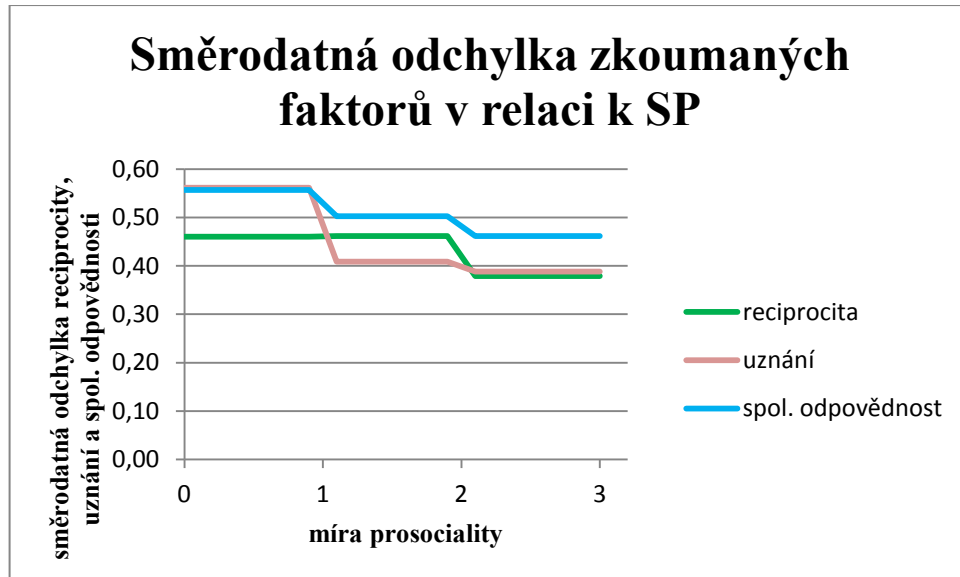

Graf 12

Z grafu je možné vyčíst mírný, avšak konstantní nárůst společenské odpovědnosti spolu se zvyšujícím se skóre prosociality. Pravdivost šesté hypotézy se tedy **potvrdila**. Linie reciprocity zaznamenává pokles i nárůst, což, domnívám se, naplňuje prognózu obsaženou v rámci sedmé hypotézy, a sice že míra reciprocity zůstane přibližně stejná u dětí s různým naměřeným skóre prosociality. I sedmou hypotézu lze tedy považovat za **pravdivou**.

Zajímavým se opět ukázal motiv uznání. Z grafu 2 (viz s. 95) lze vyčíst jeho klesavé tendence, jinými slovy lze říci, že s postupujícím věkem klesá potřeba uznání. Graf 8 však přináší zajímavý poznatek, a sice že s rostoucím skóre prosociality, potřeba uznání roste. Osmou hypotézu tedy za pravdivou považovat **nelze**.

Grafické znázornění směrodatné odchyly při měření závislosti zkoumaných motivů na skóre (míře) prosociality přineslo více než zajímavé poznatky. Ukazuje se, že s rostoucí mírou prosociality se zmenšuje rozptyl v odpovědích, tzn. roste i jistota v odpovědích.

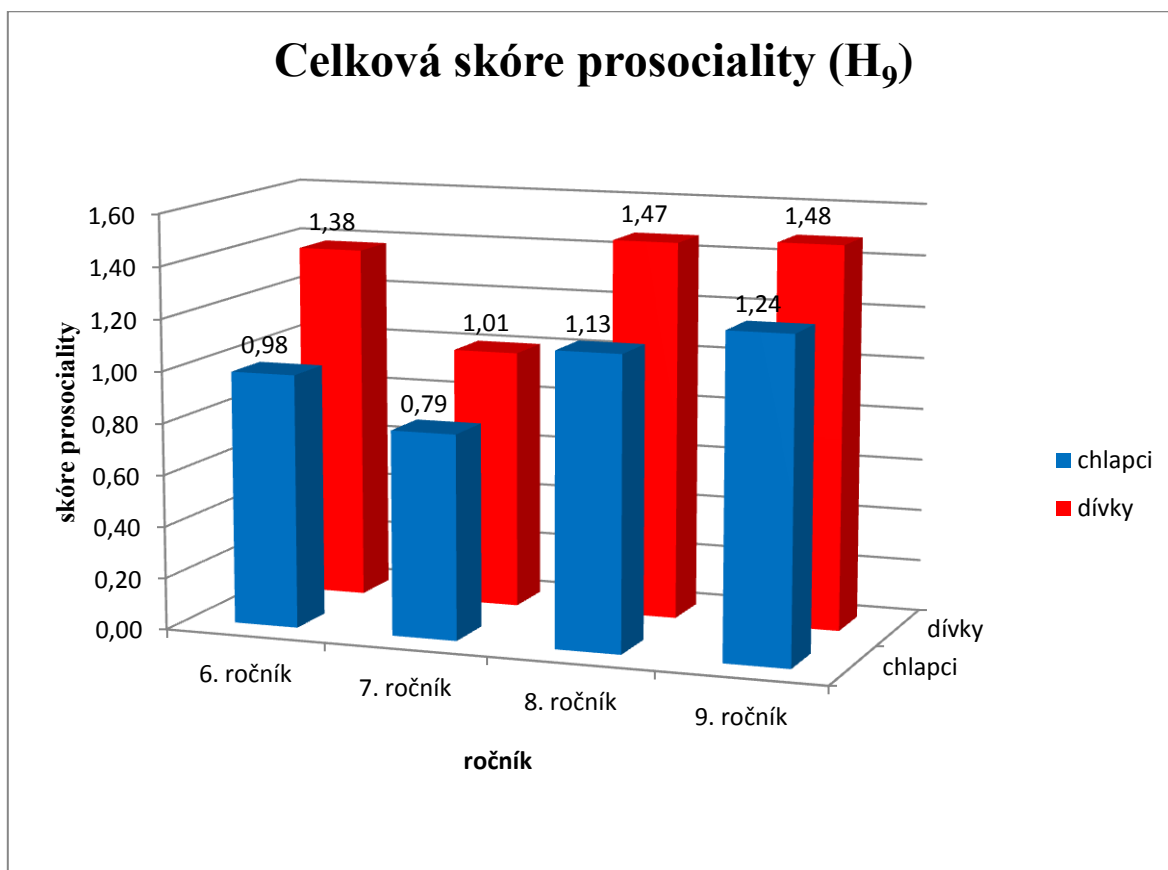

Graf 13

Dle grafu 13 je patrné, že jedinci s vyšším naměřeným skóre prosociality mají signifikantně více jasno v odpovědích.

V rámci poslední – deváté hypotézy bylo zkoumáno celkové naměřené skóre děvčat a chlapců. Byla stanovena následující hypotéza: *Míra prosociality je u děvčat vyšší než u chlapců.*

Výsledná skóre jsou zaznamenána v grafu 9:

Graf 14

Z grafu je patrné, že skóre prosociality je u dívek vyšší než u chlapců, a to ve všech čtyřech ročnících. Devátou hypotézu lze tedy považovat za **pravdivou**.

IX. Závěry výzkumu

Výsledné (ne)potvrzení zkoumaných hypotéz

Hypotézy zkoumané prostřednictvím dotazníku č. 1

H₁: *Motiv možnosti získat uznání bude s rostoucím věkem klesat. (Potvrzeno)*

H₂: *Motiv očekávání reciprocit bude rovněž s rostoucím věkem klesat. (Nepotvrzeno)*

H₃: *Společenská odpovědnost se bude s věkem zvyšovat. (Nepotvrzeno)*

H₄: *Společenská odpovědnost bude u děvčat celkově vyšší než u chlapců. (Nepotvrzeno)*

H₅: *Motivy možnosti získat uznání a očekávání reciprocit budou celkově zastoupeny ve vyšší míře než motiv společenské odpovědnosti. (Potvrzeno)*

Hypotézy zkoumané prostřednictvím dotazníku č. 2, popřípadě kombinace obou

H₆: *U dětí s vyšším naměřeným skóre prosociality (SP) bude naměřena vyšší hodnota společenské odpovědnosti než u dětí s nižší mírou prosociality. (Potvrzeno)*

H₇: *U dětí s vyšším naměřeným skóre prosociality bude naměřena hodnota motivu reciprocit přibližně stejná jako u dětí s nižším SP. (Potvrzeno)*

H₈: *U dětí s vyšším naměřeným skóre prosociality bude naměřena nižší hodnota motivu uznání než u dětí s nižším SP. (Nepotvrzeno)*

H₉: *Skóre prosociality bude u děvčat celkově vyšší než u chlapců. (Potvrzeno)*

Ze stanovených hypotéz se tedy v rámci výzkumné části prokázala pravdivost pěti. Co se týče jednotlivých motivů, pak velmi zajímavými shledávám výsledky měření faktoru uznání. Bylo zjištěno, že potřeba uznání s postupujícím věkem klesá, avšak naproti tomu byla rovněž odkryta skutečnost, že s rostoucí prosocialitou roste potřeba uznání. Dětem s vysokým skóre prosociality byla naměřena signifikantně vyšší poptávka po uznání. Domnívám se, že vysvětlením tohoto jevu může být skutečnost, že děti, které se k druhým chovají vlídně a obětavě, jednoduše řečeno nedostávají v plné míře nazpět to, co do ostatních vkládají, odměnou za jejich prosociální skutky jim pak zůstává pouze jediné – uznání. Zajímavou shledávám i tu okolnost měření tohoto motivu, že dívky potřebují uznání znatelně více než chlapci (viz graf 3).

V pořadí druhým měřeným motivem bylo očekávání recipročního plnění. Predikována v tomto případě byla podobná tendence jako u faktoru předešlého, tzn. klesající. Tato hypotéza se ovšem nepotvrdila a poptávka po recipročním plnění se tedy ukazuje konstantní napříč všemi ročníky druhého stupně. Také faktor reciprocity byl podroben zkoumání z hlediska jeho závislosti na naměřeném skóre prosociality. Mezi těmito dvěma veličinami však nebyla zjištěna rostoucí či klesající zákonitost. Také rozptyl v odpovědích neukázal velké výkyvy mezi odpověďmi chlapců a dívek a očekávání reciprocity se tak stalo nejvyrovnanějším z trojice měřených motivů.

Zmíněnou trojici uzavírá faktor společenské odpovědnosti, jemuž byla podle schématu morálního vývoje z publikace Zdeňka Mlčáka predikována s postupujícím věkem rostoucí tendence. Tato progóza však zůstala nepotvrzena. Směrodatná odchylka faktoru společenské odpovědnosti však ukazuje výrazně menší rozptyl a tedy větší jistotu v odpovědích na straně dívek (graf 8). Výsledné hodnoty samotného faktoru společenské odpovědnosti jsou však u chlapců i dívek srovnatelné, což vyvrací hypotézu o vyšší společenské odpovědnosti dívek. I zkoumání závislosti společenské odpovědnosti na skóre prosociality přineslo zajímavý poznatek. Z grafu 12 je patrný pozvolný nárůst hodnoty společenské odpovědnosti se současným růstem skóre prosociality. Šestá hypotéza se tedy po formální stránce potvrdila, ovšem je třeba si přiznat, že mezi skupinami s SP 1 – 2 a 2 – 3 je rozdíl pouhé jedné setiny a je ke zvážení, zda tento výsledek považovat za skutečně směrodatný.

Samotná četnost výskytu společenské odpovědnosti potvrdila hypotézu o jejím nejmenším zastoupení - graf 10 zobrazuje poměrně silnou převahu zbylých dvou

zkoumaných motivů. Za zmínku rovněž stojí skutečnost, že dívky byly v celkové míře vnímány jako prosociálnější než chlapci.

Celkové směrodatné odchylky zkoumaných faktorů zobrazené v rámci grafu 13 poukazují na skutečnost, že u všech tří motivů klesá rozptyl (zvyšuje se jistota v odpovědích) s rostoucí prosocialitou.

Překvapivým shledávám také grafické znázornění početního zastoupení skupin rozdělených dle naměřeného skóre prosociality – výsledný graf připomínající Gaussovu křivku vypovídá o skutečnosti, že jednotlivé skupiny nejsou co do počtu jedinců zastoupeny ve stejné či alespoň podobné míře. Konkrétně je lze vyčíslit takto: skupina dětí s nízkým naměřeným skóre prosociality čítá 87 respondentů, skupina se středním SP je 102 respondenty nejpočetnější a nejmenší zastoupení vykazuje skupina s vysokým SP, čítající 25 respondentů. Uvedený výsledek poněkud smutně koresponduje s obavami z morálního úpadku dětí a podává informaci přinejmenším o tom, že ve výchově dětí k prosocialitě je co zlepšovat.

ZÁVĚR

Samotný název práce jako by sděloval, že za skutky, které pomohou druhému člověku, musí stát nějaká příčina či motiv. Touto formulací však není myšleno očekávání jakéhosi recipročního plnění, avšak pouhé přiznání skutečnosti, že za jakýmkoli lidským jednáním musí vždy stát nějaký popud. Na tomto místě však cítím potřebu vyjádřit se ještě naposledy a snad si i dovolit zaujmout stanovisko k otázce, zda je lepší vychovávat děti a vést lidi k altruismu či prosocialitě?

V předložené práci zaznělo, že pojmem altruismus je rozuměno nezištné pomáhání druhým, zatímco v rámci termínu prosociální chování je zcela nepokrytě připuštěna jeho vnější motivovanost. Uvedenou otázkou mám jinými slovy na mysli, zda je pro společnost více platné, vychovávat děti k nezištnému pomáhání, jež může být pro mnohé z nich nedosažitelným ideálem, či odkrýt jim, řekněme, přirozenou zákonitost, na níž stojí fungování celé společnosti a kterou je myšlena prostá směna dobrých skutků – tedy jejich reciprocita. Je tedy lepší snažit se o nedosažitelný ideál, v jehož prosazování mnohokrát v dějinách selhala řada světových náboženství, či přestat demonizovat myšlenku očekávání reciprocit za nějaký dobrý skutek?

Domnívám se, že na principu pochval, odměn (tedy jistě formy recipročního plnění) a laskavosti právem stojí většina předmětů, jako jsou etické výchovy či výchovy k prosociálnosti zařazené v posledních letech do výuky některých základních škol. Jsem přesvědčena, že zapojení těchto předmětů či jednorázových projektů, jakým byl např. zde uvedený projekt Otevřeno realizovaný CZŠ Orbis – Pictus v Táboře, má klíčový význam pro zlepšení klimatu a mezilidských vztahů ve třídě, ale zároveň také pro směřování osobnosti dítěte k prosocialitě. Toto mé přesvědčení lze podložit konkrétními svědectvími pedagogů, kteří se projektu zúčastnili a kteří mi výsledky projektu s nadšením sdělovali. Projekty tohoto typu však z valné části fungují, jak jsem se mohla přesvědčit, na principu recipročního plnění. Odměnou za laskavé skutky dětí je laskavost a ochota příjemců těchto skutků, nezřídka i pohoštění, kulturní program či jinak příjemně strávený den. Domnívám se, že bez tohoto předstupně nelze dospět k takovému stupni morálního vývoje jako je zcela nezištná pomoc druhému člověku.

V úvodu si přítomná práce předsevzala pátrat po příčinách či, jak je uvedeno výše, popudech prosociálního chování dětí staršího školního věku. V jeho rámci rovněž zazněl závazek podrobení výzkumu tří z vybraných popudů (motivů) tohoto druhu chování - očekávání reciprocity, možnosti získat uznání a společenské odpovědnosti. Snad nebude troufalé označit tento cíl za splněný.

Bylo stanoveno devět výzkumných hypotéz, jejichž prostřednictvím se v první řadě podařilo potvrdit existenci těchto motivů prosociálního chování. Zajímavé poznání přineslo např. zkoumání motivu uznání, v jehož rámci byl zjištěn jeho nárůst s mírou prosociality (SP). Lze tedy říci, že spolu s naměřeným skóre prosociality roste potřeba uznání a chápeme-li jej jako jakousi formu reciprocity, byť je v této práci očekávání reciprocity bylo od motivu uznání důsledně odlišováno, pak lze tento výsledek pokládat za vyvrácení názoru, že děti s vyšší prosocialitou směřují zákonitě k nejvyššímu stupni morálního vývoje – nezištnému pomáhání, neboť se ukázalo, že právě tyto děti odměnu za svůj skutek v podobě uznání či pochvaly potřebují podstatně více než děti ze skupin se středním či nízkým naměřeným skóre prosociality.

Rovněž byly zjištěny srovnatelné hodnoty motivu očekávání reciprocity u všech skupin rozlišených podle skóre prosociality. I toto poznání vyvrací výše uvedenou myšlenku o směřování dětí s vysokou prosocialitou k nezištnému pomáhání.

Je mou povinností uvést jako protiváhu této teorie také zjištění, že se zvyšujícím se skóre prosociality roste míra společenské odpovědnosti, kterýžto z motivů lze, domnívám se, považovat za nejméně zjištěný. Pro lepší představu o poznacích praktické části této práce odkazuji na podkapitolu IX. Závěry výzkumu.

Jsem si vědoma, že tato diplomová práce představuje jen kapku v moři nazvaném Lidská prosocialita a její podpora, přesto touto kapkou přispívám s pocitem, že pro její výstupy bylo učiněno maximum.

Seznam použité literatury a internetových zdrojů

ALUJA, Anton a Louis F. GARCÍA. Relationship between Empathy and the Big Five Personality Traits in a Sample of Spanish Adolescents. *Social Behavior & Personality: An International Journal*. 2004, vyd. 32, č. 7, s. 677 - 682. [cit. 17. 2. 2014] Dostupné z: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=756b34cc-fcc6-4322-87f6-82e3b343f887%40sessionmgr115&hid=122>

BATSON, Daniel C. Prosocial Motivation: Is It Ever Truly Altruistic? In: Berkowitz, Leonard. *Advances in Experimental Social Psychology*. New York: Academic Press, 1987, sv. 20, s. 65 – 122. ISBN 0-12-015220-7. Dostupné z: http://books.google.cz/books/about/ADV_EXPERIMENTAL_SOCIAL_PSYCHOLOGY.html?id=xFc1oeDgOZ0C&redir_esc=y

BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. 165 s. ISBN 8086429113.

BALCAR, Karel. *Úvod do studia psychologie osobnosti*. 2. vyd. Chrudim: Mach, 1991. 217 s.

BIERHOFF, Hans-Werner. *Prosocial Behavior* [online]. New York: Psychology Press, 2002 [cit. 4. 4. 2013]. ISBN 0-203-98942-2. Dostupné z: <http://www.ewidgetsonline.net/dxreader/Reader.aspx?token=zvZyDcLLhS6atU4fJhJYIA%3d%3d&rand=1774949613&buyNowLink=&page=&chapter=>

BLECHA, Ivan. *Filosofie (Základní problémy)*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství a vydavatelství FIN, 1994. 303 s. ISBN 80-85572-88-5.

BRICHČÍN, Milan. *Vůle a sebekontrola: teorie, metody, experimenty*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1999. 423 s. ISBN 8071847534.

BUDA, Béla. *Čo vieme o empatii?* 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1988. 301 s.

BURKS, J. Derek a Lorraine K. YOULL. The Empathy-Altruism Association and Its Relevance to Health Care Professions. *Social Behavior & Personality: An International Journal*. 2012, vyd. 40, č. 3, s. 395 – 400. ISSN 0301-2212. Dostupné z: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=2dd595d4-6fb4-4d37-ab4c-b64c65765907%40sessionmgr115&hid=108>

ČÁP, Jan a Jiří MAREŠ. *Psychologie pro učitele*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. 656 s. ISBN 978-80-7367-273-7.

DARLEY, John M a Bibb LATANÉ. Bystander Intervention in Emergencies: Diffusion of responsibilities. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1968, vyd. 8, č. 4, s. 377 – 383. [cit. 18. 2. 2014] ISSN 0022-3514. Dostupné z: http://www.yangjing.gwball.com/generalpsychology/w2_r1.pdf

DECI, Edward L. a Richard M. RYAN. The „What“ and „Why“ of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*. 200, vyd. 11, č. 4, s. 227 – 268. ISSN 1047-840X
Dostupné z: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=e78cf8e4-7104-4393-9bd4-f0e38149d78c%40sessionmgr11&hid=21>

DE SINGLY, François. *Sociologie současné rodiny*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. 127 s. ISBN 80-7178-249-1.

DRAPELA, Viktor J. *Přehled teorií osobnosti*. 5. vyd. Praha: Portál, 2008. 175 s. ISBN 978-80-7367-505-9.

EISENBERG, Nancy a Rita SCHELL. The relationship of prosocial moral judgement and behavior in children: The mediating role of cost. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 1986, roč. 12, č. 4, s. 426 – 433. ISSN 1552-7433.

EISENBERG, Nancy a kol. Consistency and development of prosocial dispositions: A Longitudinal study.

Child Development. 1999, sv. 70, č. 6, s. 1360 - 1372. ISSN 0009-3920.

Dostupné z: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=391ceada-ec36-41ae-9f59-be4f4c80a4f7%40sessionmgr113&hid=103>

ELLIS, Albert. *Člověče, neboj se: jak ovládnout úzkost dřív, než ovládne nás*. Praha: Lidové noviny, 2001. 182 s. ISBN 8071064386.

Jandourek, J. 2007. Sociologický slovník. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. 285 s. ISBN 978-80-7367-269-0.

Emoce a chování [online]. CEREBRUM Sdružení osob pro poranění mozku a jejich rodin [cit. 18. 2. 2014]. Dostupné z: <http://www.poranimozku.cz/nasledky-a-rehabilitace/emoce-a-chovani/>

HENDL, Jan. *Přehled statistických metod zpracování dat: analýza a metaanalýza dat*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 583 s. ISBN 80-7178-820-1.

HUFFMEIJER, Renske, ALINK, Renneke R. A., TOPPS, Mattie, BAKERMANS-KRANENBURG, Marien. J. a Marinus H. VAN IJZENDOORN. Asymmetric frontal brain activity and parental rejection predict altruistic behavior: Moderation of oxytocin effects. *Cognitive, Affective and Behavioral Neuroscience*. 2012, vyd. 12, č. 2, s. 382 – 392. [cit. 24. 2. 2014] ISSN 1530-7026. Dostupné z: <http://search.proquest.com.ezproxy.muni.cz/docview/1020693184/fulltextPDF?accountid=16531>

HŘEBÍČKOVÁ, Martina. *Pětifaktorový model v psychologii osobnosti: přístupy, diagnostika, uplatnění*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011. 251 s. ISBN 978-80-247-3380-7.

CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007. 272 s. ISBN 978-80-247-1369-4.

KAŇKOVSKÁ, Pavla. Vliv rodinného prostředí na utváření prosociální orientace dítěte staršího školního věku. *E-psychologie*. 2007, vyd. 1, č. 1, s. 13 - 24. [cit. 21. 3. 2014]

Dostupné z: <http://e-psycholog.eu/pdf/kankovska.pdf>

KOHLBERG, Lawrence. The Development of Children's Orientations Toward a Moral Order: I. Sequence in the Development of Moral Thought. *Human Development*. 2008, vyd. 51, č. 1, s. 8 - 20. ISSN 0018-716X. Dostupné z:

<http://search.proquest.com.ezproxy.muni.cz/docview/224016325?accountid=16531>

KOLAŘÍKOVÁ, Olga. *Téma osobnostních rysů v psychologii dvacátého století*. 1. vyd. Praha: Academia, 2005. 114 s. ISBN 80200-1214-1.

KUNYK, Diane a OLSON, Joanne K. Clarification of conceptualization of empathy. *Journal of Advanced Nursing*. 2001, vyd. 35, č. 3, s. 317 – 325. ISSN 0309-2402.

Dostupné z: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=b8e46852-d910-464d-9d6b-aaff114b2035%40sessionmgr114&hid=126>

MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. 161 s. ISBN 80-86429-19-9.

MIKŠÍK, Oldřich. *Psychologická charakteristika osobnosti*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001. 257 s. ISBN 80-246-0240-7.

MLČÁK, Zdeněk. *Prosociální chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2010. 236 s. ISBN 9788073688578.

NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. 2. vyd. Praha: Academia, 2009. 498 s. ISBN 9788020016799.

NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*. 2. vyd. Praha: Academia, 1997. 336 s. ISBN 80-200-0628-1.

PROCHÁZKA, Jakub. *Experimentální ověření souvislosti mezi prosociálním chováním a tendencí vyžadovat prosociální chování od ostatních: diplomová práce*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2008. 95 s. Vedoucí práce: PhDr. Martin Vaculík, PhD.

Projekt Otevřeno, výchova k prosociálnosti. Projekt Otevřeno [online]. *Církevní základní škola Orbis-Pictus s.r.o.*, [cit. 21. 3. 2014]. Dostupné z: <http://www.projekt-otvreno.cz/>

SMÉKAL, Vladimír. *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadle vědomí a jednání*. 2. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2004. 523 s. ISBN 8086598659.

SHWARTZ, Barry. Why Altruism is Impossible? *Social Service Review*. 1993, roč. 67, vyd. 3, s. 314 – 343. ISSN 0037-7961. Dostupné z: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=7&sid=f3e5dbd0-4dd2-4a86-adb9-a8b2ab46f477%40sessionmgr11&hid=21>

TOFFLER, Alvin. *Nová civilizace: třetí vlna a její důsledky*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2001. 125 s. ISBN 80-86569-00-4.

TRIVERS, Robert L. The Evolution of Reciprocal Altruism. *The Quarterly Review of Biology*. 1971, roč. 46, s. 35 – 57. ISSN 0033-5770.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie, Dětství a dospívání*. 2. rozšíř. a přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2012. 536 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VANĚK, David. *Rozvoj prosociálního chování u žáků II. stupně základní školy v kontextu Etické výchovy: disertační práce*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, 2011. 218 s. Školitel: prof. PhDr. Vladimír Smékal, CSc.

VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie*. 1. vyd. Praha: ISV - nakladatelství, 1997. 453 s. ISBN 808586620X.

WAKEFIELD, Jerome C. Is Altruism Part of Human Nature? Toward a Theoretical Foundation for the Helping Professions. *Social Service Review*. 1993, roč. 67, vyd. 3, s. 406 – 458. ISSN 0037-7961. Dostupné z:

<http://web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=5&sid=f3e5dbd0-4dd2-4a86-adb9-a8b2ab46f477%40sessionmgr11&hid=21>

WEINER, Bernard. A cognitive (attribution)-emotion-action model of behavior: An analysis of judgment of help-giving. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1980, roč. 39, č. 2, s. 186 – 200. ISSN 0022-3514.

WEINSTEIN, Netta and Richard M. RYAN. When helping helps: Autonomous motivation for prosocial behavior and its influence on well-being for the helper and recipient. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2010, roč. 98, vyd. 2, s. 222-244. ISSN 0022-3514. Dostupné z: <http://imarahmani.wordpress.com/2011/02/05/when-helping-helps-autonomous-motivation-for-prosocial-behavior-and-its-influence-on-well-being-for-the-helper-and-recipient/>

ZÁŠKODNÁ, Helena a Zdeněk MLČÁK. *Osobnostní aspekty prosociálního chování a empatie*. Praha: Triton, 2009. 391 s. ISBN 9788073873066.

Přílohy

Dotazník č. 1

Dotazník, který máš právě před sebou, obsahuje dvanáct otázek, z nabízených odpovědí vyber vždy pouze jedinou – tu nejlépe pasující. Děkuji! ☺

1. Není tajemstvím, že společnost funguje v duchu rčení „něco za něco“. To na jednu stranu znamená, že po spáchání nějakého trestného činu je viník (je-li mu vina dokázána) potrestán třeba vězením nebo pokutou. Na druhou stranu u skutků dobrých (pomoc druhému člověku v nouzi) by bylo správné, aby následovala odměna. Co myslíš?

a) rozhodně souhlasím.	c) spíše nesouhlasím.
b) spíše souhlasím.	d) rozhodně nesouhlasím.

2. Když ti někdo ve třídě odmítne poradit s něčím, čemu nerozumíš, přestože ty jsi mu v minulosti pomohl(a), bude to pro tebe jasný signál, že příště až zase on(a) bude potřebovat, zachováš se k němu podobně jako on dneska k tobě.

a) rozhodně souhlasím.	c) spíše nesouhlasím.
b) spíše souhlasím.	d) rozhodně nesouhlasím.

3. Pomůže-li ti někdo v těžké situaci, cítíš potřebu se mu za to odvděčit?

a) rozhodně ano	c) spíše ne
b) spíše ano	d) rozhodně ne

4. Pomůže-li někdo druhému člověku v těžké situaci, měl by mu to ten dotyčný něčím oplatit.

a) rozhodně souhlasím.	c) spíše nesouhlasím.
b) spíše souhlasím.	d) rozhodně nesouhlasím.

5. Představ si, že bys v neděli po obědě bez řečí umyl(a) nádobí, abys rodičům udělal(a) radost, a táta/mamka zareagují tak, že radost nemají a pouze vyčítavě poznamenají, že je dost, že tě to taky napadlo.

Budeš z jejich reakce zklamaný(á)?

a) rozhodně ano	c) spíše ne
b) spíše ano	d) rozhodně ne

6. Během každého roku jsou prezidentem vyznamenáváni lidé, kteří se zachovali hrdinsky třeba během druhé světové války. Tato udílení státních vyznamenání bývají k vidění v televizi. Je podle tebe důležité projevit těmto lidem uznání?

a) rozhodně ano	c) spíše ne
b) spíše ano	d) rozhodně ne

7. Řekněme, že bys vyhrál(a) v jakési soutěži 10 000 korun a rozhodl(a) se věnovat svou výhru na charitu. Udělalo by ti radost, kdyby si takového činu všimli tvoji blízcí a pochválili tě za něj?

a) rozhodně ano	c) spíše ne
b) spíše ano	d) rozhodně ne

8. Povzbudila by tě taková pochvala k dalším dobrým skutkům?

a) rozhodně ano	c) spíše ne
b) spíše ano	d) rozhodně ne

9. Bohatí lidé by část svých prostředků měli věnovat na charitu.

a) rozhodně souhlasím.	c) spíše nesouhlasím.
b) spíše souhlasím.	d) rozhodně nesouhlasím.

10. Přispět nějaké organizaci, která pomáhá ostatním, třeba tělesně postiženým, starým lidem, opuštěným zvířatům by měla být povinnost každého člověka, který má pravidelný měsíční příjem.

- a) rozhodně souhlasím.
- b) spíše souhlasím.
- c) spíše nesouhlasím.
- d) rozhodně nesouhlasím.

11. Tohle bude asi o něco obtížnější otázka, ale zkus odpovědět, která možnost nejlépe odpovídá tvému přesvědčení:

Bohatí lidé (řekněme miliardáři) by měli platit vyšší daně než ostatní.

- a) ano, rozhodně souhlasím. Když už jsou tolik bohatí, měli by více myslet na druhé a platit více. Vsadím se, že to v běžném životě ani nepoznají.
- b) z výše popsaných důvodů spíše ano, ale úplně jistý(á) si tím nejsem.
- c) spíše nesouhlasím. Určitě tvrdě pracovali a bohatství je odměna za jejich úsilí.
- d) rozhodně nesouhlasím. Určitě tvrdě pracovali a tohle je odměna za jejich úsilí. Proč by měli platit víc a odnášet tak, že druzí neměli takové štěstí v práci?

12. Představ si situaci: *Paní učitelka/pan učitel, který nás má na přírodopis, pozval na hodinu ředitele nedaleké ZOO, aby nám trochu ozvláštnil(a) hodinu přírod'áku. Ten přišel do třídy (vypadal sympaticky), sedl si před nás a řekl, že bych chtěl, abychom se ho ptali na to, co nás zajímá. Že dokud se někdo nezeptá, on sám od sebe nezačne. Po třídě se rozhostí ticho... .*

Kdyby to trvalo déle, asi bych se začal(a) cítit dost trapně a snažila bych se na něco zeptat, i když bych třeba nevěděl(a) na co.

- a) rozhodně souhlasím.
- b) spíše souhlasím.
- c) spíše nesouhlasím.
- d) rozhodně nesouhlasím.

Dotazník č.2:

Nominační technika prosociálního chování ve třídě

jméno a příjmení:

třída a škola:

datum:

Následující věty v tabulce popisují, jak se mohou různí lidé chovat. Zamysli se nad tím, jak se chovají Tvoji spolužáci a pokud pro některé z nich tato věta platí, udělej u jejich jména v daném řádku křížek. Můžeš udělat tolik křížků, kolik chceš – záleží jen a pouze na Tvém názoru.

Ochotně poradí druhým s obtížnou úlohou, se kterou si oni nevědí rady.																								
Zastane se druhého proti silnějšímu spolužákovi?																								
Rád se rozdělí s ostatními.																								
Druzí se mu mohou svěřit se svými starostmi?																								
Ochotně půjčuje pomůcky a potřeby, když ho o to někdo požádá.																								
Ochotně pomáhá ostatním?																								
Dobře se s ním spolupracuje na společném úkolu?																								

Přehled směrodatných odchylek

	6. třída			7. třída		
	dívky	chlapci	celkem	dívky	chlapci	celkem
reciprocita	0,36	0,25	0,32	0,35	0,39	0,36
uznání	0,36	0,37	0,36	0,35	0,49	0,45
spol. odpovědnost	0,41	0,49	0,45	0,32	0,45	0,39
míra prosociality	0,67	0,67	0,70	0,51	0,42	0,49

Tabulka 11: Přehled směrodatných odchylek k tabulce 2

	8. třída			9. třída		
	dívky	chlapci	celkem	dívky	chlapci	celkem
reciprocita	0,59	0,28	0,48	0,35	0,46	0,41
uznání	0,28	0,51	0,43	0,44	0,42	0,44
spol. odpovědnost	0,35	0,61	0,51	0,51	0,57	0,54
míra prosociality	0,44	0,47	0,49	0,65	0,66	0,67

Tabulka 11: Přehled směrodatných odchylek k tabulce 3

	6.-7. třída			8.-9. třída		
	dívky	chlapci	celkem	dívky	chlapci	celkem
reciprocita	0,36	0,33	0,34	0,47	0,40	0,44
uznání	0,36	0,44	0,40	0,39	0,46	0,44
spol. odpovědnost	0,41	0,47	0,44	0,47	0,58	0,53
míra prosociality	0,63	0,58	0,63	0,58	0,60	0,61

Tabulka 13: Přehled směrodatných odchylek k tabulce 4

	všichni žáci		
	dívky	chlapci	celkem
reciprocita	0,43	0,38	0,41
uznání	0,38	0,46	0,43
spol. odpovědnost	0,44	0,54	0,49
míra prosociality	0,62	0,61	0,63

Tabulka 14: Přehled směrodatných odchylek k tabulce 5

	6. třída			7. třída		
	dívky	chlapci	celkem	dívky	chlapci	celkem
míra prosociality	0,67	0,67	0,70	0,51	0,42	0,49

Tabulka 15: Přehled směrodatných odchylek k tabulce 6

	8. třída			9. třída		
	dívky	chlapci	celkem	dívky	chlapci	celkem
míra prosociality	0,44	0,47	0,49	0,65	0,66	0,67

Tabulka 16: Přehled směrodatných odchylek k tabulce 7

	6.-7. třída			8.-9. třída		
	dívky	chlapci	celkem	dívky	chlapci	celkem
míra prosociality	0,63	0,58	0,63	0,58	0,60	0,61

Tabulka 17: Přehled směrodatných odchylek k tabulce 8

	všichni žáci		
	dívky	chlapci	celkem
míra prosociality	0,62	0,61	0,63

Tabulka 18: Přehled směrodatných odchylek k tabulce 9

míra prosociality	od 0 do 1	od 1 do 2	od 2 do 3
reciprocita	0,46	0,46	0,38
uznání	0,56	0,41	0,39
spol. odpovědnost	0,56	0,50	0,46

Tabulka 19 Přehled směrodatných odchylek k tabulce 10